

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru
slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, C. Sc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, C. Sc., dr. L. Dvonč, C. Sc., J. Holý, dr. G. Horák,
C. Sc., dr. J. Horecký, Dr. Sc., prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, C. Sc., doc. dr. P. Ondrus,
C. Sc., univ. prof. dr. E. Pauliny, Dr. Sc., dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, Dr. Sc.,
dr. M. Šalingová, C. Sc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH:

Habovštiak A., Poznámky k druhému vydaniu Bodenkovej knihy Na sta- rom grunte	65
Horák G., Z archaizmov v reči Martina Kukučína. Slovesá typu <i>niešť</i>	74
Mlacek J., Mihálikove Trpky a ich jazyk	79
Dvonč L., Obyvateľské mená typu <i>Saturňan</i>	85
Sabol J., K pomenovaniu hádaniek v Slovníku slovenského jazyka	88

Diskusie

Dvonč L., <i>Omdlieť – omdlený/omdletý, zľadovať – zľadovaný</i>	90
Rybák J., Na okraj kritiky prekladu Revízora	91
Uhlár V., <i>Praslen</i> a či <i>prasleň</i> ? (Otázka znenia a významov tohto slova v slo- venčine)	98
Krištof Š., O výslovnosti <i>x</i>	102

Zprávy a posudky

Univ. prof. dr. Bohuslav Hála 70-ročný. J. Liška	105
V. medzinárodný sjazd slavistov v Sofii. E. Jóna	107
Literatúra a jazyk. Litteraria – Štúdie a dokumenty VI. M. Šalingová	112

Rozličnosti

K pravopisu a skloňovaniu slova <i>banjo</i> . L. Dvonč	116
<i>Autostop, autostopár</i> . E. Tvrdoň	117
<i>Chvoje, -a</i> str. L. Dvonč	118
<i>Vonka a vonku</i> . E. Jóna	119
<i>Sympozion – sympóziu</i> . L. Dvonč	121
<i>Karel – Karla, Karlove Vary, Karlova Ves, karlista</i> . L. Dvonč	122

Odpovede na listy

Ako sa píše slovo <i>žabykláč</i> ? G. Horák	124
Ako ho <i>omrklo, tak osvitlo</i> . G. Horák	124
Ku <i>mne</i> , a či aj <i>ko mne</i> ? G. Horák	126
<i>Viac-menej</i> . J. Kačala	127
Fígel s úvodzovkami. G. Horák	127

POZNÁMKY K DRUHÉMU VYDANIU BODENKOVEJ KNIHY
NA STAROM GRUNTE*Anton Habovštiak*

Od známeho slovenského spisovateľa Jána Bodenka dostali sa do rúk našej čitateľskej obce dve pozoruhodné vydania knihy s názvom *Na starom grunte*. Prvé vydanie¹ prekvapuje najmä tým, že autor v ňom použil na charakteristiku postáv aj miestny dialekt. Vzhľadom na to, že dej je lokalizovaný do obce Zázrivá a do kopaníc patriacich k tejto obci, využíva sa v reči jednotlivých postáv zázrivské nárečie. Toto nárečie sa usiluje J. Bodenek uplatniť do dôsledkov nielen zo stránky syntaktickej a lexikálnej, ale dokonca aj zo stránky hláskoslovnej a tvaroslovnej. Po vyjdení tohto 1. vydania zastávali sme názor, že Bodenkov postup pri využití zázrivského nárečia na dosiahnutie umeleckého účinku nemožno pokladať za úspešný.²

Druhé vydanie Bodenkovej knihy *Na starom grunte*³ je pozoruhodné aj tým, že autor vykonal v ňom isté zásadné úpravy, takže druhé vydanie sa odlišuje od prvého z niekoľkých stránok. Treba zdôrazniť, že tieto Bodenkove zásahy boli správne a že istými autorovými úpravami, na ktoré chceme ďalej poukázať, sa podstatne zvýšila umelecká i obsahová hodnota Bodenkovej knihy.

Úvodom treba pripomenúť, že 2. vyd. bolo zväčšené aj o úplne nový text. Napríklad rozsah úvodnej rozprávky *Na starom grunte* je väčší takmer o polovicu. Okrem toho autor pridáva do druhého vydania aj rozprávku s názvom *Svetlo*, ktorá nebola do prvého vydania zaradená. Pridaním nového textu podarilo sa autorovi utvoriť jednotnejšie a z obsahového hľadiska aj ucelenejšie dielo, ktoré sa síce rozpadáva na menšie časti, v podstate však tvorí kompozične jednotný celok.

Z nášho jazykovedného hľadiska sú v druhom vydaní pozoruhodné aj

¹ Knihu vydal r. 1957 Slovenský spisovateľ ako 2. zväzok Novej komornej knižnice, ktorú rediguje J. Smrek.

² Porov. A. Habovštiak, *O dialektizmoch v Bodenkovej knihe Na starom grunte*, SR 27, 1958, 185–194.

³ 2. vyd. tiež vyšlo vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ r. 1960 v edícii *Pôvodná próza*, ktorú rediguje R. Turňa.

viaceré jazykové a štylistické úpravy. Tieto zásahy mali jeden cieľ: zvýšiť nielen jazykovú úroveň jednotlivých rozprávok, ale aj celkovú umeleckú pôsobivosť súboru rozprávok *Na starom grunte*. Poukážeme na niektoré autorské zásahy na jazykovom materiáli z oboch vydání.

Už sme spomenuli, že Bodenkove postavy hovoria v 1. vyd. v priamej reči dôsledne nárečovo, miestnym zázrivským nárečím. V 2. vyd. Bodenek už všetky hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti zázrivského nárečia stiera a upravuje text do spisovnej podoby.

Tak napr. nárečové znenia s hláskami *ä, u* (foneticky *u*), dvojhláskou *ô* (foneticky *uo*) v prípadoch ako *odpeľáme* 21,⁴ *posäl* 40, *nevidä* 77; *vzau* 25, *zapuatü* 30, *pomaui* 44; *čô* 16, *čožeby* 28, *takô* 83 uvádza dôsledne len v spisovných podobách a píše *odpeliame* 12, *posial* 22, *nevidia* 81; *vzal* 14, *zaplatil* 16, *pomaly* 25; *čo* 15, *čožeby* 28, *také* 84.⁵

Aj nárečové tvary charakteristické pre miestne nárečie nahrádza spisovnými tvarmi. V spisovnej podobe sa napr. uvádzajú v 2. vyd. aj tvary gen.-ak. pl. mask. na *-ov* ako *chlapov*, *žandárov*, *cigánov*. V 1. vyd. použil autor tvary miestneho nárečia na *-ôf* a uvádzal podoby ako *chlapôf* 103, *žandárôf* 16, *pre cigánôf* 114.

Nárečové tvary upravuje autor aj v iných prípadoch. Tak napr. nárečový tvar *Sadlone Eva* 76 nahrádza podobou *Sadloňovie Eva* 80, ktorý je v spisovnom jazyku známejší a v stredoslovenských nárečiach rozšírenejší. Tvary ako *do neistieho* 43, *inie* 77, *ostatnie* 77, píše len v spisovnej podobe, a to *do neistého*, *iné*, *ostatné*. Slovesné tvary na *-uvať* ako *spokutovať* 16, *a len pokutovať a pokutovať* 21, nahrádza spisovným tvarom *spokutovať* 8, *a len pokutovať a pokutovať* 11. Aj starší slovesný tvar *jesú* 89, známy miestami v stredoslovenských nárečiach, zamieňa spisovným tvarom *sú*. Nazdávame sa však, že tento archaický tvar *jesú* sa mohol zo štylistických dôvodov aj ponechať a že ho nemusel nahradiť tvarom *sú*, ktorý je síce spisovný, ale netypický pre stredoslovenské nárečia.

Hláskoslovnú a tvaroslovnú úpravu zázrivských nárečových zvláštností urobil Bodenek dôsledne, takže z tohto hľadiska nenachádzame už v rozprávkach takmer nič, čo by poukazovalo na zázrivské nárečie.

Autorove zásahy do textu sa však neobmedzujú len na hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti, ale týkajú sa aj slovnej zásoby a syntaxe. Zásahov tohto druhu je však menej.

Ide napr. o také úpravy ako nahradenie výrazu *rušať švábku* (1. vyd. 81) výrazom *okopávať švábku* (2. vyd. 83). Treba však poznamenať, že názvom *rušať* (*švábku*) sa v nárečiach pomenúva prekopávanie role hneď po vyjdení zemiakov, kým názvom *okopávať* (*švábku*) sa myslí nielen kyprenie pôdy, ale skôr

⁴ Za dokladom v spisovnej podobe (napr. *odpeliame* 12) uvádzame stránku z druhého vydania knihy a za dokladom v nárečovej podobe (napr. *odpeľáme* 21) je strana z prvého vydania knihy.

⁵ Tejto otázke sme venovali pozornosť v cit. príspevku *O dialektizmoch v Bodenkovej knihe Na starom grunte*, na str. 192–194.

ohriňanie zemiakových sadeníc, zemiakovej vnate do kôpok. Vzhľadom na túto sémantickú diferenciaciu výrazov *rušať švábku* / *okopávať švábku* nebolo potrebné robiť túto úpravu. V ďalšom texte (napr. na str. 11) však autor výraz *rušať švábku* ponecháva.

Z viacerých prípadov je zrejmé, že autor pri úprave 2. vyd. prihliadal vo zvýšenej miere i na možnosti štylistického využívania nárečových, hovorových i spisovných slov. Napr. hovorové, dnes už trochu zastarané slovo *kvartiel* (používané v 1. vyd. napr. na str. 29, 33, 47 a i.) nahrádza v 2. vyd. (na str. 15, 18, 26) v istých prípadoch (v priamej reči príslušníkov mladšej generácie) slovom *byt*. Slovo *kvartiel* ponecháva i v 2. vyd. v priamej reči príslušníkov staršej generácie. Otec teda hovorí takto: *Mlieko budeme mať, prasiatko si dochováme a za kvartiel nebudeme musieť platiť* 18, ale jeho dcéra Marka, príslušníčka mladšej generácie, hovorí už aj v priamej reči o byte, nie o kvartieli: *Ale Jožo vám sem sotva pôjde, veď vo Varine má byť a v Žiline robotu* 18. Podobne aj syn Ondro používa už slovo *byt*, a nie *kvartiel*, napr.: *Ja sa na jeseň ožením, dostanem byť v Istebnom a ta sa presťahujem* 15. Takéto využitie slov *byt* a *kvartiel* so štylistickým zameraním pokladáme za vhodné.

No nie všetky úpravy v 2. vyd. boli správne. Nazdávame sa, že v istých prípadoch sa mohlo nárečové slovo i ponechať. Ide o také prípady, kde miesto nárečového slova s pevne vymedzeným terminologickým obsahom nemáme v spisovnom jazyku iný vhodný presný termín, takže by sa mohlo nárečové slovo prevziať i do spisovného jazyka. Myslíme tu napr. na nahradenie slova *štipák* (39) slovom *kôl* (22). Slovom *štipák* sa v nárečiach pomenúva drevený kôl so špeciálnym železným okutím, ktorý sa používa najmä na odvažovanie dreva a veľkých brván. Slovo *štipák* je teda názov z drevárskej terminológie, ktorému nezodpovedá presne slovo *kôl*, ktoré má všeobecnejší význam. V ďalšom texte správne ponechal autor slovo *štipák* (na str. 49 a 55).

Podobne je do istej miery problematické aj to, či pôvodné slovo *meškerenda* (str. 20) bolo vhodné zameniť slovom *hrada* (16). Nárečovým slovom *meškerenda* označuje sa totiž v opisovanom prostredí hlavný nosný trám povaly, ktorý vzhľadom na rozličné typy povál nemožno jednoznačne a presne nahradiť spisovným názvom *hrada*. V takýchto prípadoch pokladáme za vhodnejšie použiť dialektizmus a zaradiť ho do vhodne upraveného kontextu, aby sa stal zrozumiteľnejším, než ho nahradiť slovom spisovným s viacerými významami.

Na druhej strane treba kladne hodnotiť, že autor odstránil v 2. vyd. také dialektizmy, ktoré sú rozšírené len na malej zemepisnej oblasti a za ktoré máme v spisovnom jazyku primeranú a pritom širokému okruhu čitateľov známu náhradu. Ide o také zmeny ako *votká cylinder do lampy* 100 — *nasadí cylinder* 96, *zďále* 16 — *diale* 8, *vyzizať* (do oblakov) 55 — *zizať* 30, *koľože, toľo* 16, *tolie zďále* 16 — *koľko, toľko, toľké* 8 ap. Takéto úpravy sa však mali vykonať aj v podaktorých iných, hoci ojedinelých prípadoch. Tak napr. mala sa upraviť nárečová podoba slova *mizierka* do spis. podoby *medzierka*: *Pomedzi vrchy našla si mizierku riečka* ... 11; podobne aj *mizierková ulička* 43.

Nárečovú podobu *prasačí chliev* (2. vyd. 112) bolo treba upraviť na *prasací chliev* (tak, ako je aj na str. 113 v 2. vyd.). Nazdávame sa, že pri úprave textu mohli prísť do úvahy aj podaktoré iné nárečové slová, napr. *foľvarky* 7 (spis. skôr *kopanice, lazy*), *hoďaskoľko* 24 (spis. *hocikoľko, hockoľko*), *háklif* sa 46 (spis. *okúňať sa, váhať*), *zamrvánka* 51 (spis. skôr *mr Vance s mliekom*). Aj spo-

obsiahlejšia rozprávka, ale najmä preto, že autor si v nej všima ľudí pri konkrétnej práci a v priebehu istého pracovného procesu. Relatívne najmenej prvkov ľudovej reči má asi rozprávka Krúpkina svadba, a to zaiste preto, že v uvedenej rozprávke zameriava sa autor skôr na vykreslenie duševného stavu hlavnej postavy a že venuje v nej viac pozornosti psychologickej analýze ako opisu prostredia a pracovných postupov jednotlivých postáv.

O snahe autora využiť prvky ľudovej reči svedčia názvy súvisiace

a) s poľnohospodárskou oblasťou, ako *švábka* 19, 23, *švábočka* 18, *odstavča* 10, *rušať* (*švábku*) 11, *doštenák* 43 (voz s doskami miesto rebrín), *vlačuhy* 46 (druh saní), *súsek* 101 (truhla na zrnó), *cárok* (ohradené miesto v stajni pre mláďatá) 73, *káre* 20, *sliepka vlaška* 68, *burgyňa* 103; *šustie* 113 (lístie);

b) s odvozom a spracovaním dreva: *štipák* 49, 55 (drevený kôl so železným hrotom), *šlôga* 52 (rúbanisko), *ráfy* 53, (železné okutie na kolese), *kreptúch* 42 (vrece alebo nádoba, z ktorej kone žerú pri ťahaní), *liehy* 54 (silné koly, po ktorých sa nakladajú brvná na voz), *priahovec* 42 (spoločník pri odvoze dreva), *hever* 58 (zdvíhadlo), *cofkať* 7, *zadok* 58 (zadná časť nákladu dreva na voze), *uvažovať* (na voz) 60 (nakladať na voz), *furmanka* 14 (odvážanie dreva na koňoch), *iver* 113 (kúsok dreva), *metrovník* 119 (nástroj na meranie dreva), *zake-rovať* 7 (zabočiť);

c) s pomenovaním odevu a jeho súčiastok: *oplecko* 7, *súkenky* 7, *viganček* 54 (odev pre dievčence), *vlniak* 87, *šávolová šatka* 94, *kartúnová sukňa* 8, *kapce* 47;

d) s hospodárskym staviskom a jeho zariadením: *zahasprovať* 71 (zatvoriť bránu na haspru), *sečin* 113 (sečkáreň), *kôľňa* 113, *vôdor* 123 (priestor nad po-valou v humne), *sečkovica* 113 (rezačka), *bortnica* 113 (trám, na ktorom spočíva dlážka maštale), *pavlačka* 116 (menšia veranda okolo domu), *klát* 113, *slzaj* 71, 72 (brvno v maštálnej podlahe), *zárubňa* 138 (okresané drevo v maštálnych dverách), *glajcha* 122 (múry domu vytiahnuté až po krov); *múranica* 7, *keľňa* 144 (lopatka na naberanie malty), *kvartiel* 24, *regál* 118, *koch* 142;

e) s pomenovaním nástrojov a rozmanitých vecí v domácnosti a pri práci: *ohreblo* 138, *slamienka* 113, *lyžičník* 10, *zverák* 62, *žufaňa* 144 (naberačka), *petrolejka* 13, 81, *cylinder* 96, *kvaka* 90 (zakrivená palica);

f) s jedlami a nápojmi: *zamrvánka* 51 (do mlieka namrvené a uvarené cesto), *pôlt* 81, *prominclovka* 81, *mrvice* 17, *srdčká* 77 (oštiepok v podobe srdiečka); *hruda* 27, *oldomáš* 122, *okošťovať* 93;

g) so spoločenským životom na dedine: *foľvarky* 7, 85, *kartička* 14 (doklad, potvrdenie o niečom), *sprava* 24, 29 (zariadenie), *garád* 77 (priekopa pri ceste), *vršania* 115 (ľudia z vrchov), *týždňovka* 17, 18 (týždňová robota), *opáčil niečo* 10 (skúsiť), *grunt* 16, 17, *mocovať sa* 48, 51, 70 (trápiť sa), *potočil sa* 65 (zakolísaf sa), *učankať* 38 (utíšiť), *bafkať* 138, *zabažený* 100 (dychtivý), *toňa* 145.

Bodenek sa však nevyhýba ani slovám, ktoré do ľudovej reči prenikli v ostatných rokoch. Takouto skupinou slov sú najmä slová súvisiace so zavádzaním elektrického prúdu a osvetlenia do dediny, ako napr. *banánok* 123, *pripojka* 122, *zlodejka* 131, *gombík* (na rádiu) 131, *anténa* 123, *izolátor* 121, *vypínač* 125, *turbínka* 99, *elektrikár* 121. Miestami používa Bodenek aj iné slová novšieho pôvodu, ktoré prenikli do ľudovej reči, ako napr. *okrskár* 68, *baterka* 99, *baretka* 93, *dychovka* 105, *bombardón* 106.

Aj podaktoré príslovky a častice svedčia výrazne o svojom nárečovom pôvode, napr. *nijakovsky* 24, *zobďaleč* 91, *kaľavnejšie* 78, *šire* 6, *kopno* 37, *nahotove* 109, *nanáhlo* 68, *naveky* (vo význame navždy) 24.

Na ľudovú reč poukazujú aj častice *ver* a *var*: *To ver budete musieť dať čosi* 9, *To ver dobre, keď ho vezmú* 17, *Už je ver nie, otec* 24, *A nie ver. Dobrá robota je to* 35, *I otec var k tomu dačo má* 88, *Nuž ťažko var teraz už vyhutovať* 89.

Aj zdôrazňovacia častica *že* poukazuje na ľudový spôsob vyjadrovania: *a čože vy nečakáte, sváku Dančo?* 8, *a koľkože toho máte dať?* 9, *kdeže by ja išiel do cudzieho* 25, *majteže rozum, otec!* 27, *z čohože budete dávať, otec* 23, *a vy nám akože dorobíte?* 23, *Ej, dajteže vy pokoj* 34, *a kedyže on tak chodí domov?* 84, *A akože ty, Adam, ako?* 89, *Aspoň že ti čert vzal* 139.

Z ľudovej reči sú zaiste prevzaté aj početné expresívne výrazy v spojeniach ako: *zrúkla mu za chrbtom* 8, *habol pod hradu* 10, *flochne na syna* 13, *hlava mu pokľuckáva* 13, *cvochlí sa celé leto* 13 (jednostaj prší), *starý len fľochá na neho* 14, *plecami pomrdal* 22, *pozahľábal dvere* 33, *drugali kopytami do mostín* 42, *mocuje sa po grúňoch* 48, *kde ste mali fľocháne* (t. j. oči) 58, *tamká ústami* 58 (mliaska), *fazuľa pufkala* 67, *sliepnavé petrolejky* 99, *zadrnčali obloky* 126, *chrapšťalo to a praskalo* 127, *hlas víťazne zacilingal* 131, *ako by im chalupa blňala* 132 (horela), *batkajú cez dvor* 138 (chodia drobným krokom).

Expresívne pôsobí v kontexte aj slovo *hútať*, ktoré autor dôsledne používa vo význame slovesa *myslieť* bez expresívneho zafarbenia: *Dobre vám ja chcem, dievka moja. Len si to vy ešte rozhútajte* 26, *No a ty tiež len tak hútaš?* 26, *Veď si ja tam aj hútam zavše* 34, *No a ty, Adam, ako teda hútaš, čo by sme mali ďalej?* 88, *Nuž tak ja hútam — povedala potom* 94. Sloveso *hútať* vo význame *myslieť* kladie však autor len do úst príslušníkov staršej generácie.

Na ľudovú reč poukazujú aj podaktoré citoslovčia, napr. *Ech, ešte raz byť s ním zoči-voči* 62, *Jach, sváku — vraví žena spevavo* 8, *Ná, nuž to je zle, sváku* 9, *Ná, a to už ako?* 29, *Áj, bodaj vás! zhíkol syn* 35, *Ea, Žofka, už ty len nechaj môjho syna na pokoji* 48, *Á, Jožko! No toto!* 29, *Zarobil som si, ťaľa — povedal pokorne starý* 36, *Jaj, Miško, ja už viac koňa kupovať nebudem* 44, *Aha, starý Dančo ide* 45.

Bodenek veľmi rád spestruje svoj štýl početnými zdobeninami charakteristickými najmä pre ľudovú reč, napr. *z rovinôčky* 6, *dvorček* 10, *švábočka* 8, *starík* 10, *ovsík* 19, *týždník* 24, *statoček* 33, *gruntík* 26, 31, *grošky* 34, *závožtek* 101, *slovko* 106, *pitvorček* 141, *brvienko* 144, *banánik* 144. Niektoré deminutíva sú aj dosť nezvyčajné ako napr. *údolíčko* 5, *so srdčkami* 13, *srdcká* 77 (od podst. *mena srdce*), *rádijko* 126 (od *rádio*), *koštek* 145 (od *koch*), *sopúšik* (od *sopúch*), *tenuľká* (osôbka) 145.

Autor sa v rozprávkach ako by zámerne vyhýbal príslovkám a zámenám ako *niekto*, *niečo*, *nejaký*, *nejako*, *niekde*, *niekedy*, *akosi*. Miesto nich používa len podoby s *da-*: *dakto*, *dáky*, *dáka* 112, *dáko* 14, *dačo*, *dakde*, *dakedy* 15, *dákosi* 145, ktoré tiež poukazujú na ľudovú reč.

Mená a priezviská jednotlivých postáv z opisovaného prostredia sú tiež poznačené domácim dedinským prostredím: *Ondro*, *Ondrík*, *Jožo*, *Jožko*, *Đuro*, *Miško*; *Marka*, *Žofa*; *Zajačka*, *Krúpka*, *Dančo*, *Zajac*, *Debnár*, *Vladár*; *Jano Droba* z *dediny* 53, *Miško Debnár* zo *Závožteka* 116 a i.

Pri čítaní Bodenkových rozprávok neujde čitateľovej pozornosti, že autor sa úmyselne a takmer dôsledne vyhýba takým slovám a slovným spojeniam, ktoré

by mohli mať charakter vulgárnosti a surového naturalizmu. Dokonca aj silnejšie výrazy a nadávky nachádzame u Bodenka len veľmi ojedinele. Tento autorov správny postup súvisí zaiste s jeho jemným spisovateľským citom a snahou neurážať človeka v nijakej situácii.

Na ľudovú reč poukazujú aj podaktoré ďalšie jazykové prostriedky.

Z tvaroslovných zvláštností môžeme uviesť napr. vokatív od podst. mena *svák*: *Ná, nuž to je zle, sváku* 9, *Jach, sváku, a to sa vy tu mordujete s tými fúrami* 48, *To si ja všetko porobím, sváku* 50, *A vy, sváku, dajte si pokoj s drevom* 59, *Bude, sváku, bude, čo by nebolo* 116, *Spravíme, sváku* 123.

Bodenek preberá z ľudovej reči aj tvary na *-ovie* ustrnuté pre všetky rody, čísla a pády: *do Haurilovie chalupy* 70, *so susedovie Evkou* 77, *Sadloňovie Eva* 80, *Haurilovie deti*. Tvary na *-ovie* sú známe len na obmedzenej oblasti časti stredoslovenských nárečí, ale do literatúry prenikli.

Pre Bodenkov štýl sú príznačné početné slovesá tvorené jednou alebo dvoma predponami obdobne ako v oravských nárečiach (v jednotlivostiach odlišne od spisovného jazyka). Pomocou týchto predponových slovies dosahuje autor jemné významové odtienky a dokresľuje mnohé situácie, ktoré by sa iným spôsobom dali ťažšie vystihnúť. Na ilustráciu možno uviesť tieto prípady: *Treba ešte odovzdať mlieko, vajcia, bravčovinu a hovädzinu, a že ak nie, spokutujú* 14; *Z kvartieľa ťa nikto nevyženie, v komore budeš mať čo to, nezahladuješ* 24; *Ja by sa spodívala na takého syna!* 48; *oslabne silné telo a rozsmúti sa tvrdé čelo* 78; *Keď sa pomaly najedol a povypočúval ženu, vyšiel na dvor* 112; *popočúvali noviny z celého týždňa* 114; *tisíc ráz zas len zaúfali, že to nemusí byť všetko pravda* 92.

Podaktoré slovesá s predponou prevzal autor z nárečí, napr. tieto: *silný je a neoberá* (spis. *nevyberá*) 72, *lebo ja už potom neoberám* (spis. *nevyberám*) 64, *kde sa môže oznať s mládencami* (spis. *oboznať sa, zoznámiť*) 77, *Musel sa tuho chytiť lavice, aby ho nepotočilo* (t. j. *nezatočilo*) 65.

Tak ako mnohí iní naši poprední spisovatelia, aj Bodenek veľmi rád využíva tvary na *-úvať*: *Bojúval Dančo noc čo noc v kuchyni na lavici* 63, *po nociach cestúvala s nákupom do Žiliny* 77, *žena vyčítavala a vyratúvala, čo všetko ešte treba spraviť* 112, *pomaly sa najedol a povypočúval ženu* 112.

J. Bodenek pozná veľmi dobre mentalitu dedinského človeka a jeho vzťahy k okolitému svetu a životu. Svedčia o tom aj početné prirovnania známe z ľudovej reči: *spí ako poleno* 14, *kvartieľ vraj majú ako doktor v Kubíne* 40, *krútiš sa na jednom mieste, ako by si mala motolice* 80, *kloniac hlavu do zeme ako mrzutý baran* 8, *zrúkla mu . . . hlasom ako starý valach* 8, *robil pri pumpách ako hodinky* 34, *preberal ako Cigán na cimbale* 44, *rozum má ako kura* 49, *ožltol v tvári ako cibuľa* 55, *lapá dych ako ryba na piesku* 58, *čierny pohľad zaprel do Danča ako nebožiec* 64, *ideš ako na púti* 125.

O blízkom vzťahu k ľudovému vyjadrovaciemu spôsobu svedčia aj Bodenkove obrazné zvraty a ustálené spojenia: *A tuto grunt ťa vždy prichýli* 15, *Len raz ti robota pochybí, a potom už choď o žobráckej palici* 15, *a keď bude treba, pôjdem k múru* (t. j. stavať dom) a *zarobím* 120, *chlapa v dome budem mať na cifru* (t. j. na parádu) 128, *Svetlo pustili! Svetlo je na doline!* 125, *Miško, šporuj, šporuj, už ťaháme do vás* (t. j. zavádzame k vám elektriку) 122, *aj vší by ťa zožrali* 130.

Pri zdôrazňovaní používa autor často tvary množného čísla i v takých prípa-

doch, v ktorých by mohlo stáť jednotné číslo: *A čože je nové? Čože by bolo? Kontingenty 11, Vrátil sa domov i s nevestou robiť poriadky 25, vypytoval sa, ako je to s tými robotami, aké sú to roboty 30, Zem je tu dobrá, grundy sa nezmenili 74, šporujte si na rádiá 116, a pri mašinách človek nemusí byť 31.*

Časté používanie častice *to* a zámen tiež poukazuje na ľudové vyjadrovacie prostriedky: *A kedyže to príde ten tvoj Jožo, Marka, kedy? 17, Ty to už len vieš na tých úradoch spraviť 108, Iba k nám dvom to budú ťahať až z Párnice 100, A keď to bude, čo spraviš — kúpiš si to rádio? 102, Pekná vec je to, to rádio 102.*

Najvýraznejšie vystupuje ľudový charakter Bodenkových rozprávok v stavbe viet a súvetí v priamej reči. Medzi stavbou viet v priamej reči a medzi vetami v tzv. autorskej reči je v mnohých prípadoch zreteľný, až nápadný rozdiel. Zo syntaktického hľadiska stavba viet v priamej reči sa takmer zhoduje so stavbou viet v ľudovej reči. Najmä v monologickom rozprávaní prevládajú krátke vety s jednoduchou stavbou. Vyznačujú sa pomalosťou, prerušovaním a nedopovedaním myšlienky. Neraz sa kladú vedľa seba bez pevnej zviazanosti a spojitosti, zväčša tak, ako sa vynorujú v myslí rozprávajúceho.⁶ Vidieť to napr. aj z tohto úryvku:

— Tak ste už nazad? — povedal syn. — A čože je nové?

— Čože by bolo? Kontingenty — odpovedal starý. — Mäso, mlieko a čosi. Dali mi to na cedulke. A len pokutovať a pokutovať. Však doma pozrieme. A ešte aj lanské vraj máme dať. Nuž len ako? Už len budeš musieť dať zas dáku korunu, čo dakde kúpime. Inak sa z toho nevymoceme. (11)

V dialógoch zas zisťujeme v istých prípadoch vety skratkovité a úsečné. Situácia sa vystihuje konkrétne, dakedy i bez dopovedania celej myšlienky. Autor zvýrazňuje tento spôsob vyjadrovania aj tým, že vynecháva uvádzacie vety. Všimnime si napríklad rozhovor Zajaca so ženou v rozprávke Svetlo:

— A všetko si riadne spravil?

— Všetko — odpovedal Zajac.

— A hnoj si už všetok rozhádzal?

— A kdeže všetok, ešte tam bude na deň dva roboty.

— Aj švábku a burgyňu si z jamy vyniesol?

— Aj.

— A burgyňu si riadne očistil?

— Riadne. (103)

Nemožno však tvrdiť, že pre reč Bodenkových postáv z ľudu sú charakteristické len vety krátke, úsečné, jednoduché. V reči týchto ľudí často nachodíme aj dlhé súvetia so zložitou stavbou, najmä vtedy, ak sa kladie osobitný dôraz na obsah. V takýchto prípadoch býva nápadná pedantnosť a dôkladnosť, s akou sa rozprávač usiluje vyjadriť všetky príbuzné predstavy viažúce sa k opisovanej osobe alebo veci.⁷ Tieto vlastnosti ľudovej

⁶ M. Darovec, *Štýl V. Mináča v rozprávke Súd*, SR 22, 1957, 44.

⁷ Darovec, c. d., 44.

reči využil i Bodenek. Vidieť to napr. aj z reči Krúpky v rozprávke Krúp-
kina svadba, ktorej veľmi záleží na tom, aby sa zvodca jej dcéry Adam ože-
nil s jej dcérou. Preto ho prehovára:

— Ja tak hútam — už keď sa stalo, stalo sa, nuž teraz treba dáko všetko dať pod
poriadok. Proti dievke nič nemôžete mať, ani rodičia ani Adam, dievka je to
poriadna, i zarobí si i odo mňa čosi má, však je jediná, i chalupa je, i roličky
dáke sú, nuž, reku, keď bude i chlap v chalupe poriadny a učlovečený, rúče si
môžu žiť, nič im nemusí chýbať. Nuž tak ja hútam, a keď ten Adam nechodí,
pôjdem, reku, ja pozriem, čo oni a ako oni, lebo čosi sa konať musí, keď už je tak.
Nuž tak. (88–89)

Aj z tohto úryvku vidieť, že autor sa v priamej reči aj pri zložitejších
súvetiach usiluje zachovávať všetky vlastnosti ľudovej reči. Vyhýba sa
použitiu spojok, ktoré nie sú typické pre ľudovú reč, i konštrukciám, ktoré
by mohli poukazovať na knižný jazyk.

Kým priama reč v Bodenkových rozprávkach zachováva výrazné syn-
taktické črty ľudovej reči, v autorskej reči volí autor už rozmanité vy-
jadrovacie spôsoby. Raz sú to vety jednoduché bez zložitej stavby,⁸ inokedy
sú to však aj veľmi zložité súvetia, v ktorých sa uplatňujú spôsoby cha-
rakteristické len pre spisovný jazyk. V ich stavbe sa ukazuje J. Bodenek
často majstrom a zaraďuje sa tak medzi našich popredných štylistov.

Isté je, že autor rozprávok Na starom grunte je nielen vnímavý pozoro-
vateľ života nášho ľudu, ale že je to aj spisovateľ, ktorý pozorne a citlivo
počúva, čo mu hovorí človek na dedine a vari aj v meste. Druhé vydanie
týchto rozprávok však jednoznačne svedčí o tom, že J. Bodenek nechce
reprodukovať ľudovú reč v jej pôvodnej neupravenej podobe, ale že mu
veľmi záleží na tom, aby vychádzajúc z vlastností ľudovej reči, prepracoval
sa k svojskému osobitnému štýlu s dôsledným uplatnením požiadaviek spi-
sového jazyka.⁹ To sa Bodenkovi v 2. vyd. rozprávok aj podarilo.

Záverom o 2. vyd. Bodenkových rozprávok Na starom grunte možno
povedať, že jazykovú úpravu nárečových znení a tvarov pokladáme za
správnu a že prispela k zvýšeniu umeleckej hodnoty tejto zbierky. Odstrá-
nením dialektizmov a dôsledným zachovávaním zásad spisovného jazyka
neochudobnila sa zbierka o taký význačný charakterizačný prostriedok, ako
je nárečie opisovaného kraja (zázrivské nárečie), ba skôr naopak, zbierka
získala na umeleckej hodnote. Tým že sa autor rozhodol charakterizovať
osoby a prostredie nie na základe konkrétneho nárečia, ale na základe

⁸ S. Šmatlák, *Príspevok k štýlu slovenského literárneho realizmu*, Slovo a tvar I,
1947, 18.

⁹ Možno ešte pripomenúť, že početné prvky, ktoré využíva J. Bodenek, sú však
zo súčasného hľadiska už charakteristické nielen pre ľudovú, ale aj pre hovorovú reč.

prvkov charakteristických pre väčší geografický i sociálny okruh, zreteľne dokázal, že pri spisovateľskej práci je potrebné stáť na širšej báze, ako je báza miestneho dialektu. Súčasne však prakticky ukázal, že nárečia a ľudová reč sú u nás stálym a nevyčerpatelným prameňom, z ktorého možno aj naďalej čerpať. J. Bodenek vhodným využitím slovnej zásoby z ľudovej reči, jej frazeológie, uplatnením syntaktických zvláštností typických pre ľudovú reč, ako aj inými zvláštnosťami obohatil svoje spisovateľské dielo a napísal tak zbierku, ktorá je prínosom pre slovenskú literatúru.

Z ARCHAIZMOV V REČI MARTINA KUKUČÍNA SLOVESÁ TYPU *NIEST'*

Gejza Horák

Kukučínovo slovesné dielo obsahuje veľa lexikálnych i gramatických archaizmov, ktoré si zaslúžia pozornosť pri výskume starších stupňov vývinu slovenského jazyka, ale i so zreteľom na záujmy a potreby čitateľov.

V tomto krátkom príspevku si povšimneme niekoľko takých slovies takzvanej prvej triedy, ktoré sa postupom času alebo tvarovo pozmenili a prešli do iných tried, alebo vyšli a vychádzajú z používania v bežnej reči, nadobúdajúc príznaky zriedkavejších jazykových prostriedkov krásnej literatúry. Pôjde nám najmä o sloveso *strižť/stričť* (strihať), pri ktorom sme zistili nejednotnosť v kvantite samohlásky v tvaroch minulého času, a v súvislosti s ním si povšimneme i slovesá *liažť* (liahnúť), *riečť*, *hriebsť*, *krásť* a *prepašť* sa.

S tvarmi slovesa *strihať* sa čitateľ Kukučínovho diela najčastejšie stretne v jeho Prechádzke po Patagónii (Dielo XII–XIII, SVKL, Bratislava 1962; podľa tohto vydania citujeme i ďalej). Tvary ako *strižie*, *ostrižie*, *strižú*, *ostrižené* (ovce), *ostrihli*, *ostrihol*, *striženie* v súvislosti s neurčitkom *strihať* ho trochu prekvapia; zaváha pri nich a hľadá vysvetlenie, lebo podľa dnešnej normy platnej v spisovnej slovenčine jestvujú len tvary *strihá*, *ostrihá*, *strihajú*, *ostrihané* (ovce), *ostrihali*, *ostrihal*, *strihanie*.

Pousilujeme sa posúdiť postavenie tvarov typu *strižie* – *strižú* vo vzťahu k súčasnej norme. Najprv uvedieme väčší počet dokladov bez ohľadu na to, či ide o tvary bezpredponového slovesa alebo slovesa s predponou, a to na prvom mieste s krátkou kvantitou koreňnej samohlásky (ako je to v tvaroch odvodených z prítomníkového kmeňa v type *niest'* všeobecné, okrem slovesa *môcť*).

Ostrižie niekoľkými strihmi prsia, brucho a vnútorné plochy stehien (...). Strižie sa viac kvôli peknému výsledku než kvôli vlne, lebo jej je málo a má nevelkú cenu. (XII, 222.) — Cároček má nielen dvercia, ktorými sa ovce doň vhánajú z veľkého košara, ale i tie, čo vychodia na priestor, kde sa strižie. (XII, 222.) — Strižie sa v tej pajte dobre, pod záštitou od dažďa. (XIII, 76.) — Priletí ako strela [kôň] hneď k prvej tej kisni, vstrčí celú hlavu do nej, že mu ledva z nej vidno vyzeráť končité uši, ktorými ustavične strižie, bárs je zaujatý druhou, naliehavou robotou. (XIII, 249.) — V pajte je už ruch, strižú tuho. (XII, 258.) — Doniesli nožnice, tie, ktorými sa strižú ovce. (XIII, 208.) — Radšej im vlasy i s hlavami poodtínať. Nie dosť nešťastia, že ti ho ostrižú vo vojne: ešte tu aby si ho dobrovoľne strihal! (IV, 150.) — Košiare plné oviec, všetko ostrižených. (XII, 258.) — Prehánajú sa po pampe ostrižene stáda. (XII, 272.) — Keď pajtu vyprázdnil, okúpali ešte ostrižene ovce, obriadili jahňatá... (XII, 282.) — Čo som dosiaľ vídal kone, boli napospol oga-bané ako svedci; hriva ostrižená, chvost pokrátaný a vyrovnaný, kopytá obrezané... (XII, 309.) — Mihajú sa v nich [v oblokoch] hlavy chlpské, p o d -strižené, i dievocké ovenčené. (V, 52.) — Boli práve súrne roboty v behu: letné roboty, ktoré sú vždy súrne a naliehavé a dávajú si jedna druhej ruku: ako striženie, kúpanie, vydeľovanie statku... (XII, 403.) — ... pri pajte stroj a celé zariadenie na striženie. (XIII, 300.)

Dalej vyberáme príklady s tvarom minulého času, v ktorých býva v ko-re-ni krátke *i*, ale aj dlhé *í*.

„Mnoho ostrihli pane,“ odpovedá Manuel. (XII, 240.) — „Keby boli spolu v jednom košari, nevedel by, koľko ich ostrihol ten strihač a koľko iný.“ (XII, 251.) — Chlapi pracovali tuho okolo vreciska. Tí tam v chodbe strihli neúnavne. (XII, 252.) — Čo ostrihli včera, prehnali do korralov. (XII, 258.) — ... keď pod klobúkom nebolo vidno toho venca dlhých vlasov, ako sa vydúva. „Ostrihli mi ho!“ vykrikla mater a zalomila rukami. (XII, 149.)

Podoby s krátkym *i* v koreni *ostrihol* — *ostrihli* sa odchyľujú od normy v rámci typu *nieť* (*niesol* — *niesli*, *kládol* — *kládli*, *húdol* — *húdli*, *tlkol* — *tlkli*) a treba ich brať ako nárečové varianty.

Je zaujímavé, že v infinitíve (ojedinele i v tvare minulého času) a impe-ratíve má Kukučín vo svojom diele (v uverejnenom znení?) len novšiu po-dobu *strihať*, *strihaj*.

Deti pribehli domov s hroznou novinou: učiteľ naložil chlapcom, aby sa ostrihali. (IV, 150.) — Mokrú vlna nedá sa strihať ani mechanickými nožnicami... (XII, 29.) — Dva razy meraj a raz strihaj! (XII, 236.) — Chlap-ca tiež nemôžeš zdra-piť za pačesy, keď sa topí, ak sa dal ostrihať dohola. (XII, 331.)

Tvary *strižie* — *strižú* — *striženie*, *strihol* nás privádzajú k predpokladu, že Martin Kukučín mal vo svojom jazykovom povedomí i staršiu podobu *stričť* alebo *strižť*. Pri neurčitku *strižť/strícť* sa trochu pristavíme. V orav-ských nárečiach, ako uvádza A. Habovštiak vo svojej rukopisnej monografii, je infinitív *strícť*. Ten je pravidelným pokračovaním praslo-

vanskej formy *strigti* (staroslovienske *strišti*), tak ako dnešné naše *môcť* má východiskovú praslovanskú formu *mogti* (staroslovienske a staršie slovenské *moci*). No mimo Oravy je v nárečiach zväčša len podoba *strízt*, *strizť*, foneticky realizovaná so spoluhláskou *s* na konci koreňa.¹

Z Turia v Žilinskom okrese poznám z počutia infinitívnu formu *strisc*, *ostrisc*, *podstrisc* a možno ju podoprieť týmto úryvkom z textu, ktorý som zapísal v uvedenej obci v apríli r. 1951 podľa rozprávania Jána Machinu st.:

Tak som prišvol v ňežeľu domyjou s teho bačoviska a ovce som pongelek dopolodňa vikúpal a popolodňi som híx strihol. Tak som šetki ňeostrihol zavidna. Tak som í potom hvečer u suseda strihol – ti, čo som ňeostrihol.²

Ukazuje sa, že v súvislosti s celou triedou slovíes typu *niešť* v textoch, v ktorých sa používa starší stupeň slovenčiny na úrovni spisovného jazyka, treba používať podobu *strízt*. Podobu *strícť* by sme prijímali ako nárečový variant.³

Pri posudzovaní postavenia tvarov slovesa *strízt* v diele M. Kukučina inštruktívne budú príklady s tvarmi formálne príbuzných slovíes *liazt sa* (*liahnúť sa*) a *riečť*.

Neľazie sa ich veľa [bandurií], hneď na krdle, ako kajken a kačíc. (XII, 349.) – Na nich [kampách] sa ľažú, rastú a tyjú krdle oviec, stáda rohatého statku a koní. (XII, 16.) – Ak je líšok mnoho, zajacov je omnoho viac. Ľažú sa často, dorastajú rýchlo. (XIII, 188.) – Viac ich vídať zdochnutých, čo skapali cele mladé, hneď po vyľazení. (XII, 269.) – Ľazenie sa deje vlastne pred jarou; tohoročné jahňatá sú už skoro hotové jarky a škopce. – Správca vynakladá všetko umenie a znalosť, aby ľazenie išlo razom, v krátkom období. (XIII, 74.)

„Ani nepozrú – ani „vy“ nerečú!“ zúfa Mišo. (V, 80.) – Niektorý [banský inžinier] mal meno známe ako skúsený baník zlata a na ich slovo sa dalo mnoho a verilo sa im, že čo rečú, je pravda. (XIII, 434.)

V tejto súvislosti žiada sa uviesť aj tvar imperatívu slovesa *riečť*: *rec* – *recte*, a popri ňom aj archaický imperatívny tvar slovesa *pomôcť*: *pomoc* – *pomocte*.⁴

¹ Pozri J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II*, Bratislava 1958, 430; tvar *strízt* uvádza autor z Terchovej, ktorá je v priamom dotyku s oravskou nárečovou oblasťou.

² Pozri Zbierku nárečových textov v ÚSJ SAV, značka 22/44-Tčn, por. č. 9.

³ Podobná situácia je aj pri slovese *strieť* (< *stregti*). Tieto slovesá majú v koreni alternáciu *h / z / ž*; naproti tomu alternácia *h / c / č* je v spisovnej slovenčine obmedzená len na sloveso *môcť*. – Porov. diskusný príspevok Š. Ondruš, *K forme neurčitku od slovesa strežiem*, SR XXIII, 1958, 230–232.

⁴ Od slovesa *riečť* zachoval sa miestami na strednom Slovensku starší imperatívny tvar v spojení *povec reci*, napr. v Dekýši, okr. Banská Štiavnica. Stanislav, c. d., 432 ho v takejto časticovej funkcii uvádza zo Slovenskej Lupče.

„Rec mu, keď je Nemec!“ povzdychol si Adam. (IV, 261.) — „Prosím vás, nerecťe ujovi,“ tu sa hlas zasekol rozčúlením, „nerecťe, že ste boli v ne-deľu...“ (V, 224.) — Lebo recťe, čo chcete, ale stojí pevne táto zásada a tú nik nevykyvká: majiteľ sám si najlepším ovčiarom i pánom správcom. (XII, 25.) — „Pomocťe mi tohto starigáňa!“ ukazuje na chlapa, ktorý leží na dne vozíka ako snop, dolu bruchom. „Pomocťe — lebo sa zadusí — ja neviem, ako ľahol!“ (V, 96.)

Pri neurčitku *liazť* je v Kukučínovej reči podobný stav ako pri neurčitku *strižť/strícť*; jeho jestvovanie sa len predpokladá, akoby jestvoval v pozadí novšieho *liahnúť*. Naproti tomu sloveso *riečť* používa autor v celej paradigme. V dnešnom spisovnom prejave má sloveso *riečť* príznaky rétorskej nadnesenosti. Jeho nepríznakovými ekvivalentmi sú slovesá *hovoriť* a *vraviť* a tam, kde sa používalo v platnosti celkovo pojatého deja (ako dokonavé), dnes mu zodpovedá sloveso *povedať*.⁵ Sloveso *riečť* je dnes s celou sústavou svojich tvarov zastarané, kým pri slovese *pomôcť* sa ako zastarané hodnotia len staršie imperatívne tvary *pomoc* — *pomocme* — *pomocťe* a celkom zriedkavý tvar infinitívu *pomoci*.

Pri slovese *hriebsť* a jeho predponových odvodeninách stačí v tejto súvislosti podotknúť, že ho dnešný čitateľ Kukučínovho diela prijíma ako staršie a chápe ho ako významovo rovnocenné so slovesom *hrabať*: *Pri starom kaštieli bolo najhoršie, že dali psom pod hriebsť* (= podhrabať) *stenu, práve tú od vetra*. (XIII, 60.)

Keď porovnáme postavenie slovesa *hriebsť* so slovesami *strižť* (strihať) a *liazť* sa (liahnúť sa) v dnešnom jazykovom povedomí, zistíme, že kým jeho neurčitok sa v literatúre vytrvale zachováva, neurčitky *strižť* a *liazť* sa v písaných prejavoch už takmer ani nenachádzame.

Štylistické zaradenie slovesa *hriebsť* je podobné ako zaradenie slovesa *krásť*. V Kukučínovom diele má krátku kvantitu v koreni (*krasť*) a používa sa len v infinitíve; ostatné tvary má ako jeho novší variant *kradnúť*.

...keď už *krasť*, to kradni, kde nemáš hriechu: takto v poli šúpu hrachu, alebo za pol mece jablák — to už môžeš. (V, 382.) — Môžeš mu i kone vypriaľnúť, i bričku spod neho *ukrasť*, a nezobudí sa. (III, 194.) — Nechajte mi moje veci! Idú ma *obkrasť* — všetko mi berú! (II, 257.) — Napadla mu myšlienka, že ho chcel ktosi *okrasť*. (III, 204.) — „Bolo by ho [kožuch] *ukrasť*!“ odpovedá jej Mišo, ale len v myšlienkach. (V, 89.)

Neurčitok *krasť* s krátkym *a* v koreni má v Kukučínovom diele okrem príznaku staršieho jazykového prostriedku aj príznak nárečového variantu. Ale krátku kvantitu v koreni má *krasť* v ľudovej slovesnosti veľmi často. Uvedieme príklad z Dobšinského povestí: *Tomu ale najprednejšiemu husá-*

⁵ Sloveso *riechnúť* je podobne štylisticky príznakové ako staršie *riečť*. — Podobné postavenie ako sloveso *riečť* má i sloveso *húšť*.

rovi prihrozil: „Ty, hladže, ak ty dáš u k r a sť si toho koňa, ty mi naveky peši chodiť budeš za druhými!“⁶

Infinitív s dlhým á v koreni pociťujeme síce ako starší jazykový prostriedok, no ináč štylisticky neutrálny (príznakový len podľa času používania). Napr.: *Chodili sme nočnou hodinou do viníc čerešne k r á sť.* (Laskomer-ský)

Ostáva ešte posúdiť sloveso *prepásť sa*. Aj v Kukučínovom diele je zriedkavé a používa sa len jeho infinitív, takmer vždy s krátkym a;⁷ ostatné tvary sú prítvorené k jeho novej podobe *prepadnúť sa*.

A kto sa to šiel p r e p a sť za mnou? Kto vypisoval tie listy z vojny? Teraz by odtajil! (IV, 244.) — Dve [jarky] skapali predvčerajšej noci. P r e p a sť sa ne-prepadli — z nášho salaša nikto; z druhého daktorého — ani tam nečuf, že by boli takí vtáci. (V, 350.) — „Hja, tá súkno tká; vieš, že sa ide p r e p á sť [!] za robotou,“ doložil nevrlý Ondrej, lebo nerád videl, keď sa niekto presiloval v robote. (II, str. 85.)

Sloveso *prepásť sa* s krátkym a v koreni hodnotíme ako archaické, no na rozdiel od slovesa *krásť* bez nárečového príznaku. Ak by totiž malo ako ostatné slovesá vzoru *niešť* v koreni dlhé á, vznikla by tu homonymita so slovesom *prepásť sa* (= dostať sa pasením na isté miesto — sekundárne sloveso pohybu).⁸

Napokon krátko zhrnieme.

V súvislosti s archaickými tvarmi *strižie* — *strižu* — *striženie* a s neustálenou kvantitou v tvaroch minulého času *strihol* — *strihli* sme si v diele Martina Kukučina všimli slovesá toho istého morfológického typu *liazt* (liahnúť), *riečť*, *hriebšť*, *krásť* a *prepásť sa*.

Ide napospol o slovesá, ktoré v dôsledku komplikovaných konsonantických alternácií na konci koreňa sa prestali vo svojej staršej podobe bežne používať a prešli k produktívnejšiemu typu, najmä k typu *padnúť*. Vzhľadom na prípadné charakterizačné používanie týchto slovies v krásnej literatúre dochádzame k týmto záverom:

1. Z variantov *strižť*/*stričť* za zriedkavý spisovný pokladáme *strižť* (tvary *strihol* — *strihli* majú mať dlhé í v koreni, ako je to v celej skupine); z va-

⁶ P. Dobšínský, *Prostonárodné slovenské povesti*, III, SVKL, Bratislava 1958, 165.

⁷ Doklad s dlhým á v koreni („prepásť sa“) dostal sa do Kukučínovho textu pravdepodobne len zásahom editora alebo korektora.

⁸ Význam archaického *prepásť sa* možno expresívne vysloviť slovesným výrazom *byť divý za niečím*; pozri napr. ukážku z M. Figuli: „To sú nie nepravdy, ale rozprávky,“ nepripúšťa moje obvinenie, a aby sme jej závideli, lebo sme za rozprávka mi boli diví, dokladá, „skoro každý deň si novú vymyslím, tak!“ (Mladost 1956, 302).

riantov *krast/krást* za spisovný pokladáme *krást*; sloveso *prepast sa* (= prepadnúť sa) navrhujeme používať dôsledne s krátkym *a* v koreni, aby nevznikla homonymita so slovesom *prepásť sa*.

2. Slovesá *hriebť, krást, prepásť sa* sú zväčša známe len v podobe infinitívu, ostatné tvary sú už pritvorené k produktívnym variantom *hrabať, kradnúť*. Naproti tomu infinitívy *strižť a liažť sa* sú takmer dôsledne nahradené formami *strihať a liahnuť sa*; ostatné tvary typu *strižie – strižú, lažie – lažú* sú k nim v Kukučínovom diele, ale aj všeobecne bežnejšie.

3. Slovesá *riečť, húšť, hriebť, krást, prepast sa; strižť, liažť sa* môžu sa používať charakterizačne a výhodne ich možno používať najmä v poézii.

MIHÁLIKOVE TRŤPKY A ICH JAZYK

Jozef Mlacek

Zaslúženú pozornosť širokého čitateľstva i teoretikov získala hneď po svojom vyjdení Mihálikova nová zbierka *TrŤpky* (1963). O jej umeleckých kvalitách sa v krátkom čase viackrát vyslovila naša literárna kritika. Vyzdvihuje sa na nej predovšetkým jej tematická aktuálnosť, autorovo hľadačstvo a hlboký pohľad do súčasnej spoločnosti. Vysoko sa oceňuje, že básnik vo svojej zbierke uvažuje o tom, zamýšľa sa nad tým, čo je najdôležitejšie, najcennejšie, „nad vzťahmi medzi ľuďmi“ (*TrŤpky*, str. 8).

Zbierka však upútava aj svojou jazykovou stránkou. Naším cieľom je upozorniť na niektoré zaujímavé gramatické a štylistické javy, ktoré sa v *TrŤpkach* vo väčšom alebo menšom množstve vyskytujú. Nepôjde o úplný a celú problematiku vyčerpávajúci rozbor zbierky, ale predovšetkým o náčrt a hodnotenie jazykových prostriedkov, ktoré sa v tejto zbierke objavujú.

Ak máme pristúpiť k jazykovému hodnoteniu *TrŤpok*, predovšetkým si musíme pripomenúť niektoré mimojazykové vlastnosti zbierky. Vychádzať treba z tematického zamerania *TrŤpok*. Vyslovil ho v predslove sám autor takto: „Tu stoja a žalujú ženy zrovnoprávnené podľa zákona, ale dosiaľ vlečúce na svojich pleciach väčšiu farchu denných starostí, ktoré im navráštila naša nevšímavosť, citová vyprahnutosť, mechanizmus ‚usporiadaného‘ života, predsudky“ (*TrŤpky*, str. 9). Básnik otvorene útočí na všetky prejavy falošnej a pokryteckej morálky, ktorá sa i v dnešnej spoločnosti prejavuje. Takéto tematické vymedzenie *TrŤpok* sa pochopiteľne preukáže aj na jazyku básne. Najvlastnejšími Mihálikovými prostriedkami sa stali kontrast, paradox, irónia, ba miestami až sarkazmus. Myšlienkovým po-

stupom odpovedajú v Trpkach adekvátne štylistické, lexikálne a vôbec jazykové prostriedky.

Takmer v každej básni zbierky, ale aj v jednotlivých veršoch sa objavuje kontrast. Kontrasty sa často prejavujú na najexponovanejšom mieste básne — v závere, kde vyznievajú v silnú pointu. Inokedy básnik stavia na kontraste celú báseň (Siroty žijúcich rodičov, Návraty z pôrodnice, Zdrapy, Vdovy, Zaostalé ženy). Všimnime si napr. poslednú z nich Zaostalé ženy. Básnik stavia do protikladu „citovú vyprahnutosť“, ľahostajnosť, nevšímanosť muža, jeho samolúbosť s ťažkým životom ženy, s jej všednými dňami. Aby vystupňoval tento kontrast, podporuje myšlienku primeraným štýlom i slovníkom. Keď hovorí o mužoch, nerozpakuje sa použiť silné slová. Napr.: *Ale my, sokolíci! / Za rohy chytili sme život, / okúsili sme z jeho piesní a vína, / vodorovne sme vyrástli ...* (26). Pri charakteristike spoločenského postavenia ženy naopak. Vyhýba sa veľkým slovám, aby aj svojím obrazom a výrazom zdôraznil šedivosť ich všedného dňa. Napr.: *Ich tváre sú sieťovky s denným nákupom. / Pod karfiolom a mrkvou / ležia ich dievčenské sny, / ich ambície zahádzané plienkami* (26). Sledujme tento jav ešte na básni Trest (35). Má tri myšlienkové časti: 1. otec a syn (otcove zásady mravnosti), 2. otec ako pristihnutý podvodník, 3. znamenie hanby na čele jeho ženy. Pozoruhodná je najmä prvá časť. Básnik v nej hovorí okrem iného toto: *Veselo praskal rodinný kozub / ... Stál (otec — pozn. J. M.) nad úlohou z počtov, pomník istoty, / a synovi prednášal výťah zo svojich zásad, / rukoväť usilovnosti a správnych mravov ...* (35). Opäť tie veľkolepé slová, po ktorých nasleduje tým prudší kontrast.

Technika kontrastu sa neprejavuje len v celých básňach, ale je pomerne častá i v jednotlivých obrazoch alebo výrazoch, kde v podstate iba zdôraznením istých častí autor dosahuje protirečivý význam. Napr. v básni Samovrah dvakrát odchádza veľmi nezvykle pôsobí takéto spojenie slov vo verši: *Súdružstvo blízkych ho obkolesuje* (31). Vo výraze *súdružstvo blízkych* ide o spojenie slov z celkom odlišných lexikálnych oblastí. Podobne to vidíme v básni Vdovy (44–45) v týchto veršoch: *Na rakvu hádzu prvú hrudku, / ale posledné odchádzajú.*

Aj z týchto niekoľko veršov, čo sme uviedli v predošliých odsekoch, je zjavná ďalšia veľmi výrazná črta Trpok, totiž i r ó n i a. Ironizácia skutočnosti je v tesnej súvislosti s kontrastom. Napr. *A keď prechádzaš solidnou meštianskou bránou, / netušíš ešte, že nesplníš sľub* (16); *... práve si vkročil do rôčkov hypochondrie* (16). Irónia sa napokon neprejavuje iba v niektorých veršoch alebo výrazoch. Niekedy je základným tvorivým postupom celej básne. Zjavne sa to ukazuje napr. v básni Poďme, poďme sa pozrieť. V niektorých básňach irónia prechádza až do sarkazmu. Takto možno označiť záver básne Zaostalé ženy.

Mnohostrannej skutočnosti, ktorú chce Mihálik v Trpkach naznačiť alebo zobraziť, zodpovedá bohatstvo básnického výrazu. Básnik hromadí výrazy, opakuje slová, aby tak vystihol reálny život. Niekoľko ukážok: *A veru tak je. Poézia, / dozretá panička, denne nám núka / spomienky, múdrosť a súcit, / ale miluje, / celým srdcom miluje hrivnatých mládencov, / ich atletickú ctižiadosť, / ich lýtka, blýskajúce sa nad prekážkami, / ich kohútiu pieseň, / ich neholené, horúce ústa* (Poézia, 14); *S otvorenými ústami bežíš / za vôňou, svetlom, / za účesom a šjou ilúzie* (Poďme, poďme sa pozrieť, 18); *Budúce auto trúbi do ich snov, / malými radostami ho budú platiť: / kávu a cigarety, / pivo a mlieko, / kino a futbal, ovocie / zomelie motor, prikryje karoséria* (Sadli si k stolu, rátajú, 28).

Pravdaže, vo väčšine podobných prípadov enumeratívneho vyjadrovania nejde iba o jednoduché vyratúvanie množstva, o hromadenie rovnocenných slov. Obyčajne tu ide o gradáciu veľmi tesne spojenú so spomínanou ironizáciou. Výrečne o tom presviedčajú napr. tieto verše: *... kričal ten malý boh, / suverén na obytnej ploche, / kričal zlobu a závišť a pohrdanie / a sebeckto, ktoré nazývame žiarlivosťou* (32).

Otázka Mihálikovho slovníka je v tesnej súvislosti so všetkými javmi, o ktorých sme doteraz hovorili. Najmä slovníkom sa vyjadruje tak kontrast, ako aj ironia, sarkazmus, paradox alebo bohatstvo výrazu (enumerácia). Celkovo možno povedať, že autor pracuje s bežným slovníkom, ktorý neoplýva nejakými osobitnosťami. Slovná zásoba Trpok je pomerne skromná a jednoduchá. Predsa však možno v slovníku Trpok vybadať isté významové členenie, určitý pevne presadzovaný básnikov zámer. Najviac vyhranenú lexikálnu oblasť tvoria popri pojmovom vyjadrovaní expresívne pomenovania alebo celé zvraty, v rámci ktorých je nevyhnutné spomenúť viacnásobný výskyt vulgarizmov. Citove podfarbené slová a zvraty v značnej miere podmieňujú primeranosť básnikovho výrazu. Uvedme iba niekoľko príkladov: *... a nechápavo hľadia dolu do ulice / na toho cudzieho blázna, / čo lieta po cudzom meste / a bezhlavo naháňa svoje vráskavé sny* (20); *... a zachrípnutá pieseň huláka* (17); *... zablačala ctižiadosť* (16); *Skučalo, skučalo srdce ...* (37); *Cmukne kľúč v zámke ako veselý bozk* (46); *Lietali slová ako zdrapy svadobného závoja, / rinčali ako zrkadlo ...* (32). Aj z týchto niekoľkých ukážok možno vybadať, že básnik využíva najmä zveličovacie pomenovania (augmentatíva), zatiaľ čo zdrobneniny a ďalšie skupiny expresívnych slov sú zriedkavejšie.

Podobnú úlohu, totiž vystupňovať myšlienku, majú vetné vsuvky, ktoré sa síce vyskytujú ojedinele, ale sú veľmi výrazné. Napr. v básni Starenky učiteľky (41 n): *Starenky učiteľky postávajú na priedomí, / krátkozrakými očami hľadajú ryšavé slnko / a čudujú sa koncertu vtáctva / i akýmsi do-tieravým veršom — už je čas? / Už idete, lastovičky, / ulietate preč? / Ich*

žiaci dávno uleteli z dohľadu, / len pamäť stareniek ich drží za pačesy. (42)
A veď by stačilo napísať: bába búva, / mama myje Miša, / spomína na Vás,
žijete ešte, pani učiteľka? (42).

Vo viacerých básňach sa intenzívne prejavuje podtext alebo tzv. druhý myšlienkový plán. Básnik ho vyjadruje metaforou alebo metonymicky (synekdocha v básňach *Pamäť 11*, *Krájanie 37*). Obraznosť Mihálikovej reči je naozaj pozoruhodná. Básnik svojším spôsobom využíva túto možnosť vyjadrovania. Prirovnania, metafora (najmä personifikácia), metonymia, synekdocha majú v zbierke dvojakú funkciu. Alebo nimi básnik konkretizuje svoju predstavu, ako to robí nová slovenská tzv. konkrétna poézia (*Mesto mladosti ako dozretá hruška / sladne ti v pamäti — 18*), alebo ju naopak zovšeobecňuje (*Toľký kus cesty museli prejsť, / toľko sa museli náhliť / ku svojim kŕčovým žilám, / až sa z nich stali zaostalé ženy. — Zaostalé ženy, 25*). Ak chceme zhrnúť znaky Mihálikovho slovníka a výrazových prostriedkov, možno povedať, že je v prevahe priame pomenovanie, ale tým sa v umocnenej intenzite prejaví každá jazyková zvláštnosť, ktorú básnik v *Trpkach* použil.

V zbierke je nápadný častý výskyt spojky *a*. Táto spojka býva jednak medzi viacnásobnými vetnými členmi, jednak medzi vetami v priraďovacom súvetí. Okrem toho stojí na začiatku samostatných viet, ktoré nie sú spojené do súvetia.

V bežných jazykových prejavoch býva zvykom, že ak sa niektorý viacnásobný vetný člen skladá z troch alebo viacerých rovnocenných prvkov, medzi prvými je spojenie asyndetické (bez spojky, čiarkou) a len posledný sa pripája spojkou *a*. Mihálik v snahe po aktualizácii svojej básnickej reči často robí odlišne. Spojku *a* dvakrát i viackrát opakuje, pred každou časťou viacnásobného vetného člena ju opätovne vyjadrí. Napr.: *Pod povalou sa vznášal, / zavesený na krídlach občianskych cností, / až traky mu praskali, / kričal ten malý boh, / suverén na obytnej ploche, / kričal zlobu a závišť a pohŕdanie / a sebestvo, ktoré nazývame žiarlivosťou (32); A vdovy sedia, sedia pod svadobným obrazom / a skláňajú tváre, / aby nik na nich neuzrel žiarivú hviezdu, / čo z močiara života vzlieta / a nesie dávne svetlo a páľu a chuť / prvého bozku, / ktorý si urval ten tyran (45).*

V iných prípadoch spája Mihálik spojkou *a* po dva viacnásobné vetné členy a medzi dvojicami dáva čiarku bez spojky: *Budúce auto trúbi do ich snov, / malými radostami ho budú platiť: / kávu a cigarety, / pivo a mlieko, / kino a futbal, ovocie / zomelie motor, prikryje karoséria (28); ... roky otroctva, opité vášne, / bujdošstvo vládca a sebca, sliny a päsťe (45).*

Podobne ako v jednoduchej vete využíva Mihálik spojkou *a* aj v priraďovacích súvetiach s viacerými vetami. Nedáva ju iba medzi posledné dve vety súvetia, ale ju opakuje aj viackrát. Napríklad: *A žena krájala, krájala*

srdce / mechanicky a dôkladne a stále bolo čo krájať / a stále padalo haraburdie ... (38); Jedni sa stali hrdinami práce / a iní kradnú a bijú si ženy / a iní si pretancovali život / a iní hľadajú šťastie a preto sú smutní / a veľmi by sa chceli vrátiť do školských lavíc (42).

Na začiatku samostatnej vety sa *a* vyskytuje veľmi často. I keď v niektorých prípadoch ide o časticu *a*, vo väčšine prípadov má *a* v tomto postavení funkciu spojky.¹ Spojka *a* máva v tejto pozícii rozmanité významové od-tienky. Zväčša býva zlučovacia, ojedinele aj odporovacia (pri vyjadrovaní kontrastov a paradoxov) a dôsledková. Jej častý výskyt (33 ráz) ukazuje, že v tomto prípade išlo o zámer, o cieľavedomé využitie takéhoto spôsobu vyjadrovania. Básnik ním dosahuje užšiu spätosť myšlienok celej básne, ich bezprostrednú náväznosť, ale zároveň relatívnu samostatnosť. Niekoľko prípadov uveďme na ukážku: *Zvon padá, súmrak bije do ulíc. / A zatiaľ tvoje študentské lásky / nervózne melú kávu ... (19); Svoj prvý sivý vlas mi ešte tajíš. / A nevieš, že som náhodou dnes ráno / zazrel úľak (23); Aby šli s dobou, preskakujú sivé dni. / A sivé dni sú chlebom našich zaostalých žien, / v ich taškách štrkocú ako kľúče / od strateného domu (26).*

Zo všetkého uvedeného vyplýva celkom zreteľne autorova snaha po priradovacom princípe v stavbe viet, ba celých básní. Priradovanie, zdôraznené sústavným opakovaním spojky *a*, je teda základným skladobným postupom básnikovým. Nie je však jediným. Mihálik hojne využíva aj podradovacie súvetie. Pritom je pozoruhodné, že niekedy pri nich dospieva k vetnej refazi. Napr.: *Presýpame ich v sebe, / zratúvame, / keď škripia piesty tela, / keď nás horúčka švihá rozbitou dúhou, / keď zrelé srdce už-už padá z konára (11).*

Mihálik aj medzi vetami vedľajšími vo vetnej refazi použije niekedy spojku *a*: *... a vidíme len ich vlasy hladké a presné / ako pančuchy, / ktoré si zabudli na stoličke a ktoré oddane visia / za dymom, za naším chrbtom (47).*

Pokiaľ ide o využitie slovesného času, možno konštatovať, že väčšina básní sa vyznačuje tým, že sú vyjadrené v jednom gramatickom čase. Slovesný čas mení básnik v jednej básni celkom zámerne na dynamizáciu básnického vyjadrenia. Všimnime si z tohto hľadiska báseň Samovrah dvakrát odchádza (30–31), v ktorej sa slovesný čas mení. Báseň možno rámcovo rozdeliť na štyri časti. Na ich vyčlenenie poslúži práve zmena slovesného času. Prvých päť veršov je v minulom čase a na konci tohto myšlienkového celku je verš: *Samovrah dvakrát odchádza zo života*. Druhý myšlienkový

¹ O jej úlohe na začiatku samostatnej vety sa v *Slovníku slovenského jazyka* hovorí takto: „Pričleňuje samostatnú vetu k predchádzajúcej výpovedi a vyjadruje významovú súvislosť medzi jednotlivými samostatnými vetami, ktoré gramaticky netvoria súvetie“ (I. zv., str. 1).

celok je opäť v minulom čase, ale na jeho konci je znova uvedený verš v prítomnom čase. Ďalšie dva celky sú už v prítomnom čase, ale rozmedzím medzi nimi je variant uvedeného verša. Odlíšením a zdôraznením tohto verša akoby básnik chcel ukázať jeho nadčasovú platnosť, chcel ním využiť gnómičný prezent. Jeho obmenu vidíme aj na začiatku básne Poďme, poďme sa pozrieť vo veršoch: *Darmo je, prichádza čas, / že na čas ochotne zabúdaš, / ale čas nezabúda na teba. / Mesto mladosti ako dozretá hruška / sladne ti v pamäti* (18).

Pri vyjadrovaní zhody v predikácii Mihálik dáva prednosť úplnej gramatickej zhode. Vety sú najčastejšie tak postavené, že sa zhoda podľa zmyslu vyskytne zriedkakedy. Zaujímavý je pritom prípad nie celkom korektnej zhody, ba vôbec predikácie, v prvej básni Pamäť. Ide o verše: *Starnúci dobyvatelia / ponúkame im ústa, spomienkam / márne* (11); *Starnúci dobyvatelia, piráti samolúbi pricláňame si oči: / zazrieme ešte jej stožiar?* (12). V oboch prípadoch ide o nevyjadrenie gramatického podmetu (my), a tak sa formálne na jeho miesto dostal prístavok, pričom tvar slovesa v prísudku vyjadruje i zamlčaný podmet a zdôrazňuje ho. Tu opäť vidíme ukážku autorovej zámernej štylizácie, ktorou pripomína svoju bezprostrednú účasť na vyjadrenej skutočnosti.

Aj napriek niekoľkým odlišnostiam od bežného vyjadrovania možno povedať, že básnik pracuje tak v skladbe, ako aj v slovníku s bežnými jazykovými prostriedkami. Jeho jazykový prejav je „civilný“. Rozumieme pod tým tú vlastnosť poézie, ktorú jazykovedci, štylisti nazývajú depoetizáciou alebo prozaizáciou verša. V Mihálikovej zbierke sa prozaizácia verša prejavuje popri voľnom verši napríklad častým výskytom vzťažných vedľajších viet, ktoré sa najmä v staršej poézii objavovali zriedkavo. Jej znakom je aj celkom bežný slovosled. Z hľadiska aktuálneho vetného členenia prevažuje objektívny slovosled, t. j. jadro výpovede nasleduje až po východisku výpovede. U Mihálika niekedy vychádza z jedného východiska výpovede aj niekoľko jadier výpovede (napríklad v básni Pamäť, str. 13).

Trpký sú filozofujúcou poéziou. To sa prejavuje, ako sme už poukázali, predovšetkým na ich slovníku. Na vyjadrovanie pojmov využíva básnik najmä abstraktné slová. Citove podfarbené slová sú v Trpkách čo do množstva svojho výskytu až druhoradým prostriedkom po abstraktných pomenovaniach. V Mihálikových veršoch sú v porovnaní so staršou poéziou zriedkavé. Vyskytujú sa najmä tam, kde autor vyjadruje iróniou a sarkazmom svoj ideový a estetický zámer.

Odklon od gramaticky ustáleného úzu možno badať napr. v skladbe iba na citove výnimočne vypätých miestach, kde chcel autor dať do súladu neucelenú, rozbitú myšlienku s jej adekvátnym nevyformovaným, citove prefaženým vyjadrením. Ako príklad možno uviesť niekoľko veršov z básne

Zvestovanie (50–51): *Ale po myslí cvála šialená búrka, / vyje krútnava viet: / musí sa vydať mala by / doštudovať potrat / nie nepripustím je príliš mladá / cundra vnúčatko teda / príde ako to bolo so mnou roky / letia ach a s kým a kedy otec / ju zabije musí sa vydať / to už som taká stará hádam / ten potrat predsa musí sa zavčasu / vydať je v tom...*

Básnik sa prihovára čitateľovi priamo, ako jeden spomedzi nás. Tento zreteľ sa prejavil v štylizovaní viacerých básní. Autor sa nimi priamo obracia na každého čitateľa už tým, že celú báseň podáva v 2. os. sg. alebo v 1. os. pl., ako je to napr. v básňach *Pamäť*, *Hrdzavý plameň* a i.

Uviedli sme niekoľko jazykových javov, ktoré v *Týpkach* autor využil na aktualizovanie svojej básnickej reči. Spomenuté základné znaky jazyka a štýlu *Týpok*, tejto „depoetizovanej“ poézie, pri ktorej Hamada hovorí až o „protipoetickom útoku na skutočnosť“,² tvoria v súlade s členením myšlienky jeden zo základných činiteľov vnútorného rytmu každého verša a každej básne.

OBYVATELSKÉ MENÁ TYPU SATURNĀN

Ladislav Dvonč

Súčasný prudký rozvoj kozmonautiky, ktorého sme svedkami, prináša so sebou aj niektoré jazykové problémy. O niektorých sa už písalo,¹ iné čakajú na riešenie.

Vo vedeckofantastickej, najmä románovej literatúre sa neraz hovorí o predpokladaných obyvateľoch niektorých planét, napr. Marsu. Nazdávame sa, že nebude bez úžitku, ak súhrnne preberieme mená „obyvateľov“ planét, a tak umožníme už dnes ustáliť podobu týchto pomenovaní.

Názvy planét, ako je známe, sú tieto: *Merkúr*, *Venuša*, *Zem*, *Mars*, *Jupiter*, *Saturn*, *Urán*, *Neptún* a *Pluto*. Z týchto názvov *Venuša* a *Zem* sú podstatné mená ženského rodu, názov *Pluto* stredného, ostatné sú mužského

² M. Hamada, *O morálke a moralizovaní v literatúre*, Slovenské pohľady 79, 1963, č. 9, str. 55 n.

¹ Napr. J. Horecký, *Kozmické lety a rozvoj našej slovnej zásoby*, SR 25, 1960, 132–137; J. Ružička, *O názvoch niektorých planét*, tamže, 302–304; A. Keder, *Písanie slova vesmír*, tamže, 311–321; L. Dvonč, *O názvoch planét Merkúr a Pluto*, SR 26, 1961, 48–52; V. Budovičová, *Zaradenie nového pomenovania do slovnej zásoby*, tamže, 230–234; J. Horecký, *Vyjadrujú slová kozmonaut a astronaut to isté?*, *Príroda a spoločnosť* 10, 1961, č. 15, str. 33; Tenže, *Je správny termín bezváhový stav?*, tamže, č. 21, str. 25; A. Keder, *Kozmonaut – astronaut*, SR 26, 1961, 316–317 atď.

rodu. Sporná je otázka gramatického rodu, ba vlastne vôbec podoby názvu poslednej známej planéty, planéty *Pluto*. Ak prihliadame k pôvodu, je mužského rodu, podľa svojho zakončenia však tiahne skôr k strednému rodu. J. Ružička,² ktorý si prvý všimol otázku gramatického rodu tohto substantíva, je za to, aby sa slovo chápalo ako podst. meno str. rodu (prítom žiada podobu *Plúto*, t. j. s dlhým *ú*). Sám som v cit. príspevku,³ ktorý nadviazal na Ružičkov príspevok, ukázal, že popri podobe *Pluto* sa veľmi často používa aj podoba *Plutón*, ktorá vychádza z pôvodného znenia (mena boha Plutóna) a je mužského neživotného rodu. Budeme tu uvažovať o obyvateľskom mene od oboch podob názvu tejto planéty.

Ako uvádza Š. Koperdan,⁴ obyvateľské mená, ktorých derivačný základ sa končí na sonórnu spoluhlásku, sa tvoria príponou *-čan* (napr. *Hámorečan*, *Nedožerčan*, *Ankarčan*, *Lyončan*, *Zvolenčan*). Autor však pripomína (str. 103), že obyvateľské mená z názvov so zakončením na sonóru (najmä z jednoslabičných) mávajú aj príponu *-an*: *Búran*, *Juran*, *Žiaran*, *Ždiaran*, *Klíňan*. Pri názvoch *Merkúr*, *Jupiter*, *Urán* a *Neptún* (*Saturn* je osobitný prípad, pozri ďalej) sa podľa toho môže utvoriť podoba na *-an* alebo *-čan*. Máme jeden doklad na názov s príponou *-an* a jeden s príponou *-čan*: Každý *Jupiteran* podľa svojej ľubovôle si môže vybrať podnebie (J. Verne, *Cesta na Mesiac*, prel. J. Sitniansky, Bratislava 1960, 124); Navrhla mi teda turistického sprievodcu pre *Jupiterčanov*. (S. Lem, *Sezam*, prel. M. Choluj, Bratislava 1960, 189). Ak vychádzame z uvedeného zistenia, že prípona *-an* býva skôr v derivátoch od jednoslabičných mien, potom by sme mali dať prednosť podobám s príponou *-čan* (*Merkúrčan*, *Jupiterčan*, *Uránčan*, *Neptúnčan*).

V názve *Saturn* je na konci skupina dvoch sonórnych spoluhlások. Ako uvádza Koperdan, pri menách takto zakončených býva prípona *-an*, napr. *Komárno* — *Komárňan*, *Lozorno* — *Lozorňan*, *Livorno* — *Livorňan*, *Smyrna* — *Smyrňan*, *Osturňa* — *Osturňan* atď. Podľa toho by bola aj podoba *Saturňan*. Máme ju aj konkrétne doloženú: *Hneď za mnou stál akýsi mladý Saturaňan* (Lem, *Sezam*, 185).

Substantívum *Venuša* sa končí na spoluhlásku *š* (v kmeni). Od názvov zakončených na *š* sa obyvateľské mená tvoria príponou *-an*, napr. *Košan*, *Tvrdošan* (k názvu *Tvrdošín* po odtrhnutí koncového *-ín*). Podľa toho bude podoba obyvateľského mena *Venušan*.

Kmeň názvu *Pluto* sa končí na zubnú záverovú spoluhlásku *t*. Ak je derivačný základ mena zakončený na takúto spoluhlásku, pripája sa prípona

² C. m., 304.

³ C. m., 51–52.

⁴ *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 104.

-an, napr. *Lehota — Lehoťan*, *Tibet — Tibetán*, *Sparta — Spartan*, *Svit — Sviťan*, *Trident — Tridentán*, *Egypt — Egyptán*. K názvu *Pluto* mali by sme podľa toho podobu *Pluťan*. (Spomenuli sme ju už v cit. štúdii o názvoch planét Merkúr a Pluto na str. 51.) Tam sme ďalej uviedli, že „podoba *Plutón* dáva predpoklad tvorenia výstižnejšieho derivátu *plutónsky* a derivátu *Plutónčan* (*Plutónčanka*)“.

Osobitným prípadom je tvorenie obyvateľského mena k názvu *Mars*. Dotkli sme sa ho v drobnom príspevku na stránkach tohto časopisu.⁵ Bežne sa tu používa podoba *Marťan* a príd. *marťanský* (známe sú fantastické príbehy o vpáde Marťanov na Zem). V tomto prípade ide o odvodzovanie od kmeňa, ktorý je v latinčine v pádoch okrem nom. sg. (*Mars — Martis*). V cit. príspevku sme písali: „uvedený starší spôsob tvorenia ustupuje však v slovenčine novšiemu, pri ktorom obyvateľské meno tvorí sa od názvu prostým pridaním sufixu -an“. Názov *Mars* sa končí na spojenie sonórnej a sykavej zubnej spoluhlásky. Podľa Koperdana pri slovách so skupinou spoluhlások sonórna + párová býva bez výnimky prípona -an. Je tu teda náležitá podoba *Marsan*, ktorú sme uvádzali v cit. príspevku. Nie je nemožné, že by pri tvaroch *Marťan* a *Marsan* mohlo dôjsť k istej významovej diferenciácii: menom *Marťania* by sa označovali (tak, ako je to aj dnes) predpokladaní pôvodní obyvatelia Marsu, kým tvarom *Marsania* skôr cestovatelia zo Zeme, ktorí pocestujú na túto planétu.

Pokiaľ ide o obyvateľské meno k názvu *Zem*, tu sa niekedy používa podoba *pozemšťan*. Ide o derivát prídavného mena *pozemský*. Zdá sa však, že slovo *pozemšťan* (resp. *Pozemšťan*) v tomto význame nemá väčšiu nádej na uplatnenie sa, a to preto, lebo je spojené so slovom *nebešťan* ako jeho opozitom. Preto by bolo ťažké zapojiť ho do sústavy mien obyvateľov jednotlivých planét. Treba tu používať zaužívané opisné pomenovanie *obyvateľ Zeme*.

V súvislosti s otázkou myslených obyvateľov planét dotkneme sa aj otázky podoby obyvateľského mena k názvu *Mesiace* (tu, pravda, nejde o názov planéty, ale o názov satelita Zeme). Ak je derivačný základ mena zakončený na spoluhlásku c, pripája sa prípona -an, pričom spoluhlásky c alternuje so spoluhláskou č, napr. *Boca — Bočan*, *Košice — Košičan*, *Medzilaborce — Medzilaborčan*. Podobu *Mesiačan*, ktorá nám podľa toho vychodí, máme konkrétne doloženú v cit. preklade Vernovho románu: *M e s i a č a n i a*, ak vôbec jestvujú, odpovedia obrazcom podobným (str. 25).

Na záver tohto nášho rozboru otázky obyvateľských mien k názvom planét našej slnečnej sústavy (a k názvu *Mesiace*) môžeme konštatovať, že sa

⁵ *Mars — Marťan*, či *Marsan*?, SR 15, 1949/50, 155–156. Porov. aj môj príspevok *Mars — Marťan — marťanský*, SR 28, 1963, 192.

tieto názvy tvoria rovnako ako obyvateľské mená k miestnym názvom, názvom obcí a miest. Takto treba postupovať aj pri tvorení ďalších obyvateľských mien od skutočných alebo len pre potreby románov vytváraných názvov jednotlivých kozmických telies.

K POMENOVANIAM HÁDANIEK V SLOVNÍKU SLOVENSKEHO JAZYKA

Ján Sabol

Uvedieme niektoré poznámky k názvom a definíciám hádaniek,¹ ktoré sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka. V doterajších troch dieloch SSJ (písmená A–R) sa spracúvajú tieto hádankárske termíny: *číslovka*, *doplňovačka*, *hádanka*, *krížovka*, *miestenka*, *pochybovka*, *poradovka*, *prenikačka*, *prešmyčka*, *rébus*, *reťazovka*, *roháčik*, *rozkazka*.

S definíciami hádaniek, ako ich uvádza SSJ, možno vo väčšine prípadov súhlasiť. Neobstoja však definície *doplňovačky* (druh hádanky, pri ktorej treba doplniť vynechané hlásky), *penikačky* (druh krížovky) a *rozkazky* (druh krížovkárskej hádanky, pri ktorej treba z náznaku utvoriť rozkazovací spôsob). V ďalšom vydaní Slovníka slovenského jazyka bude treba opraviť chybné definície týchto druhov hádaniek takto:

doplňovačka, hádankársky útvar majúci tvar štvorca alebo obdĺžnika, rozdelený na štvorčeky, do ktorých sa vpisujú slová vo vodorovnom smere; *penikačka*, druh hádanky, ktorej výsledok dostaneme tak, že do jedného slova alebo spojenia slov vkladáme po častiach iné slovo alebo spojenie slov; *rozkazka*, druh hádanky, pri ktorej treba zo slovies v náznaku utvoriť rozkazovací spôsob.²

Ziada sa doplniť i definíciu *miestenky*:

miestenka, druh hádanky, ktorá sa lúšti tak, že k náznaku pridáme príslovku alebo príslovkové určenie miesta.

Nemôžeme sa ďalej zbaviť dojmu, že hádankárske termíny sa do SSJ dostali náhodne. Navrhujeme preto ďalej, aby sa v revidovaných vydaniach prvých troch zväzkov Slovníka slovenského jazyka uviedli aj tieto názvy:

¹ O slovenskej hádankárskej terminológii v našej odbornej jazykovednej literatúre písal jedine J. Horecký, (*O hádankárskej terminológii*, SON 7, 1959, 29–31). Konštatuje, že „slovenská hádankárska terminológia má jednotný ráz“ a že „sa v nej slovenské slovotvorné možnosti využívajú do najvyššej miery“.

² Porov. T. Jaššo – V. Kulčícký – P. Štefánik, *Zo zákutia hádaniek a krížoviek*, Bratislava 1958. Tak aj pri ďalších názvoch. Pozri tiež čas. Krížovkár a hádankár (roč. 1–9, 1955–63).

časovačka, druh hádanky, ktorej výsledok dostaneme časovaním slovies v náznu; *opytovačka*, druh hádanky, ktorá sa rieši pridaním opytovacích zámen; *privlastňovačka*, druh hádanky, v ktorej sa k náznu pridávajú privlastňovacie zámená.

Aby sa pri spracúvaní ďalších zväzkov SSJ vyhlo podobným nedostatkom, vybrali sme pre 4. a 5. zväzok z hádankárskej terminológie niekoľko názvov. Prihliadali sme pritom najmä na perspektívu hádaniek. Ide o hádanky, v ktorých sú také kombinačné možnosti, že im zaručujú dlhú životnosť. Navrhujeme uviesť v SSJ tieto názvy hádaniek:

skrývačka, druh hádanky, ktorej výsledok je ukrytý v slove alebo spojení slov; *smerovka*, druh hádanky, ktorá sa rieši tak, že k náznu pridáme výraz označujúci smer (napr. *zvysoka*, *zhora*, *napravo* ap.); *súzvuka*, druh hádanky, ktorej názna i výsledok znejú rovnako; *štvorcovka*, druh hádanky tvaru štvorca, do ktorého sa vpisujú tie isté slová vodorovne i zvisle; *venovanka*, druh hádanky, ktorá sa lúšti pridaním osobných zámen v 3. páde; *vsuvka*, druh hádanky, pri riešení ktorej sa do náznu vkladá hláska alebo slovo; *výmenka*, druh hádanky, ktorej rozlúštenie sa dosiahne vzájomnou výmenou miest dvoch hlások v náznu; *výpustka*, druh hádanky, ktorá sa rieši vypustením jednej hlásky zo slova alebo spojenia slov v náznu; *záhadný nápis*, druh hádanky, pri riešení ktorej sa uplatňujú fonetické princípy; *zámenka*, druh hádanky, v ktorej sú utajené slová rôzneho významu líšiace sa od seba jednou hláskou; *zlúčenka*, druh hádanky, ktorej výsledok dostaneme zlúčením viacerých slov.

Slovenské hádankárstvo sa v posledných rokoch pekne rozvíja. Právom sa hádankárske názvy uvádzajú pomerne hojne v Slovníku slovenského jazyka. Bude však treba, aby okrem jazykovej správnosti hádankárskych názvov boli správne aj ich definície.

DISKUSIE

OMDLIEŤ – OMDLENÝ/OMDLETÝ, ZLADOVATIEŤ – ZLADOVATENÝ

Ladislav Dvonč

V štúdií *Trpné prídavné slovesá* vzoru *volať a rozumieť*¹ sme ukázali, že v trpnom prídavní sloves vzoru *rozumieť* (resp. slovesných prídavných menách) sa používa nielen prípona *-ný* (ako sa to bežne uvádza v doterajšej literatúre), ale aj prípona *-tý*, ba že táto prípona v jednotlivých prípadoch je početnejšie zastúpená než prípona *-ný*. Zistili sme, že prípona *-tý* sa používa v trpnom prídavní týchto sloves: A. *omdlieť, zamdlieť, zomdlieť*; B. niektorých predponových sloves odvodených od sloves, ktoré súvisia s adjektívami vyjadrujúcimi farby: *očernieť, sčernieť, začernieť sa; očervieť; osiniť, zosiniť; ozeleniť*; C. *prebdiť*; D. *zbesniť*; E. *skamenieť*. K týmto slovesám sme v ďalšej štúdií² pripojili ako šiestu skupinu (F) slovesá *stlieť* a *zotlieť*.

Tým sa náš výpočet nevyčerpáva. Na základe novšieho materiálu, ktorý máme poruke, môžeme pridať ďalšie dve slovesá: G. *zdrevenieť*, H. *okopniť*.

Keby som nebola *zdrevenená* ako vtáčik pod pohľadom hada. (Zúbek) – Na *okopnenej* zemi sa utvorila po niekoľkých hodinách zrazu na brieždení tenká mrazová škrupinka. (Fridegard – Kaňa) – Na kráľove polia, *okopneté* už a šedivé, opieralo sa marcové slnco. (Tamže)

Konkrétne doklady, ktoré postupne nachádzame, ukazujú, že prípona *-tý* v trpnom prídavní sloves vzoru *rozumieť* je častejšia, než sa nám to zdalo na začiatku nášho výskumu. Prípona *-tý* je produktívna, takže tvarov trpného prídavnia s touto príponou pribúda. Úplne presné vymedzenie výskytu prípony *-tý* preto nemôžeme ani podať, môžeme tu len stanoviť jednotlivé slovesá, pri ktorých sme už používanie prípony *-tý* zistili. Kladie sa však otázka, či sa nedá presnejšie určiť, kedy je len prípona *-ný*, takže prípona *-tý* neprichádza vôbec do úvahy. Ukazuje sa, že takéto vymedzenie používania prípon *-ný* a *-tý* v trpnom prídavní sloves vzoru *rozumieť* možno podať.

Pozrime sa najprv na podobu sloves, o ktorých sme hovorili, že sa pri

¹ SR 26, 1961, 6–17.

² *Trpné prídavné slovesá* vzorov *biť, vidieť, česať a držať*, SR 27, 1962, 212.

nich používa v trpnom prídaví popri prípone -ný aj prípona -tý. Pri slovesách *omdlieť, zamdlieť, zomdlieť, stlieť, zotlieť* je pred kmeňotvornou príponou -ie- spoluhláska *l*. Pri slovesách *očernieť, sčernieť, začernieť sa, očervieť, osieť, zosieť, ozelenieť, zbesieť, skamenieť, okopieť, zdrevenieť* je spoluhláska *ň*, pri slovese *prebdiť* *ď*. Podľa toho celkovo máme tu spoluhlásky *ď, ň, l* (v písme *d, n, l*).

Pri slovesách s koreňmi zakončenými na ostatné spoluhlásky (napr. *ostariť, zbelasieť, splesniviť, zdĺžiť* ap.) sme príponu -tý v trpnom prídaví nezistili. Nie je však vylúčené, že pri niektorých takýchto slovesách sa trpné prídavie môže tvoriť príponou -tý. Zdá sa nám však, že tvorenie trpného prídaví s príponou -ný je úplne pevné pri slovesách, ktorých koreň sa končí na spoluhlásku *ť*. Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú tieto tvary: *omachnatený* (vyd. z r. 1962, str. 276), *osihtený* (280), *scukornatený* (341), *skostnatený* (345). Z vlastného materiálu môžeme uviesť takéto príklady:

Boli *zľadovatené*. (Pravda 1963) — Na *zľadovatenej* ceste nič nedohonia. (Svet socializmu 1963) — Pod obrovskou zelenkasto-krištáľovou *far-chou ľadu* je skrytá zem, chmúrne *zľadovatené* hromady čierneho čadiča. (Lavreňov — Capiak) — Nezunovalo sa ti ešte spávať na tvrdej zemi, piť *z o c t o v a t e n é* víno vo vojenských táboroch a ustavične načúvať vojenskú trubu? (Flaubert — Felix) — *z u h o ľ n a t e n é* rastliny. (Gešajovský)

Možno tu hovoriť akoby o disimilácii: ak sa koreň končí na spoluhlásku *ť*, nie je v trpnom prídaví prípona -tý, v ktorej je na začiatku blízka hláska *t*, ale je tu prípona -ný, v ktorej je na začiatku odlišná hláska (*n*). Z tohto hľadiska nie je nezaujímavé konštatovať, že prípona -tý v trpnom prídaví sloves v zoru *rozumieť* sa najviac uplatňuje pri slovesách, ktorých koreň sa končí na spoluhlásku *ň*. Prenikanie prípony -tý v týchto prípadoch možno charakterizovať ako prejav úsilia o diferencovanie koreňa a prípony. Ide teda vlastne o rovnakú disimiláciu, akú pozorujeme pri slovesách typu *omachnatieť, scukornatieť* ap.

NA OKRAJ KRITIKY PREKLADU REVÍZORA

Július Rybák

Predpokladám, že článok J. Mihála o dvoch prekladoch Gogoľovho *Revízora*¹ — o preklade M. Gacka a Z. Jesenskej — vyvolá širšiu diskusiu, ktorá sa sústreďí na základné, východiskové problémy vzťahu originálu a prekladu práce prekladateľa.

¹ J. Mihál, *O prekladoch Gogoľovho Revízora*, SR 28, 1963, 239–246.

V tomto príspevku chcem zaujať stanovisko iba k niektorým čiastkovým vývodom Mihálovho článku a poukázať na prípadné problémy tam, kde sa zdajú byť určité tézy nespornými.

Súhlasím s autorom, že také dielo ako Revízor musí mať svoj „ruský nádych“ a že netreba ísť tak ďaleko v snahe presvedčiť diváka, že ide o slovenskú hru, ako to urobila Jesenská. Je predsa zrejmé, že Revízor svojím obsahom, duchom i formou nemohol byť slovenskou hrou, a ani divák ho nemôže za takú prijímať. Nakoľko Jesenskej zásahy porušili tieto vlastnosti hry, mohla by ukázať jedine inscenácia, ktorú som nevidel; preto len predpokladám, že v nej musel byť zrejmý rozpor medzi ruským charakterom hry a jeho oblečením do slovenského rúcha. Za podporu Mihálovho stanoviska k prekladu ruských mien a priezvisk možno považovať i názor P. A. D. m i t r i j e v a a G. I. S a f o n o v a, ktorí o snahe prekladať srbské krstné mená (ani nie priezviská) zodpovedajúcimi ruskými hovoria: „Je jasné, že taký spôsob prekladu nedovoľuje vôbec hovoriť o inorečovej charakteristike, vyjadrenej menom. Hrdinovia dostávajú ruské mená a priezviská, text sa porušuje. Takýto preklad neumožňuje vyjadriť v ruskom texte ani druhú hlavnú vlastnosť mena, na základe ktorej je možné jeho fungovanie ako jedného z prvkov komunikácie, t. j. schopnosť „konnotovať“, t. j. vyvolávať u hovoriaceho i počúvajúceho predstavu jednej konkrétnej osoby, určitého človeka, ktorému toto meno patrí.“²

Pokiaľ ide o ekvivalenty slova *Deržimorda* — *Lapihuba* (Gacek), *Rozbihuba* (Jes.), *Držpysk* (Mihál) považujem predsa len za najvhodnejší výraz Jesenskej. V slove *Držpysk* je nie obsiahnutý význam, že ide o človeka, ktorý „za cárstva zapchával niekomu ústa“ (ako tvrdí Mihál), ale len význam, že „sám musel držať jazyk za zubami“. A tento druhý význam (v rozpore s Mihálom) uvádzané ruské slovo neobsahuje; *Veľký rusko-český slovník* ho vysvetľuje len slovami „hrubec, neurvalec“ (teda vôbec nie človek, ktorý niekedy sám musí držať jazyk za zubami).

Ďalší konkrétny Mihálov rozbor ukazuje, že jeho výhrady k prekladu nevyplývajú len z charakteru prekladaného diela (klasická ruská komédia), ale z uplatnenia všeobecných autorových požiadaviek na preklad z ruštiny vôbec; preto aj na druhej strane robí z jednotlivých príkladov všeobecne platné závery. S niektorými z nich možno ťažko bez výhrad súhlasiť.

Tak nemožno súhlasiť s apriórne postavenou a absolútne chápanou Mihálovou tézou, že „reálie východiskového jazyka sa majú prekladať do domáceho jazyka presne, lebo je to možné“, ktorá nadväzuje na predchádzajúcu tézu, že „preklad má byť presný tam, kde je to možné, a voľný tam, kde je to nevyhnutné“. Metóda Mihálovho dokazovania uvádzanej tézy je

² *Peredača slavianskich imion pri perevodach*, sb. Teorija i kritika perevoda, Moskva 1962, 151.

nepresvedčivá (i napriek citátu z Felixa) a tým istým spôsobom by sme mohli veľmi ľahko prísť i k záveru, že reálie východiskového jazyka sa majú prekladať do domáceho jazyka voľne, lebo je to nevyhnutné.

Pri preklade reálií neplatí taký jednoznačný a priamočiary vzťah, „je možné značné kolísanie a varianty“, ako hovorí F. Fiodorov, „hoci“ – pokračuje – „sa zdá, že tu ide o pojmy a predmety, ktoré možno presne opísať a určiť, ktorých pomenovanie v danom jazyku má skoro charakter termínu“.³ Preto Fiodorov uvádza ako tretí spôsob prekladu reálií „použitie slova, ktoré pomenúva niečo blízke (hoci i nie totožné) svojou funkciou (podč. J. R.) inorečovej reálii – približný preklad, ktorý spresňuje kontext a niekedy hraničí s opisom“.⁴

Oproti názoru, že reálie sa majú prekladať presne (v Mihálovom ponímaní pojmu „presný preklad“), chcem postaviť a demonštrovať tézu, že každá reália originálu (i prekladu) je nejako (v rôznej miere) zafarbená funkčne a nie vždy tá istá reália musí plniť tú istú funkciu v preklade a v origináli – že teda treba pripustiť v preklade i možnosť zámieny reálie reáliou. To je v preklade divadelnej hry o to odôvodnenejšie, že oproti iným druhom prekladu je preklad dramatického diela zbavený možnosti vysvetľovať niektoré reálie v prekladateľovej poznámke a pod.

Ak teda napr. slovo *kolpak* znamená po slovensky čiapka (Mihálov preklad), je to zároveň i nie čiapka, pretože:

a) *kolpak* na rozdiel od čiapky je „plátenná čiapka rôzneho tvaru“ (Velký rusko-český slovník), „konusoobraznyj ili ovalnyj golovnoj ubor“ (Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka), teda nie tak celkom „rozličného tvaru“, k čomu Ušakov dodáva „skušašcij dľa različnych celej“; je tu teda vždy zrejme, kontextom spresnená funkcia, ktorá toto slovo medzi iným zreteľne odlišuje napr. od slova *šapka*. A preto ak v preklade uvádzaného kontextu použijeme slovo *čiapka*, náš čitateľ nebude mať žiadnu predstavu, o akú čiapku ide, zatiaľ čo Rus tu má veľmi presnú predstavu určitého druhu čiapky (overoval som si to u Rusov);

b) hoci Mihál tvrdí, že Gogol dal do úst mešťanostovi slovo *kolpaki* náročky, táto schválnosť je nie celkom jednoznačná a jej určenie je, myslím, v danom kontexte jadrom funkčného pohľadu na túto reáliu i kľúčom k jej správne prekladu. Myslím, že mešťanostove návrhy, čo všetko treba urobiť v „bogougodnych zavedenijach“, majú (podľa úmyslu autora) ukázať rozpor medzi pózou mešťanostu a jeho obmedzenosťou, medzi jeho hodnosťou a tým, že sa vôbec nerozumie do zariadení, ktoré sú mu podriadené. V takom prípade majú oba navrhované preklady svoje nedostatky: slovo *čiapka* nezodpovedá predstave určitého druhu čiapky, ktorú nosili pacienti, a slovo *župan* (ktoré zachováva charakter odevu pacienta) stráca význam absurdnosti v mešťanostových návrhoch. Bol by možný tiež nedokonalý variant *nočné čiapky*.

Podobne je problematickou kritika prekladu výrazu *borzyj ščenok*, čo podľa

³ F. Fiodorov, *Vvedenije v teoriju perevoda*, 2. vyd., Moskva 1958, 154.

⁴ Tamže, 160.

Mihála nie je „ani kopov, ani sučka, lež ani jednoducho šteňa, ako to prekladá i G. i J., ale chrtie šteňa. Veľký rusko-slovenský slovník (i Veľký rusko-český slovník) k slovu *borzoi* poľov. uvádza význam rýchly; spojenie *borzoi kobeľ* má význam poľovnícky pes. (Ide tu, myslím, práve o prídavné meno *borzój* a nie *bórzyj*, ako uvádza Mihál, pretože posledná znamená bystronohý, *borzýj koň* je tátoš, pričom VRSS ho uvádza s pozn., ľud., poet., čo je v danom kontexte vyľúčené.) Tolkovyj slovar' ruského jazyka od Ušakova uvádza ale príd. meno *borzój* s vysvetlením „prilag. k sušč. borzaja. B. kobeľ. Borzaja suka“, pričom „borzaja = ochotničja sobaka osoboj porody (dlinnomordaja, podžaraja, na tonkich nogach)“. Nie je teda jednoznačné, ktorý z týchto významov prevláda v uvádzanom spojení. V každom prípade pre ruského diváka Revízora znie text (mimo ktorého nemožno spomínaný výraz ani jeho preklad posudzovať) „Ja govoriu vsem otkryto, čo beru vziatki, no čem vziatki? borzými ščenkami. Eto sovsem inoje delo“, teda celkom ináč ako pre slovenského diváka text „Hovorím všetkým otvorene, že beriem úplatky, ale aké? Chrtie šteňatá. To je celkom iná vec“. O inom funkčnom zafarbení výrazov *borzoi ščенок* a *chrtie šteňa* svedčí napr. fakt, že N. Čukovskij pri hodnotení úrovne prekladov a pri kritike praxe, že „redaktori vydavatelstva A robia preklady pre vydavatelstvo B a redaktori vydavatelstva B prekladajú pre vydavatelstvo A“, použil spomínaný výraz v takomto kontexte: *Perevod prevraščajetsia vo vziatku borzym ščenk o m, s toi tolko raznicej, čo ščenki gosudarstvennyje i rasplačivajetsia za nich čitateľ.*⁵

Riešenie Jesenskej (použiť len výraz *šteňa*) považujem za správne.

V zmysle toho, o čom som hovoril vyššie, nemožno súhlasiť ani s ďalšou obmenou prvej tézy: „Nemá zmysel meniť pôvodinu tam, kde by aj pôvodca textu východiskového jazyka mohol použiť iné slovo, ako použil“. Preveríme si „nosnosť“ tejto teórie na príklade, ktorý zároveň má podporiť môj názor i na preklad reálií.

Jurij Nagibin má poviedku *Zimnij dub*. V nej malý piatak uvedie v škole výraz *zimnij dub* ako príklad na podstatné meno. Žiaci sa smejú. „Prečo zimný? Jednoducho dub“, hovorí učiteľka. „Prosto dub – čo! Zimnij dub – vot eto suščestvitelnoje!“, odpovedá žiak. Chodí denne totiž do školy popri ohromnom zimnom dube, ktorý predstavuje preň celý tajomný svet. Podľa Mihála by bol preklad jednoduchý: *zimnij dub* = *dub zimný* (Veľký rusko-slovenský slovník). Pýtal som sa však kadekoho – i učiteľov prírodopisu – a nikto mi nevedel vysvetliť, o aký to vlastne dub ide. Dub ako dub. Ak je tomu u nás s týmto pojmom tak (že ho totiž bežne skoro nikto nepoužíva a nevie, o čo ide), ako vložiť tento výraz ako samozrejmy do úst piataka? U nás by sa prirodzene žiadalo, aby sa učiteľka potom nepýtala „Prečo zimný?“, ale „Čo je to zimný dub?“ (správnejšie *dub zimný*, čo len zvyšuje jeho neprírodnosť v ústach žiaka). Myslím, že taký preklad je nemožný a prekladateľ by musel alebo hľadať iné adjektívum v spojení so slovom *dub* (napr. *starý*, čo je už zďaleka nie to), alebo použiť jednoducho iný lesný strom (inú reáliu), ktorý sa u nás bežne používa v spojení s adjektívom (napr. *červený smrek* – a prekladateľ by našiel iste vhodnejší ekvivalent; v týchto prípadoch si nikde nerobím nárok na definitívne znenie).

⁵ N. Čukovskij, *Realističeskoje iskusstvo*, sb. Masterstvo perevoda 1962, Moskva 1963, 19.

Z toho teda vyplýva záver, že na základe faktu, že i Nagibin mohol namiesto výrazu *zimnij dub* použiť výraz iný, nemožno vyvodzovať, že tu v preklade „nemá zmysel meniť pôvodinu“, a po druhé: v inom kontexte bude ekvivalent *dub zimný* jedine možný.

Mihálova požiadavka neprekladať originál iným slovom tam, kde i autor mohol použiť jemu zodpovedajúce slovo (vychádzajúc zo vzťahu napr. ruského a slovenského slova a nie zo vzťahu kontextov) je nereálna, nezodpovedá prekladateľskej praxi a ťahá ju späť. V absolútnom ponímaní by táto téza mala prakticky znamenať, že spätný preklad prekladu do jazyka originálu by mal dať doslova originál, o čom nás preklady i najlepších prekladateľov (alebo práve tých?) nepresviedčajú; „podstročníci“ by skôr vyhovovali tejto požiadavke než skutočný umelecký preklad. Porovnajme napr. preklad náhodného úryvku М н а ч к о в h o románu *Smrt sa volá Engelchen* do ruštiny (preklad J. Aronoviča). V preklade možno s kadečím nesúhlasí, ja však teraz nechcem obhajovať tento preklad, ale demonštrovať, že prekladateľská prax (dali by sa totiž len z tohto prekladu uvádzať stovky podobných príkladov) odporuje Mihálovej téze a sotva možno túto prax preto považovať za nesprávnu.

Ach, partizánske šťastie! Teplá piecka, horúci čaj, pesnička z detstva, dve deci lavórovice, hrbka sena v mrazivej noci... a vykoľajený vlak, niekoľko zabitých Nemcov a tie vzácne chvíle súdržnosti, keď — nikto to nevysloví, ale všetci tým tuhšie cítia — sa máme radi, máme spoločný osud, päťdesiat nás je a jedno sme... smrť partizána vyvoláva niekoľkodňovú mizériu, škriepky, mrchavé nálady, výbuchy hystérie, vlny sebaobviňovania, trpké, vyslovené — a čo horšie — nevyslovené výčitky druhom, nemalo sa to stať, nesmelo, nemuselo, keby ja, keby on, keby tí ostatní... to je téma dvoch-troch dní, je to panychída, kar, nikto nespieva, o dievkach sa netára, sprostota a hrubosť na čas prestanú... vtedy sa ukáže, čo sa skrýva pod tlstou kôrou táranín, chvastúnstiev i skutkov týchto drsných, z normálneho života vykoľajených chlapcov.

Ech, partizanskoje šťastje! Toplaja pečka, goriačij čaj, pesňa, znakomaja s detstva, dvešti grammov samogonu, ochapka sena v moroznuju noč... I — pojezd, puščennyj pod otkos, neskoľko ibitych nemcev i te dragocennyje minuty tovariščestva, kogda vse my molča i gluboko ľubim drug druga. U nas odna sudba, nas piaťdesiat čelovek — i my odno celoje... Odnogo ubivajut — i neskoľko dnej carit skorb', načinajutsia ssory, vse mračny, koje-cto ne vyderživa-jet, vspychivajet isterika, načinajetsia samobičevanije; zvučat gorkije uprioki, a samyje gorkije — te, kotoryje ne vyskazany, urpioki tovariščam — eto ne dolžno bylo slučičsia, etogo i ne proizošlo by, jesli by ja, jesli by on, jesli by drugije... Ob etom, i toľko ob etom, govoriat dva-tri dňa — eto panichida, pominovenije usopščich. Ne pojut pesen, ne boltajut o devčatach, ni grubosti, ni gluposti... I togda obnažajetsia to, čto skryto pod tolstoj kožeľ pustych slov, risovki i povedenija surovych ľudej, vybitych iz normalnej žizni.

Pri porovnaní originálu a prekladu ruského textu do slovenčiny potom dostaneme napr. takéto paralely: ... keď — nikto to nevysloví, ale všetci

*tým tuhšie cítia — sa máme radi . . . — keď sa všetci máme mlčky a hlboko radi; smrť partizána vyvoláva niekoľkodňovú mizériu, škriepky, mrchavé nálady, výbuchy hystérie, vlny sebaobviňovania — Jedného zabijú — a niekoľko dní panuje smútok, začínajú sa hádky, všetci sú zamračení, podaktorí nevydržia, vybuchuje hystéria, začína sa sebaobviňovanie; to je téma dvoch-troch dní, to je panychída, kar — O tom a iba o tom hovoria dva-tri dni, je to panychída, spomienka na zomrelých . . . a pod. V zmysle spomínanej tézy (podľa ktorej i Mňačko mohol povedať „ani hrubosti ani hlúposti“) by sme museli prekladu do ruštiny vyčítať také skvelé riešenie, akým je preklad výrazu *sprostota a hrubosť na čas prestanú — ni grubosti, ni gluposti*.*

S mnohými z početných konkrétnych Mihálových pripomienok k Jesenskej prekladu možno súhlasiť.⁶ Viaceré z nich (najmä hodnotenie prekladu idióm, štylisticky zafarbených slov; expresívnych slov a pod.) sa však nachádzajú v oblasti, kde je hranica medzi správnym a nesprávnym ekvivalentom menej výrazná a pohyblivá, prechod medzi nimi tvorí rad možných a popritom správnych variantov, ktoré síce oscilujú okolo ideálneho možného prekladu, ale pri rozhodovaní o ich výbere hrá veľkú úlohu osobný vkus a názor („ich preklady bývajú najčastejšie celkom individuálne“, hovorí Mihál). Ďalší prekladatelia a recenzenti by mohli voliť iné a iné varianty, pričom by ani jeden nemusel byť nesprávny.

Ja by som napr. výraz *greški greškam rozň* nepreložil ani *medzi hrieškom a hrieškom* je rozdiel (Gacek a Jes.), ani *hriešky do hrieškov* (Mihál), ale *nie je hriešok ako hriešok*. Preto sú v tejto oblasti Mihálove výhrady k prekladu nepresvedčivé a v niektorých prípadoch by som stál na strane Jesenskej práve z tých dôvodov, pre ktoré je autor proti nej. Napr. pri preklade frázy *My za delom prišli* — *Prišli sme po práci* (Mihál) — *Ideme v úradnej veci* (Jes.) je Jesenskej preklad práve v ústach kupcov najpriateľnejší (nehľadiac na možnú zámenu homonymných výrazov *po práci*). Alebo preklad nasledujúceho kontextu: *A už Triapičkinu, točno, jesli kto popaďot na zubok, — beregis; otca rod-nogo ne pošadit dľa slova, i deňgu tože lubit. — A veru je to už tak, ak sa Triapičkinovi dostane dakto na jazyk — nech si dá pozor: z pestva vlastného otca neušetří, nuž a grošiky má tiež rád*. Výrazy *a veru je to už tak, z pestva, nuž a grošiky* sú neprirodzené v ústach Chlestakova i pre jeho charakter, i preto, že podľa Gogoľa „reč jeho otryvista, i slova vyletajú iz ust jeho soveršenno neožidanno“.

To boli prípady, kde nejde tak o správnosť a nesprávnosť prekladu, ale o priliehavejší, výstižnejší a pod. preklad. Miestami je však Mihálov komentár k prekladu i nesprávny.

⁶ Článok si nekladie za cieľ hodnotiť správnosť a odôvodnenosť všetkých ekvivalentov, ktoré Mihál navrhuje oproti prekladu Gacka a Jesenskej. Dotýkam sa ich potiaľ, pokiaľ súvisia s mojim predchádzajúcim rozborom.

Tak napr. výraz *zasadiť v turmu* pokladá Mihál za celkom neutrálny, kým slovenské výrazy *dať za mreže* alebo *čapnúť*, *posadiť do chládku* za expresívne, ba žargónové (a teda v preklade nesprávne), zatiaľ čo Veľký rusko-slovenský slovník kvalifikuje výraz *zasadiť v turmu* ako hovorový a prekladá ho výrazom *posadiť do väzenia*. Veľký rusko-český slovník výraz *posadiť v turmu* uvádza bez stylistickej poznámky, zatiaľ čo výraz *zasadiť kogo/za kražu v turmu* hodnotí ako hovorový: *zavříť, zabásnout*. I Ušakov jeho význam „posadiť v kakoje-n. mesto zakľúčenia, zakľúčiť v turmu“ považuje za „razgovorno familiárnoje značenie“ (Tolkovyj slovar russkogo jazyka). Podobne napr. Mihál kritizuje preklad výrazu *podpustiť pyľ* ako *zaimponovať* i *natárat* a navrhuje preklad *vyblabotať* („lebo idiomatická fráza *podpustiť pyľ komu-nibud* je *vyblabotať niekomu niečo*, nie „natárat““), hoci Veľký rusko-český slovník má preklad *blejsknout se, vytáhnout se* — a ako príklad uvádza práve spomínanú vetu z Revizora!

Spoločný menovateľ v podstate všetkých Mihálových výhrad k prekladu Gacka a Jesenskej (najmä) sa nachádza v rovine toho, čo nazývame presnosťou prekladu umeleckého diela. Rôzne ponímanie tohto pojmu vedie i k rôznemu prístupu k prekladu a k často značne odlišným prekladom v jednotlivostiach. Potvrdilo sa, že práve nesporný princíp, že preklad musí byť presný, princíp, „ktorý na prvý pohľad netreba dokazovať, ktorý sa nám zdá byť axiómou, je v prekladateľskej praxi jedným z hlavných prameňov väčšiny nedorozumení a chýb“.⁷ Pritom póly, na ktorých stoja Mihál a Jesenská, možno zjednodušene charakterizovať ako doslovný a funkčný preklad⁸ (čím chcem označiť tendenciu bez hodnotenia kvality prekladov, ktoré uplatnením týchto tendencií vznikli).

Ak je pravdivé tvrdenie, že jedným z hlavných nedostatkov súčasných prekladov z ruštiny do slovenčiny je prílišná závislosť na origináli,⁹ spútanie slovenského textu originálom, „doslovizmus“ a pod., tak by realizácia spomínaných Mihálových požiadaviek v prekladoch z ruštiny do slovenčiny mohla utvrdiť práve tie vlastnosti niektorých prekladov, ktoré znižujú hodnotu prekladov diel umeleckej literatúry.

⁷ V. Levik, *O točnosti i vernosti*, sb. *Masterstvo perevoda*, Moskva 1959, 254.

⁸ Veľmi výstižne charakterizoval v poslednom čase poňatie funkčného prekladu J. Moločkovskij, ktorého slová môžu byť súčasne odpoveďou na viaceré konkrétne pripomienky k prekladu Jesenskej: „Preklad sa nikdy nerobí lingvisticky rovnomerne, iba približovaním sa k presnosti... Ak zobrazíme originál ako priamku, tak preklad bude v tom istom smere idúcou lomenou čiarou, ktorá sa raz približuje a raz odďaľuje od priamky... Adekvátnosť prekladu, jeho zodpovedanie duchu a štýlu originálu nespočíva v tom, aby jednotlivé časti lomenej čiary boli totožné s priamkou originálu — to je nemožné —, ale v tom, aby obe tieto čiary mali jeden smer“ (*Legče ili trudneje?* sb. *Masterstvo perevoda* 1962, 210).

⁹ K takému záveru som došiel po rozbere niekoľkých prekladov z ruštiny do slovenčiny v úvode do diskusie o preklade na seminári o vydávaní a rozširovaní sovietskej literatúry, konanom v dňoch 5.—7. 6. 1963 na Zochovej chate pri Modre.

PRASLEN A ČI PRASLEŇ?

(Otázka znenia a významov tohto slova v slovenčine)

Vlado Uhlár

V Pravidlách slovenského pravopisu sa uvádza heslo *praslen*. Slovník slovenského jazyka III (1963) uvádza (str. 424) s heslom *praslen* štylistické zaradenie tohto slova a jeho význam; názov je z botanickej terminológie a označuje spôsob vyrastania listov, pri ktorom sú tri alebo viaceré listy, kvety alebo vetvy v rovnakej výške okolo osi. Za týmto heslom sa uvádza i heslo *praslenovitý* s príkladom *praslenovité postavenie listov*.

V tomto príspevku chcem poukázať na pôvod a základný význam tohto názvu a na jeho ďalšie významy, ktoré nie sú uvedené v SSJ. Súčasne však predkladám na diskusiu aj otázku správnej podoby tohto slova, ktoré podľa nasledujúcich vývodov píšem *prasleň*.

Prvotný význam slova *prasleň* súvisí s činnosťou pradenia a nástroja, ktorý sa používal na upevnenie pradených vlákien — praslice: nazýva sa ním závažie z hliny, kameňa, skla, kovu (olovce, cín) alebo iného upraveného materiálu (napr. v novej dobe zo zemiaka). Závažie sa nastýkalo najčastejšie na spodnú časť vretena, ale v niektorých oblastiach sa nastýkalo zvrchu vretena medzi prvou tretinou a polovicou vretena, no boli aj kmene, ktoré umiestňovali prasleň v polovici vretena (napr. Indiáni v Peru). Prasleň slúži na zachovanie zvislej polohy vretena pri pradení, ale súčasne na rýchlejšie a trvácnejšie uvedenie vretena do pohybu (ako zotrvačník). Ešte dnes sa niekde na Slovensku používa hlavne vtedy, keď sa začína priať, keď je ľahké vreteno, najmä pri pradení ľahkého pradiava z vlny. Archeológia nachodí hlinené praslene i na slovenskom území už od najvyššieho neolitu, lebo ľudstvo sa naučilo vytvárať tkaniny z upradených vlákien s rozvojom roľníckeho spôsobu života hneď na začiatku mladšej doby kamennej.

Pri výskume ľudového názvoslovia pradenia som však názov *prasleň* zistil v takomto znení a tvare iba v jednom prípade (na laze Rieka v obci Lazy pod Makytou), a aj to vo význame prenesenom, totiž v pomenovaní dreveného kolieska na konci vretena kolovratu na pradenie (za cievou), ktorým vreteno dostáva pohyb z otáčajúceho sa kola pomocou struny (šnúry). Prasleň ako závažie na vretene a ako časť vretena kolovratu geneticky navzájom súvisia, preto je ich rovnaký názov pochopiteľný.

Pre olovené závažie na vretene máme v ľudovom názvosloví zo slovného základu slovesa *prad-/pras-* dosiaľ živý názov *praslík* v Lučivnej a Važci (v nárečovej forme s krátkym i) a vo Východnej (tu v nárečovej forme *praclík*).

V znení *praslík* žije tento názov v Liptovskej Kokave. Zmena *sl* > *cl* vznikla azda pôsobením analógie podľa názvu pečiva *praclík*, majúceho charakteristický tvar prstenca; treba tu predpokladať aj formu *prancel* (obe sa vyvodzujú z nemeckého *Brezel*, a to zas z románskeho základu).

Názov *praslík* je deminutívum od slova *praseľ* (s pohyblivým *e*)¹. V obmene-tom tvare *prancel* sa s ním stretáme v Moravskom Lieskovom, a to v názve dreveného kolieska na vretene starodávneho potáčka (súkadla), ale aj novšieho potaka (kolovratového prístroja na súkanie, tu nazývaného špulierom), ktorým sa pripravuje útok na cievky na tkanie do člnka i na cievu na snovanie, ale práve tak aj v názve kolieska na kolovrate na pradenie.

V tomto poslednom význame máme zo západného Slovenska doložené tvary *prašel* (Nová Bošáca), *praclík* (Trenč. Teplá, Dolná Súča, Lubina), *prancel* (Moravské Lieskové, Soblahov, Kunov pri Senici na Záhorí, Prašice pri Topoľčanoch, Veľké Zálužie pri Nitre), *praclena* (Kubra), *praclenko* (Borský Mikuláš), kým tvar *proslec* je z Novej Bystrice od Čadce. Výnimočný tvar *preslinok* je od starého kolovratára Viktora Valúcha (nar. 1889) z Ješkovej Vsi (okr. Topoľčany). Je slovenskou úpravou zakončenia znenia *přeslínek* z tých nárečí na Morave, odkiaľ podľa tradície Valúchovci prišli na Slovensko, lebo z moravskoslovenských nárečí na Morave (z Čejča) je znenie *přaslének* (závažie na vretene), ako je tu aj *přaslíca* (bez prehlásky 'a > e').² Naproti tomu však variant *praslinok* som zistil v Nedašovciach (okr. Topoľčany). Tento názov sa tají aj v dvojslovnom pomenovaní *práskovuo koliesko* v Žaškove, kde pre poklesnutie povedomia jazykovej súvislosti so slov. základom *prad-/pras-* nastal príklon k názvu *pras*, *prások* (skratka na kolovrate).

Bohatstvo slovných variantov zo slovesného základu *prad-/pras-* (1. závažie na vretene, 2. koliesko na primitívnom ručnom potáčku-súkadle, 3. koliesko na kolesovom potaku, 4. koliesko na vretene kolovrata) je iba časťou bohatého radu ľudových názvov pre olovce, ktoré sa ako závažie dosiaľ na niektorých dedinách hornatých častí severného a stredného Slovenska nastýka na vreteno.

Okrem názvu *praslík* uvádzam názvy z iných kmeňov, tvorené často podľa toho istého modelu, ako napr. *zvrťlík* (známy i z Hviezdoslavovho verša v balade Anča: *A dievky: zvrťlíky, vretená, / krútia sa, vrtia sa, točia . .*), *obrtlík*, *sporík* (i *sporek*, *spornica*), *verblík*, ale sú aj názvy *vrťka*, *vrtuľa* (-ka), *kotúčka*, *kotúľka*, *hlávka*, *hulka*, *zvonček*, *bršlenka* a azda ešte aj ojedinelé ďalšie. Ich výskyt a rozšírenie nenačím tu dokladať.

Ako vedúci názov pre ľudovú terminológiu, napr. pre potreby kartoték v múzeách ap., možno odporúčať názov *praslík* (od *priasť*), prípadne hviezdoslavovský *zvrťlík* (od *vrtieť*, *vreteno*), hoci nemožno nič namietvať ani proti knižnému názvu *prasleň*, ktorý je celkom na mieste v archeologickej

¹ O tvorení slov tohto typu pomocou odvodzovacej prípony *-eľ* s pohyblivým *e* zo sloves pozri môj článok *Písať nitelnice a či nitelnice*, SR 28, 1963, 111–115. Názov *škrtile* je označením pre veľké obrtačky, na ktorých visia štyri nitelnice (Bátovce, Bohunice pri Leviciach). Názov *úlahel* (nie *uľahel*?) uvádza K. Palkovič v čl. *Názvy pre „úhor“ a „prieloň“ v slovenčine a v iných slovanských jazykoch*, JČ 14, 1963, 60 z Mestečka (Púchov).

² Pozri Moravské Slovensko I, 1918, 303, kap. V (J. Húsek). S tvarom *prašel* (Nová Bošáca), kde nastalo zmäkčenie *s* > *š* vplyvom *ř* v ostatných pádoch (*prašľa*, o *prašli*), korešponduje tvar *prašlica* (Slatina nad Bebravou), bežne *praslica*.

literatúre a v archeologických zbierkach múzeí, čo sa aj v tomto význame (ani v iných) v SSJ neuvádza.

Slovo *prasleň* sa ako odborný termín v súvislosti s pradením používa v textilnej literatúre pradiarskeho odboru, a to jednak v historickom úvode o pradení (pradenie na vretene a na kolovrate), jednak pri dopriadačích strojoch, kde sa ním označuje koliesková (remenička) „časť vretena (so žliabkom po obvode), ktorou dostáva otáčky pomocou šnúry alebo pásky z hnacieho bubna alebo kotúča“.³ Takto používa názov *prasleň* aj K. Okál.⁴

Názov *prasleň* má v slovenskom odb. názvosloví už svoje dejiny. Neopoznáme jeho osudy v botanike, z ktorej uvádza príklad SSJ, keď uvádza znenie *praslen* s tvrdým *n*, ale v archeologickej literatúre nachodíme celý vývin pri udomáčovani tohto termínu, známeho už v praslovančine, o čom svedčia slovanské reči, kde sa tento názov nachodí.

V slovenskej archeológii sa iba pomaly uplatňoval správny tvar tohto názvu.

1. V Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti sa dlho používal tvar *preslen*, čiže mechanicky z češtiny odpísaný termín bez potrebnej úpravy podľa zákonitosti slovenského hláskoslovja.⁵ Takéto tvary (*preslen*, *presleny*) sú dokonca ešte aj v Slovenských dejinách z r. 1947.⁶

2. V Časopise MSS sa však neskôr používal aj tvar *presleň* (pl. *preslene*)⁷. V mäkkom zakončení tohto slova sa v redakčnej praxi a u používateľov uplatnilo povedomie jazykovej súvislosti tohto slova s ostatnými hojnými slovami podobného zakončenia v slovenčine, ale zatiaľ ešte bez uvedomenia súvislosti so slovesným základom *prad-/pras-*, kým v botanike pre správne znenie korenej samohlásky mohla jasne hovoriť napr. praslička.

3. Postupne sa však predsa uplatnilo povedomie jazykovej súvislosti tohto názvu so slovesom *priašť* a s menami ako *praslica* ap., a tak sa začal tento názov

³ Definícia je z návrhu terminológie *Pradenie vlny*, ČSTČ 2, 1963, 297.

⁴ Porov.: ...*tažidlo z kameňa, kosti alebo kovu, ktoré neskôr dostalo názov prasleň* (Spracovanie ľanu a konopí, Bratislava 1962, 27). — *Zakrúcanie a navíjanie na kolovrate je umožnené tým, že cievka sa otáča rýchlejšie (menší priemer prasleňa) než krídlové vreteno (väčší priemer prasleňa)*. Zákrut sa dá regulovať jednak *prie-mermi prasleňov*, jednak *napnutím šnúry* (40).

⁵ Porov. napr. i čl. Š. Janšáka *Staré osídlenie Slovenska*, Sb. Muz. slov. spol. 25, 1931, tab. XVI: *preslen* z konca neolitu a i.

⁶ Typickými ...*nálezmi*... sú dvojkuželovité *presleny* (Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 62). — *Nájdené presleny* (91). — *Na sídliskách našlo sa hojne hlinených preslenov* (113).

⁷ Porov.: *Nádoby, črepy a preslene keramiky kanelovanej* (V. Budaváry, Prehľad prírastkov r. 1921–30, Čas. MSS 27–28, 1936–37, 17). — ...*plochý presleň* (tamže). — *Tri hlinené preslene* (V. Krička, Prehistorické nálezy z Maďaroviec, Čas. MSS 32, 1941, 76). — *Dva kuželovité preslene* (tamže). — *Dva ploché preslene* (79). — ...*z doby stradonickej i presleň vybrúsený z takéhoto črepu* (J. Eisner, Sbíerka pamiatok..., Čas. MSS 18, 1927, 17).

používať v správnom slovenskom znení *prasleň*.⁸ Charakteristické však je, že sa tieto tvary dostali iba do textov pod fotografie, kým v texte článkov sa redakčný zásah prejavil nepripustením týchto tvarov s mäkkým *ň* v zakončení.

4. Redakčná prax časopisov a publikácií Archeologického ústavu SAV v dôsledku meravého uplatňovania normy i naďalej potláča tvary *prasleň*, *praslene*, hoci ani SSJ neuvádza toto slovo vo význame používanom v archeológii a pradiarstve.⁹ V tlači pripúšťa iba tvary *praslen*, *prasleny*.

Prečo sa zjavili v slovenčine tvary uvedeného názvu s mäkkým zakončením (*ň*), hoci (okrem uvedeného ojedinelého výskytu) nemajú oporu v ľudovej reči?

Znenie *prasleň* s mäkkým zakončením (*ň*) je v súhlase s celým radom ostatných slovenských slov podobného pôvodu a zakončenia. Ide o podst. mená z kategórie starodávnych spoluhláskových *n*-kmeňov, ako je *plameň*, *kameň*, *prsteň*, *prameň*, *kmeň*, *koreň*, *remeň*, *kremeň*, *jačmeň*, *svoreň*, *hrebeň*, *jeleň*. Mäkké zakončenie majú aj slová *sršeň*, *stupeň*, podobne *oheň*, *stržeň*, ktoré patrili do inej kategórie podst. mien, kde sa *e* vysúva pri ohýbaní pred starým, pôvodným *-ň*. Mäkké zakončenie majú v slovenčine aj iné podst. mená mužského rodu, z ktorých mnohé sú už praslovanské a iné novšie, odvodené slovotvornou príponou *-eň*, napr. *ražeň*, *väzeň*, *peceň*, *postruheň*, *vlačeň*, *rušeň* ap. Spoločný pôvod a analógia sa konečne museli prejavíť aj v uplatnení znenia názvu *prasleň*.

Samotný názov *prasleň* je v úzkej vecnej i významovej súvislosti s názvom *praslica* a *prsteň*, podľa slovotvorného modelu ktorého je utvorený aj názov *prasleň*. Predpokladá sa totiž,¹⁰ že *prasleň* pôvodne označoval krúžok obopínajúci praslicu (ako *prsteň* prst), ktorým sa na nej upevňovala nadiata kúdeľ na pradenie, ako to napr. vidno aj na obrázku pradúcej ženy vo Velislavovej biblii (Čechy, 14. stor.), prípadne i hlinený prstenec na praslici, ako uvádza K. Moszyński.¹¹ Dnes sa v tejto funkcii na

⁸ Porov.: torzo *prasleňa* (V. Budinský-Krička, Slovenský mohylník v Kráľovskom Chlmci, Archeologické rozhledy 2, 1950, 72). — *Praslene z okruhu latenských príbytkov* (J. Dekan, Výskum na Devíne, AR 3, 1951, 176). — Označenie *prasleň* majú v arch. odd. v múzeu v Michalovciach.

⁹ Táto prax trvá doteraz, hoci napr. V. Budinský-Krička píše *prasleň*. Jemu vďačím za oboznámenie s vývinom problematiky, ktorú som začal sledovať a skúmať po nájdení dokladov uvedených v pozn. 8.

¹⁰ Porov. V. Machek, *Drobné výklady o jménech rostlin*, Naše řeč 34, 1950, 92 a *Etymologický slovník českého a slovenského jazyka*, Praha 1957 (heslo *přístí*).

¹¹ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian I*, str. 303 a 306, obr. 280, č. 4, kde píše aj o takýchto krúžkoch, ktoré bývali na tzv. palicovitých (kyjovitých, ihlicovitých) prasliciach. Treba ešte upozorniť, že aj názov *prasleň*, podobne ako *praslík* a *praslica*, predpokladá základný tvar *prasel*, doložený v slovenčine v uvedených zneniach *prašel* a *prasel*. Potom by asi pôvodným významom slova *prasel* bola praslica (prstá palica pod pazuchu na upevnenie pradiava, teda ešte bez stolčeka alebo dniska, podritky). Bohatstvo názvov pre *prasleň* v slovenských nárečiach svedčí o rozdieloch už vo veľmi

praslici používa vlastne motúz, stuha, pantľa, haraska čiže pestrofarebný prameň vlákien, niekedy zakončený osobitnou širšou ihlicou.

Proti tvrdému zakončeniu tohto slova v niektorých slovanských jazykoch, ako čes. *přeslen*, sln. *preslen*, sch. *pršljen*, bulh. *prešlen* je mäkké zakončenie nielen v slovenskom *prasleň*, ale aj v staroruskom *priasleň*,¹² v hornolužickom *přasleň*, kým v poľštine je *prześlina*, *prześlin*, *prześlík*. V súčasnej ruštine sa používa pre prasleň názov *priaslica*, pre našu praslicu však názov *prialko*, kým v cirk. slov. má *pręslica* význam nášho vretena.

Uviedli sme dôkazy, že v slovenčine treba písať slovo *prasleň* s mäkkým ň v zakončení, lebo (okrem iného) znenie *praslen* sa vymkyna z príslušného systému slov tohto druhu v slovenčine. Uviedli sme tiež viaceré významy tohto slova v slovenčine, medzi nimi na prvom mieste základný význam (závažia na vretene), ktoré nie sú uvedené v SSJ, hoci mali byť.

Želateľné je, aby sa názov v znení *prasleň* uviedol aj so svojimi významami v doplnkoch SSJ a v budúcom vydaní Pravidiel slov. pravopisu.

O VÝSLOVNOSTI X

Štefan Krištof

O výslovnosti písaného *x* E. P a u l i n y¹ hovorí: „Písmeno *x* sa vyslovuje ako *ks* alebo *gz*. Ako *gz* sa vyslovuje v spojení *ex-* pred samohláskou alebo pred spoluhláskou *h*, napr.: *existencia*, *exemplár*, *exotický*, *exhumácia*. Inde všade sa vyslovuje ako *ks*: *exkurzia*, *prax*, *taxa*, *text*, *maximálny*.“ Nazdávame sa, že takto vyslovené pravidlo je nepresné a jeho formulácia odporuje normám výslovnosti spisovnej slovenčiny, najmä norme o znelostnej asimilácii párových spoluhlások.² Tento nedostatok zistil aj J. R u ž i č k a,³ hoci ináč víta „pokús o zistenie pravidla, kedy sa v spojení *ex-* vyslovuje *x* znelo ako *gz*“.

Autori starších gramatík, ak sa problému dotýkali, spravidla zisťovali, že sa v niektorých prípadoch písmeno *x* vyslovuje ako *ks* a v iných ako *gz*. Aj keď toto zistenie výslovne neuviedli, uvádzajú príklady na obidva spôsoby výslov-

dávnej dobe, ale aj o tom, že mnohé z nich vznikali opätovne v čase, keď sa staré, vystrúhané vretená nahrádzali vytočenými (na primitívnych „tokárňach“) s dreveným kolieskom (kotúľka), ktoré zväčša nahradilo prvotnejší prasleň, praslík, zvrtilík, sporík.

¹² Porov. B. A. R y b a k o v, *Remeslo drevnej Rusi*, str. 186 a 189.

¹ *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 23.

² *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1962, 31.

³ V recenzii *Krátkej gramatiky slovenskej* (SR 25, 1960, 363–375, najmä 365–366).

nosti. Sú tu určité rozdiely pri určovaní správnej spisovnej výslovnosti *x*, ale ani v jednej z nich nie je výslovnosť písmena *x* normovaná v každej pozícii.⁴

H. Bartek⁵ o výslovnosti *x* píše: „... v *x* (= *ks*) vyslovuje sa *g* miesto *k*, keď *x* stojí medzi samohláskami alebo pred znelou spoluhláskou, napr.: *exekútor* *egzekútor*, *exaktný* *egzaktný*, *exaltovaný* *egzaltovaný*, *exámen* *egzámen*, ... *exhumácia* *egzhumácia*, *exil* *egzil*, *ex lex* *egz leks*, *ex libris* *egz libris*... a pod. Pred neznelými spoluhláskami sa *x* vyslovuje ako *ks*, napr.: *exkláva* *ekskláva*, *exkluzíve* *ekskluzíve*, *exkráľ* *ekskráľ*... a pod.“ Bartek síce správne vystihol výslovnosť *x* (t. j. *g* miesto *k*) medzi samohláskami a pred znelými spoluhláskami (nielen pred spoluhláskou *h*), ale toto jeho tvrdenie neobstoí úplne, pretože sa tento spôsob výslovnosti týka len skupiny *ex-* ako *egz-* na začiatku slov, ale nie výslovnosti v prostriedku slov alebo v koncovej slabike slov (*taxa* – *taksa*, *prax* – *praks*, *text* – *tekst* a pod.). Je síce pravda, že v jednom prípade (*egzleks*) túto výslovnosť naznačuje, ale pravidlo je nepresne formulované.

J. Stanislav⁶ spomína výslovnosť *x* pri spodobovaní, ale neurčuje ju detailne. Autori *Slovenskej gramatiky*⁷ len stručne poznamenávajú, že *x* sa vyslovuje ako „spoluhlásková skupina *ks*“ – „alebo *gz*“ a uvádzajú príklady na jeho správnu výslovnosť. Pravidlá z r. 1931⁸ výslovnosť *x* nenormujú. Pravidlá z r. 1940⁹ uvádzajú výslovnosť *x* v jednotlivých slovách, ale poučku nepodávajú. Pravidlá z r. 1953¹⁰ spomínaný problém neriešia.

Treba poznamenať, že rovnako sa rieši problém výslovnosti písmena *x* aj v češtine.¹¹

Výslovnosť *x* v jednotlivých pozíciách by sme mali ustáliť takto:

1. Písmeno *x* vyslovujeme ako *gz* v spojení *ex-* pred samohláskami a znelými spoluhláskami (*exekútor*/*egzekútor*, *exámen*/*egzámen*, *exil*/*egzil*, *exodus*/*egzodus*, *exulant*/*egzulant*, *exlibris*/*egzlibris*, *ex libris*/*egz libris*, *ex offo*/*egz offo*, *ex officio*/*egz officio*, *exmajster*/*egzmajster*, *exminister*/*egzminister*, *exligista*/*egzligista*, *exdiktátor*/*egzdiktátor* a pod.).

2. Písmeno *x* sa vyslovuje ako *ks* v ostatných prípadoch (napr. v izolovanom postavení v abecede, matematike; na absolútnom začiatku a konci slov – *Xantipa*/*Ksantipa*, *prax*/*praks*; medzi dvoma samohláskami – *praxe*/*prakse*, *taxa*/*taksa*; pred neznelými spoluhláskami – *exkráľ*/*ekskráľ*, *expres*/*ekspres* a pod.).

⁴ S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 2. vyd., Martin 1915, 279. – J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, 5. vyd., Nitra 1930, 69. – J. Orlovský – L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1947. – B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1958, 87. – J. Mihál, *Slovenská gramatika pre III. a IV. triedu*, Bratislava 1947, 33.

⁵ *Správna výslovnosť slovenská*, Martin 1944, 125 n.

⁶ *Slovenská výslovnosť*, Martin 1958, 185.

⁷ E. Paulíny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 66.

⁸ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Praha 1931.

⁹ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1940, 22.

¹⁰ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953, 41.

¹¹ *Pravidla českého pravopisu*, Praha 1958, 50. – B. Havránek – A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, 42.

Tento spôsob výslovnosti *x* navrhujeme preto, lebo Paulinyho pravidlo odporuje norme znelostnej asimilácie párových spoluhlások v spisovnej slovenčine, podľa ktorej sa neznelá spoluhláska, ale aj viac neznelých spoluhlások vo výslovnosti pred znelou spoluhláskou vnútri slova alebo v splývavej výslovnosti spodobujú na znelé.

Uplatnenie uvedených zásad vo výslovnosti *x* v slovenskej spisovnej výslovnosti žiada sa tým viac, že v slovách *exminister*, *exlibris*, *ex offo*, *exmajster*, *exdiktátor* a pod. (najmä v rýchlej výslovnosti) *x* ako *gz* aj skutočne realizujeme, a preto vyslovujeme vždy *egzminister*, *egzlibris*, *egz_offo*, *egzmajster*, *egzdiktátor* a pod.

Odchýlky od tohto pravidla nastávajú len vtedy, keď *x* realizujeme vo výslovnosti na konci slabiky, t. j. medzi slabiku *s x* a nasledujúcu slabiku vsúvame krátku prestávku, napr.: *exlibris/eks'libris*, *ex libris/eks libris* (nevyslovujeme splývavo!), *exminister/eks'minister*, *exmajster/eks'majster*, *exligista/eks'ligista*, *exligové/eks'ligové* (napr. mužstvo Nitry).

Výslovnosť *x* ako *ks* sa v prípadoch *taxa*, *praxe* zhoduje s výslovnosťou spoluhláskovej skupiny *ks* v slovách *buksa/buk-sa*, *aksamiet/ak-samiet* a pod. Sú to pôvodom cudzie slová, ktoré zdomácnili a v ktorých skupinu *ks* aj píšeme a rozdeľujeme (na konci riadka) do dvoch slabík.

V spisovnej výslovnosti je potrebné presne normovať výslovnosť *x* v každom postavení.

ZPRÁVY A POSUDKY

UNIV. PROF. DR. BOHUSLAV HÁLA 70-ROČNÝ

Nestáva sa často, aby sedemdesiatka zastihla vedeckého pracovníka v takej tvorivej činnosti ako univ. prof. dr. Bohuslava Hálu, doktora filologických vied.

Hálova najnovšia obsiahla práca *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě* (vyd. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962), ktorá sprístupňuje problémy a spôsoby fonetického výskumu všetkým, čo sa zaujímajú o zvukovú stránku češtiny, nám zrejme naznačuje, že jubilant ešte zďaleka nevyčerpal po dlhé roky zozbieraný materiál a že ani vo svojom vedeckom vývoji neuzavrel poslednú kapitolu. Ako sám hovorí v spomínanej práci (str. 6), jeho osobný postoj k cudzím prácam je prirodzene kritický, ale neváhal opraviť ani sám svoje vlastné staršie názory, pokiaľ vyžadovali korektúry.

Je známe, že Hálova definícia fonetiky, ani jeho predstavy o predmete skúmania tohto odboru a najmä jeho názory o vzťahu fonetiky a fonológie nie sú jednoznačne prijímané všetkými jazykovedcami u nás. Prof. Hála sa preto v tejto najnovšej práci pokúša o novú definíciu fonetiky a na predmet fonetického bádania sa díva z hľadiska spoločenskej funkcie reči. Ako sám hovorí (str. 15): „Úkolem fonetiky je tedy postihnout veškeré zákonitosti, vztahy a děje vyplývající ze sociální komunikace prostřednictvím řeči, ať se dějí v přítomnosti, anebo se už staly v minulosti.“ Domnievame sa, že ďalšie fonetické práce samotné vyriešia okruh aj predmet fonetického bádania v budúcnosti.

Prof. Hála sa narodil 12. januára 1894 v Prahe. Študoval na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity najprv klasickú a románsku filológiu, neskôršie slavistiku a romanistiku. O jeho vedeckom zameraní rozhodlo stretnutie s fonetikom Josefom Chlumským, u ktorého bol od r. 1920 asistentom. Prof. Chlumský, zakladateľ prvého fonetického laboratória u nás, ho zasväcuje do rousselotovskej fonetickej metodológie. Ako mnoho fonetických pracovníkov inde aj Hála tému svojej vedeckej prvotiny má zo svojho rodného mesta: *K popisu pražské výslovnosti*. Začal ju ešte r. 1913, ale práca ako aj jeho vysokoškolské štúdium boli prerušené vojnou a Česká akademie věd a umění vydala túto prácu až r. 1923.

Hála vyšiel z prác a metód svojho učiteľa prof. Chlumského, ktorý mal naňho veľký vplyv. Avšak jednako začal skoro hľadať nové cesty fonetického výskumu a v niektorých získal svetové prvenstvo. Najprv sa so zdarom pokúšal zachytiť artikuláciu hlások na miestach, ktoré boli nedostupné vtedajším metódam. Spolu s doc. Pollandom použil röntgenografickú metódu a r. 1926 vychádza jeho práca *Artikulatione českých zvuků v roentgenových obrazech*. Táto metóda sa potom stala prvoradou a celkom bežnou vo výskume nielen normálnej výslovnosti, ale s úspechom ju začali neskôršie používať najmä v západnej Európe pri výskume chybnéj reči, napr. vo Francúzsku (Veau, Borel-Maisonny), vo Veľkej Británii (J. Calnan), v Taliansku (L. Croatto) a inde. Tu treba povedať, že zdokonalením röntgenografie röntgenokinematografiou aj fonetický výskum reči sa v týchto krajinách dostal ďalej ako u nás.

Pre fonetické účely Hála s veľkým úspechom aplikoval aj metódy kinemato-

grafické. Svetové prvenstvo sa mu priznáva tiež v použití kinematografickej metódy so zvýšenou rýchlosťou a v kombinácii so stroboskopiou pri analýze činnosti hlasoviek pri tvorení hlasu (v spolupráci s dr. Hontym). Tieto práce publikoval v niektorých našich, ale najmä v cudzích časopisoch. Technický pokrok v tejto oblasti v zahraničí znovu predstihol výskum u nás.

Prof. Hála po boku svetových autorov, najmä po Helmholtzovi a Hermannovi, pokúsil sa o vlastnú vokalicú teóriu v práci *Akustická podstata samohlásek*, Praha 1941.

Prof. Hála s úspechom kombinuje nové metódy s metódami klasickými a ich výsledky konfrontuje s priamym pozorovaním a kombináciou objektívnych a subjektívnych metód dosahuje spoľahlivé výsledky, napr. v prácach o afrikátach (*Une contribution à l'éclaircissement de la nature phonétique des affriquées*, Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft 6, 1952) alebo potom v práci *Slabika, její podstata a vývoj*, Praha 1956.

Treba si veľmi vysoko ceniť Hálovu snahu využiť vlastné teoretické výskumy v praxi ako aj jeho spoluprácu s inými odborníkmi. Prejavila sa jednak v publikáciách, napr. *Řeč v obrazech* (Praha 1942, s výkladom o použití experimentálnych metód vo fonetike), *Mluva ve zvukovém filmu* (2. vyd., Praha 1947, s aplikáciou fonetiky na reč hercov), *Technika mluveného projevu s hlediska fonetiky* (Praha 1958, ako praktická príručka pre hlasových profesionálov, ktorá sústreďuje a vysvetľuje vedecké poznatky týkajúce sa hovorenej reči vo verejnom poslaní bez zložitých vedeckých výkladov).

Azda najväčší úspech popularizačný a praktický dosiahla jeho kniha *Hlas — řeč — sluch*, ktorú napísal spolu s prof. M. Sovákom, zakladateľom a vedúcim československej logopédie (vyšlo už 4. prepracované a doplnené vydanie, Praha 1962; prvé vydanie vyšlo r. 1942). Je to základná príručka pre logopedických pracovníkov, ktorí robia nápravu chybnej reči. Prof. Hála dokumentoval spoluprácu s príbuznými odborníkmi, najmä s logopédiou aj tým, že ochotne prednášal na školeniach logopedických pracovníkov. Spolupráca vedúcich predstaviteľov fonetiky a logopédie v ČSSR sa preniesla aj na iné pracoviská do všetkých krajov republiky. Fonetickým školením prešli tisíce logopedických pracovníkov (napr. len vo Východoslovenskom kraji do 300). To prispelo nielen k rozšíreniu základných fonetických znalostí medzi masami logopedických a pedagogických pracovníkov u nás, ale je to zásluhou práve fonetiky, že sa československá logopédia zaradila svojimi výsledkami a úspechmi na popredné miesto vo svete.

Prof. Hála popularizoval fonetiku aj v rozhlase, v pražskom Rádioklube, v kurzoch pre učiteľov spevu, na konzervatóriu, v Akadémii múzických umení, pre divadlo, film, pre školiteľov telefonných manipulantov pri Ministerstve spojov, pre učiteľov hluchonemých, učiteľky materských škôl atď.

Prof. Hála má zásluhu na lepšej príprave učiteľov cudzích jazykov, ktorí sa školili aj foneticky. Zaslúžil sa o to knižnými prácami, ako napr. *Fonetika polštiny*, Praha 1954, ďalej *English Vowels in Phonetic Pictures*, Praha 1959.

Z iniciatívy prof. Hálu sa vytvorila ortoepická komisia už pri býv. Českej akademii vied a umení. Tento orgán vypracúva normu českej spisovnej výslovnosti. Prof. Hála vypracoval návrh *Výslovnost spisovné češtiny — její zásady a pravidla, díl I. — výslovnost slov českých*, Praha 1955. Na základe rokování ortoepickej komisie pre jazyk český Československej akademie vied spracoval znovu a pripravil teraz do tlače *Pravidla spisovné české výslovnosti, díl I. — výslovnost slov českých* (zatiaľ nevyšlo). V novej Československej akademii vied

prof. Hála vedie Fonetický kabinet pri Ústave pre jazyk český, kde sa teraz pripravuje práca o výslovnosti prevzatých (cudzích) slov.

Výpočet všetkých Hálových prác, článkov, diskusných príspevkov, recenzií, prednášok, vysokoškolských skrípt a prác, ako je napr. jeho *Úvod do fonetiky* (Praha 1948), by zabral veľa miesta. Upozorňujeme, že súpis jeho hlavných prác do r. 1954 podal prof. Ohnesorg v časopise *Lingua* IV, 1954.

Nemožno sa však nezmieniť ešte o Hálovej pedagogickej činnosti a výchove vedeckého dorastu. Prof. Hála vybudoval a vedie dve fonetické pracoviská v Prahe, a to Fonetický ústav pri Filozofickej fakulte Karlovej univerzity a Fonetický kabinet pri Ústave pre jazyk český v ČSAV. Jedno vedenie má výhodu lepšieho rozdelenia a koordinácie jednotlivých úloh. Pre obidve pracoviská bolo však treba vychovávať vedeckých pracovníkov v tomto odbore. To sa prof. Hálovi podarilo v plnej miere, a to nielen pre pražské pracoviská, ale aj mnohé iné fonetické pracoviská u nás mimo Prahy aj v zahraničí. Prof. Hála si vždy našiel svoj spôsob získania a výchovy vedeckých pracovníkov, ktorí sú teraz známi ako príslušníci „pražskej fonetickej školy“ alebo „školy Hálovej“. Jeho tunajší žiaci, ako prof. dr. K. Ohnesorg, doc. dr. M. Romportl, dr. Janota, dr. J. Ondráčková, dr. A. Skaličková a iní sú už známi vo vedeckom svete nielen u nás, ale aj v zahraničí. Prof. Hála viedol svojich žiakov tak, že tí môžu teraz využívať svoje individuálne schopnosti, nachádzajú si vlastné cesty a metódy svojej práce, čo zaručuje rast a pokrok československej fonetiky. Prof. Hála podporuje u mladšej generácie prístup k novým metódam pomocou nových prístrojov. Konštruktérom niektorých z nich je už aj jeho žiak dr. P. Janota, takže sa dá očakávať, že znovu získame v niektorých úsekoch fonetického výskumu svetové prvenstvo.

Prof. Hála si odchoval aj niektorých žiakov zo Slovenska. Tým sú dané predpoklady, aby sa zdarne rozvíjal doteraz zanedbaný úsek výskumu slovenčiny. Prvé kroky k výskumu už urobil sám prof. Hála v jednej zo svojich prvých prác — *Základy spisovné výslovnosti slovenské v srovnání s výslovností českou*, Praha 1929.

Prof. Hála za svoje zásluhy je členom mnohých význačných vedeckých inštitúcií našich aj zahraničných. Zdá sa nám však, že ako odborník vo fonetike je viac známy a oceňovaný v zahraničí ako doma.

Nejdeme ešte hodnotiť celé životné dielo prof. Hálu, ktorý je v živote človekom prostým, priamym a charakterným, dobrým pedagógom a poctivým a vynaliezavým vedeckým pracovníkom.

Sme presvedčení, že mnoho je ešte v jeho schopnostiach a silách. Želáme mu pri príležitosti tohto jubilea veľa zdravia.

J. Liška

V. MEDZINÁRODNÝ SJAZD SLAVISTOV V SOFII

Od r. 1929, keď bol prvý sjazd slovanských filológov v Prahe, mal sa konať každých päť rokov ďalší kongres v niektorej slovanskej krajine. Po Československu (1929) bol sjazd slavistov v Poľsku (1934), v Juhoslávii (1939/1955) s prerušením pre vojnové udalosti, v Sovietskom sväze (1958) a v Bulharsku (1963). (Porov. SR XXIV, 1959, 32—38.) V. medzinárodný sjazd slavistov uskutočnil sa v Sofii v dňoch 17.—23. septembra 1963 pod predsedníctvom bulharského jazykovedca V. Georgieva.

V porovnaní s predošlými slavistickými kongresmi vyznačoval sa V. sjazd bohatstvom tematiky a množstvom referátov z rozličných odborov široko chápanej slavistiky. Po otváracom plenárnom zasadnutí, kde po prívetoch hostiteľov i vedúcich jednotlivých delegácií odznela prednáška aj u nás známeho bulharského filozofa T. Pavlova o metóde socialistického realizmu v slovanských literatúrach a sovietskeho lingvistu V. V. Vinogradova o zákonitostiach vývinu slovanských spisovných jazykov v epoche prednacionálnej a nacionálnej, práce sjazdu sa rozdelili do sekcií (jazykoveda, literárna veda, literárno-lingvistické problémy, ľudová slovesnosť, historicko-filologické problémy). Ako vidno, slavistika sa tu chápala širšie než na predošlých sjazdoch: k filológii (jazykovede a literárnej vede) a folkloristike sa priradila i vybraná problematika zo všeobecnej histórie (etnogenéza Slovanov, ich pravlast, vznik slovanských štátov, vzťahy Slovanov k susedným národom, revolučné pohyby u slovanských národov atď.).

Tisícste výročie príchodu slovanských učiteľov Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu (863–1963) — ako pre I. sjazd výročie J. Dobrovského a pre II. sjazd výročie A. Mickiewicza — bolo pre slavistov dobrou príležitosťou na kongrese sa sústrediť na problematiku vzniku slovanského písma, slovanského písomníctva a prvého spisovného jazyka u Slovanov — staroslovienciny. Dielu Cyrila a Metoda a ich pamiatke bolo venované osobitné plenárne zasadnutie s prednáškami a diskusiou (E. Georgiev, *Cyril a Metod v bojoch a vývine stredovekej Európy*; J. Kurz, *Význam činnosti slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v dejinách slovanskej kultúry*; A. Mráz, *Cyrlometodejské ohlasy v literatúre bratských národov*; R. Picchio, *Jednotná norma a „redakcie“ cirkevnej slovančiny*) i niekoľko prednášok a diskusií v jazykovedných a literárnovedných podsekciiach (A. Dostál, *Starosloviensky jazyk, jeho štruktúrna charakteristika a lokálne typy*; J. Ham m, *Chorvátsky typ staroslovienskeho jazyka*; P. Olteanu, *Význam ruskej redakcie cirkevnoslovanských textov pre starorumunské homílie*; F. Zagiba, *Západné, latinské základy slovanskej literárnej tvorby v období cyrilometodejskom a pred ním atď.*). Ale k nejakým významnejším novým objavom sa v tejto oblasti nedostalo.

V súvislosti so zameraním časopisu Slovenská reč všimneme si niektoré jazykovedné referáty, osobitne referáty a zprávy, ktoré sa týkajú spisovného jazyka.

Jazykovedná sekcia sa ďalej delila na podsekcie (slovanské spisovné jazyky; historicko-porovnávacia a typologická slovanská jazykoveda; slovanská dialektológia; vzájomné pôsobenie slovanských a neslovanských jazykov, jazykové sväzy a onomastika; deskriptívna a aplikovaná slovanská jazykoveda) a referáty zo štylistiky boli zaradené do osobitnej sekcie (literárno-lingvistické problémy), takže sa v tom istom čase paralelne konalo niekoľko významných prednášok a diskusií. Takto vznikali neprijemné kolízie.

Pred vlastnými referátmi, prednáškami (trvanie asi 20 min.), ráno (9.–10. hod.) i popoludní (15.–16. hod.) bývali kratšie (desaťminútové) koreferáty (zprávy). Všetky príspevky boli alebo mali byť vytlačené v zborníkoch a časopisoch starostlivosťou jednotlivých národných komitétov, a to podľa programu, ktorý pre sjazd schválil Medzinárodný komitét slavistov.

Väčšina referátov bola vypracovaná tradičným spôsobom: na základe nového materiálu ich autori usilovali sa osvetliť nejaký jav, podať nový výklad alebo zhrnúť doterajšie poznatky z istého hľadiska, a to historicko-porovnávacou

metódou, menej metódou typologickou a konfrontačnou. Pritom pri štúdiu zvukovej stránky slovanských jazykov uplatňovalo sa hľadisko fonologické, ale i v gramatike a v lexikológii prenikalo viac-menej štrukturalistické hľadisko.

Známi jazykovedci majú „svoje témy“, prednášajú na medzinárodných sjazdoch z oblastí, v ktorej po celý život s obľubou pracujú (V. V. Vinogradov a B. Havránek — problematika spisovných jazykov, W. Doroszewski — tvorenie slov, Z. Klemensiewicz — syntax, V. Georgiev — indoeurópsky a praslovanský jazyk, V. Machek — slovná zásoba, E. Koschmieder — slovesný vid a čas, I. Kniezsa, S. Rospond, V. Šmilauer — toponomastika, V. Skalička — typológia atď.).

Vyhranené záujmy majú aj slovanskí dialektológovia, medzi ktorými svojimi referátmi vzbudili značnú pozornosť B. Vidoeski (*Macedónske nárečia vo svetle lingvistickej geografie*), F. N. Filin (*O zostavovaní dialektologických slovníkov slovanských jazykov*), R. I. Avanesov (*Opisná dialektológia a dejiny jazyka*), J. Bělič (*Hranice medzi príbuznými jazykmi a pomedzné nárečové izoglosy*), P. Király (*Metodologické problémy pripravovaného Jazykového atlasu slovenských nárečí v Maďarsku*), M. Karaš (*Slovenské prvky v poľských nárečiach*), S. Stojkov (*Základné nárečové rozdelenie bulharského jazyka*) a i.

Ťažisko práce na slavistických sjazdoch býva v referátoch a diskusiách s historicko-porovnávacou tematikou. I na V. sjazde prevažovali takéto témy, a to o pláne zvukovom (R. Abernathy, S. B. Bernštejn, H. Birnbaum, C. L. Ebeling, M. Komárek, V. Latta, E. Pauliny, M. Pavlovič, P. Trost, Z. Stieber, V. K. Žuravlev a i.), osobitne o prozodických javoch (P. Ivič, R. Jakobson), o pláne morfológickom (A. Gallis, M. Halle, A. Lamprecht, I. Lekov, F. V. Mareš, J. S. Maslov, E. Stankiewicz a i.), o pláne syntaktickom (J. Bauer, I. Grickatová, M. Ivičová, T. P. Lomtev, A. O. Meľničuk, K. Popov, R. Růžicka, J. Stanislav a i.) aj o pláne lexikálno-sémantickom (R. Bernard, H. H. Biefeldt, V. Machek, H. Schuster-Šewc, F. Sławski, K. Treimer, G. H. Worthová a i.). Niektoré lexikologické práce, pokiaľ rozoberajú slovník jednotlivých starých slovanských textov, majú ráz filologicko-štylistický (T. Číževská, *Porovnanie lexiky Slova o polku Igoreve a Zadonščiny*).

Historicko-porovnávacou metódou na širšom základe boli vypracované i referáty v podsekcii pre problémy vzájomného pôsobenia slovanských a neslovanských jazykov a jazykových sväzov, napr. o praslovanskom substráte (K. Treimer), o slovanských prevzatých slovách v albánčine (A. V. Desnickaja), o postavení rumunčiny medzi balkánskymi jazykmi (A. Rosetti), o nemeckých vplyvoch na slovanské jazyky (P. Trost), o problematike maďarského prostredníctva pri nemeckých a talianskych prvkoch v slovanských jazykoch (L. Hadrovics), o uhorsko-ukrajinských jazykových kontaktoch (E. Balczyk) a i. Sem patria aj referáty z onomastiky (J. Otrębski, *Slavizácia litovských vodných a miestnych mien*; T. Milewski, *Slovanské osobné mená na porovnávacom základe*; I. Kniezsa, *Slovanská toponomastika Maďarska*; E. Petrovici, *Slovanské izoglosy na území Rumunska na základe toponymických dát* a i.); niektoré z nich sa týkali onomastického slovanského atlasu (V. Šmilauer, S. Rospond, R. Eichler—R. Fischer—H. Nauman—H. Schall—H. Walther—S. Witkowski).

V referátoch zacielených historicky bolo badať i úsilie o riešenie metodologic-

kých problémov (R. Jakobson pri štúdiu slovanskej historickej akcentológie, H. Birnbaum pri nosovkách, J. Bauer pri úvahách o rekonštrukcii praslavskej syntaxe, R. I. Avanesov pri skúmaní pomeru opisnej dialektológie k histórii jazyka, I. Lekov pri problematike slovanskej porovnávacej gramatiky, V. Skalička pri definovaní typológie a komparatistiky atď.). Ale dôraz práve na metodologickú stránku kládli autori referátov z opisnej a aplikovanej slovanskej jazykovedy, ako sa na IV. a V. sjazde oficiálne označovala matematická lingvistika. Nemožno povedať, že by tento smer bol už dosiahol podstatne nové výsledky: obyčajne len spresňuje doterajšie výskumy získané „odhadom“, „intuitívne“ tým, že aplikovaním štatistických metód a počtu pravdepodobnosti podľa „odhadom“, „intuitívne“ vybraného materiálu dochádza k nejakým stredným priemerným hodnotám, ako sa to deje v prírodných a technických vedách. Tieto metódy sú adekvátne pri práci so strojmi (pokusy o strojový preklad, prípravy algoritmov), pri využití kybernetiky, ale nemôžu byť základnou i jedinou metódou jazykovedy. Na V. sjazde sa hovorilo o otázkach strojového prekladu (z ruštiny do maďarčiny, z ruštiny do bulharčiny), uvažovalo sa o „prevodnom“ jazyku (P. Sgall, *Prevodný jazyk a teória gramatiky*), o automatickej analýze textu (I. A. Melčuk) a využívali sa štatistické metódy (J. Horecký, *K štatistickej štruktúre slovotvorného modelu*). V podsekcii pre opisnú a aplikovanú jazykovedu odznali aj referáty autorov, ktorí využívajú transformačnú metódu, metódu štruktúrnej analýzy, generatívnej gramatiky ap. Sem by bolo možno zaradiť referáty niektorých amerických (H. Kučera, D. Worth a i.), sovietskych (T. P. Lomtev a i.), československých (F. Daneš a i.), maďarských (F. Papp a i.) atď. jazykovedcov.

V podsekcii pre spisovné jazyky boli prednášky a referáty veľmi rozmanité. Týkali sa jednak všeobecných problémov, jednotlivých spisovných jazykov i jednotlivých jazykových javov. Hneď na začiatku akademik B. Havránek (*Srovnávací studium struktury spisovných jazyků slovanských*) chcel dať smer a vymedziť problematiku, ktorá spadá do porovnávacieho štúdia slovanských spisovných jazykov, t. j. tých prostriedkov, ktoré tvoria ich špecifičnosť a ktoré by mali tvoriť obsah náuky o spisovnom jazyku na rozdiel od porovnávacej gramatiky alebo lexikológie. Naša téma (Š. Peciar — E. Jóna, *Periodizácia dejín slovanských spisovných jazykov a zákonitosti ich vývoja*) bola určená veľmi široko, a tak bolo možné len naznačiť zovšeobecnenia, ku ktorým sme dospeli štúdiom vzniku a vývinu spisovnej slovenčiny v porovnaní s inými spisovnými jazykmi (porov. Jazykovedný časopis XIII, 1963, 8–19). Ponímaniu spisovného jazyka u Slovanov, najmä východných, venoval svoju prednášku B. Unbegaun. V diskusii (B. Havránek, A. Jedlička, V. Skalička, A. Isačenko, F. P. Filin, V. Blanár, J. Filipec, V. Barnett, J. Zatočka a i.) objasňovali sa niektoré pojmy (komparatistické a konfrontačné štúdium, typológia, varianty spisovného jazyka, predspisovný jazyk ap.) alebo niektoré tézy (o staršom období spisovnej ruštiny).

Prednášky a referáty zaradené do tejto podsekcii mali rozličné témy a boli veľmi rozdielnej povahy. Niektoré sa týkali staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny v jednotlivých redakciách, ako už o tom bola reč. V iných sa hovorilo buď o vývine slovanských spisovných jazykov všeobecne (B. Havránek), pritom sa tézy ilustrovali materiálom prevažne z jedného jazyka (Š. Peciar — E. Jóna, A. Jedlička, *Úloha umělecké literatury ve vývoji slovanských spisovných jazyků*), alebo sa riešili problémy jedného jazyka s dosahom i pre iné spisovné

jazyky (L. Andrejčín, *Pôsobenie ľudového jazyka a knižné vplyvy pri formovaní bulharského spisovného jazyka*; R. Auty, *Formovanie slovinského spisovného jazyka na pozadí slovanského národného obrodzenia*; S. Heřman, *Počátky spisovné bulharštiny*), často v porovnaní s nimi (S. Urbánczyk, *Periodizácia dejín poľského spisovného jazyka*, kde sa poľština porovnáva s ruštinou a češtinou), alebo sa priam rieši pôsobenie jedného slovanského jazyka na druhý (L. Jonke, *České jazykové prvky v chorvátskom spisovnom jazyku*). V niektorých referátoch sa skúmajú konkrétne javy v slovanských jazykoch (indeterminované a iteratívne slovesá — P. Gardé, sufix *-ište* — B. Markov, slovanská derivácia — K. Netteberg, dynamický prízvuk — H. W. Wodarz, substantivizácia príd. mien pomocou sufixov — P. Zwoliński atď.).

Väčšina príspevkov o slovanských spisovných jazykoch mala ráz historický. Vypadli z programu na škodu vecí problémy jazykovej kultúry, jazykovej ortológie, otázky semaziologické, problematika súčasných vzťahov slovanských spisovných jazykov, ich zblížovanie, ap. Viac na súčasnosť boli zamierené niektoré referáty v sekcii pre literárno-lingvistické problémy (M. Jelínek, *Míšení funkčních stylů v soudobé umělecké próze slovanských národů*). Aj tu sa venovala pozornosť jazyku a štýlu starších autorov (J. Križanić, Lermontov, Dostojevskij, Leškov, Čechov, Čapek) alebo starých pamiatok (Zadonščina, Slovo o polku Igoreve), alebo sa uvažovalo o vzájomných vzťahoch štýlov východoslovanských spisovných jazykov v dobe tvorenia národných spisovných jazykov (I. K. Bilodid, G. P. Ižakevyč, Z. T. Franko), o individuálnom slohu spisovateľa, jeho vzniku a vývoji a o jeho úlohe vo vývoji literatúry i spisovného jazyka (J. Mukařovský).

Teoreticky premyslené boli referáty o principiálnych problémoch štylistiky (K. Hausenblas, *Základní okruhy stylistické problematiky*; L. Doležel, *Principy stylistiky umělecké literatury*; A. I. Jefimov, *Úlohy porovnávací stylistiky východoslovanských jazykov*).

Výsledky práce v jednotlivých odboroch slavistiky za posledných päť rokov ukázali sa i v prácach niektorých slavistických komisií. Od IV. kongresu značne pokročili práce v komisii pre slovanský jazykový atlas, pre jazykovednú terminológiu (o nej v Bulharsku vyšiel osobitný zborník prác), menej pokročili práce v komisii pre biograficko-bibliografický slovník slavistov (vyšiel ukážkový zošit u nás v Československu) a iných.

Starostlivosťou národných komitétov slavistov vyšli významné zborníky prác. Najviac príležitostných publikácií vyšlo v Bulharsku pod názvom *Slavianska filologija* I–V, a to jednak dva zväzky odpovedí na otázky, jazykovedný a literárnovedný, jednak referáty a štúdie bulharských i zahraničných slavistov. Referáty bulharských, sovietskych, poľských, amerických a i. slavistov vyšli aj v pekne upravených zošitoch (zväčša ako odtlačky zo zborníkov alebo časopisov). V Sovietskom sväze vyšiel — okrem iných — osobitný zborník s názvom *Slavianskoje jazykoznanije* (Moskva 1963), v Poľsku zborník *Z polskich studiów slawistycznych — Seria 2 — Językoznawstwo* (Warszawa 1963), v Československu vyšli *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii* (Praha 1963), v Maďarsku *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* IX (Budapešť 1963), v Rumunsku *Romanoslavica* IX (Bukurešť 1963), vo Francúzsku *Revue des études slaves* 42 (Paríž 1963), vo Veľkej Británii *The Slavonic and East European Review* XLI, No 97 (1963) atď.

Československá delegácia na V. medzinárodnom sjazde slavistov v Sofii patrila

medzi najpočetnejšie (70 oznámených riadnych účastníkov a mnoho turistov) a svojimi prednáškami, referátmi a diskusnými príspevkami významne prispela k vysokej úrovni sjazdových prác.

Budúci, VI. slavistický sjazd, má sa konať o päť rokov v Československu pod vedením akad. B. Havránka, ktorý sa stal novým predsedom Medzinárodného komitétu slavistov.

E. Jóna

LITERATÚRA A JAZYK. LITTERARIA – ŠTÚDIE A DOKUMENTY VI, Bratislava 1963, 292 strán.

Tomu, kto sústavnejšie sleduje náplň sborníkov Litteraria, neunikne, že sa v nich venuje značná pozornosť umeleckému štýlu. Na veci nič nemení fakt, že príspevky o jazykovom štýle pochádzajú poväčšine od jazykovedcov. Zásahu na tom, že sa sledujú otázky jazykového štýlu, má predovšetkým vedecký redaktor sborníka O. Čepan.

Tento zväzok Litterarií otvára pozoruhodná štúdia F. M i k a *Rytmus v próze*, v ktorej autor štatistickými metódami analyzuje rytmus v umeleckej próze a na mnohých miestach ho porovnáva s rytmom v odbornej próze. Po tejto rozsiahlej štúdii (str. 5–61) nasleduje rovnakou metódou urobená *Analýza náhleho klimazu* od G. Altmanna a R. Štukovského (62–72). Poznámky o vyjadrovacích prostriedkoch obsahujú aj ďalšie príspevky, a to príspevok *K charakteru balady* od C. Krausa (73–93), *Preromantizmus a ľudová poézia* od M. Dzubákovvej (94–131), *Rukopisy Andreja Sládkoviča (Materiál a komentáre)* od P. Vongreja (132–192), *Hviezdoslavova kratšia epika* od V. Turčányho (193–251) a *Kontextové postupy v próze D. Tatarku* od M. Darovca (252–287).

Pretože nás zaujímajú články, ktoré sa venujú rozboru jazyka a štýlu, sústreďíme sa hlavne na tieto príspevky v sborníku Litteraria VI.

F. Miko sa v štúdii *Rytmus v próze* snaží exaktnými, a to matematicko-štatistickými metódami dokázať, či v prozaickom texte možno vystopovať rytmickosť, ktorá je špecifickým znakom verša, veršovaných literárnych prejavov. Po vyhranení svojho postoja k literatúre, ktorá o danej problematike existuje (O. Zich, J. Hrabák, A. M. Peškovskij, B. V. Tomaševskij, V. Mathesius), pristupuje autor k vlastnej časti práce, v ktorej chce zistiť, aké hodnoty nadobúda rytmická usporiadanosť v umeleckej próze, ktorá nesleduje osobitné rytmické zámery, a ako sa táto usporiadanosť prejavuje v jednotlivých rytmických plánoch (15). F. Miko rozlišuje tieto rytmické plány: 1. taktový rytmický plán; 2. úsekový rytmický plán; 3. vetný rytmický plán. Suma príznakov daných rytmickým charakterom jednotlivých rytmických plánov, konfigurácia rytmických úsekov, miera rytmickej usporiadanosti, zistené rytmické konštanty v nižších plánoch vplyvajú na výsledný rytmický charakter textu. Autor dochádza k záveru, že daktylotrochejský a trochejsko-daktylský rytmus je charakteristický pre prirodzený rytmus reči. Avšak práve pojem „prirodzený rytmus reči“ vyvoláva určité pochybnosti. Tento pojem sa autor snaží definovať až v závere príspevku, a to takto: „V próze sa neuplatňuje rytmický zámer a nemožno v nej počítať s vysokou mierou rytmickej usporiadanosti. Sú tu len rytmické tendencie, ktoré tvoria tzv. prirodzený rytmus reči“ (59). A ďalej píše: „Prirodzený

rytmus konštituuju tie prvky, ktoré sú spoločné pre umeleckú a odbornú prózu (59). Pretože autor odmieta ako východiskový materiál hovorovú (dialogickú) reč, možno sa pýtať, prečo používa termín „prirodzený rytmus reči“. Východiskom sú preň štylizované písané prejavy umeleckého a odborného štýlu. Termín „prirodzený rytmus reči“ totiž implikuje taký význam, akoby šlo o rytmus bežnej hovorenej reči. Rytmickeý spád taktov vyjadruje percentuálne takto: 86,9–92,5 % všetkých taktov je zostupných, 7,5–13,1 % taktov je vzostupných. Rytmickeý ráz textu je ovládaný trochejskými a daktylskými taktami (69,2–76,5 %) s prevahou trochejských taktov. Autor dochádza v podstate k negatívnemu záveru, že totiž rytmus v próze nie je konštitutívnym prvkom, že ťažisko rytmu v próze je vo vetnom úseku, kým v poézii má ťažisko vo verši, ktorý je rytmickou jednotkou par excellence. Štúdia F. Mika je cenná nielen preto, že sa táto problematika skúma prvý raz na slovenskom materiáli exaktnými metódami, ale aj preto, že sa porovnávajú zistené výsledky, konštanty, konfigurácie rytmických úsekov atď. v umeleckej próze a v odbornej próze a rozdiely sa zdôvodňujú funkčne. A tak je Mikova štúdia nielen príspevkom k rytmickému charakteru textov dvoch funkčných štýlov: umeleckého (v oblasti epickej prózy) a odborného, ale aj príspevkom k slohovým, resp. estetickým hodnotám rytmu v prejavoch patriacich do rôznych funkčných štýlov.

Nie menej zaujímavou je štatistická analýza jedného typu klimaxu, a to náhleho klimaxu z poézie J. Kráľa. Pri analýze vychádzajú autori Altman a Štukovský zo základných štatistických pojmov materiállovej časti textu: segment, vzťahy segmentov, kombinácie, následnosti (sekvencie) segmentov atď. Kombinovaním segmentov a vzťahov dostávajú šesť základných aspektov materiállovej časti textu, ktorý vyjadrujú príslušnou schémou. Rozoznávajú dva typy segmentov, a to kvalitatívny a kvantitatívny, pričom sa segmenty skúmajú izolovane alebo vo vzťahu (v kombinácii a následnosti) a každý aspekt má ešte podrozdelenie na inventár a frekvenciu.

Autori exaktne preskúmali následnosti slov podľa ich dĺžky a pozícií vo verši a zistili ich signifikantnosť. Takto interpretovali náhly klimax z básne J. Kráľa Prorok, a to na materiáli, ktorý tvorí 5 vybratých veršov. Práve tento fakt, podloženie minimálnym materiálom vzbudzuje nedôveru k ďalekosiahlym záverom štúdie, napr.: „Kompenzácia dĺžky slova v poslednej pozícii sa nedeje systematickým skracovaním v niektorej z ostatných pozícií, kde sa samozrejme bežne používali aj jednoslabičné slová, ale čisto náhodne [?], takže tým sa znižuje priemerná dĺžka slova vo všetkých ostatných pozíciách. Relatívna dĺžka slova v poslednej pozícii je prostriedkom na zistenie významovej voľnosti a pestrosti verša a rýmového slova“ (72). Pretože autori interpretovali javy materiállovej časti textu bez ohľadu na sémantickú náplň slov, ukazujú sa v porovnaní s charakterom analýzy v celom príspevku prekvapujúcimi záverečné vety: „Náhly klimax je teda účinok [?] vyvolaný *sémantickou príčinou* [podč. M. Š.], ktorý sa prejavuje modifikáciou formy“ (72). Nazdávame sa, že jednostrannosť analýzy je nateraz pri výskumoch tohto druhu bežná, pretože sa týka iba materiállovej zložky textu (chýba významová, estetická, slohová atď.).

C. Kraus v príspevku *K charakteru balady* vytyčuje základné vývinové cesty slovenskej balady (ľudovej, umelej) a hlavné štrukturálne znaky balady (obsahové, kompozičné, jazykové). Pri určovaní charakteristických črt slovenskej balady vychádza autor z dynamického, pre každú literárnu epochu špecifického vzťahu jednotlivých zložiek v štruktúre tohto žánru. Sleduje vývin zložiek

balady, jej ideový a spoločenský dosah od ľudovej a obrodeneckej balady cez štúrovskú až po sociálnu baladu (reprezentovanú baladou Slúžka od L. Novomeského). Treba ľutovať, že autor nevenoval viac pozornosti výrazovým prostriedkom tohto literárneho žánru a ich funkciám v rôznych typoch balád, ktoré zistil.

Záujem preromantikov o ľudovú poéziu a úprava ľudových piesní tvorí právnu fázu pre bohaté, mnohostranné, zámerné využitie prvkov a prostriedkov ľudovej poézie v štúrovskom období. Tieto otázky rozoberá M. Dzúbáková v príspevku *Preromantizmus a ľudová poézia*. Na problematiku ukazuje rozborom Kollárových Národných spievaniek. Všíma si ich žánrové, tematické členenie, sujetovú výstavbu i výrazové prostriedky. V preromantizme sa venuje zvýšená pozornosť jazyku ako znaku národnej individuality, ktorý sa chápe ako odraz duše národa, umožňujúci stvárnenie estetických, národných (atď.) ideálov v slovesnom umení. Preto sa ľudové slovesné umenie poníma ako odraz histórie národa, ako zdravé jadro slovesnej kultúry národa a z nej jednej stránky ako vzor pre umelú umeleckú tvorbu.

Je na škodu veci, že sa M. Dzúbáková venovala iba okrajovo otázkam jazyka a kompozície ľudovej piesne, a to natoľko, nakoľko si dané otázky všimol už J. Kollár (archaizmy, deminutíva, expresíva, epitetá, opakovanie slov, ľudové prirovnania, slovná hra), hoci varianty piesní a úprava piesní J. Kollárom autorke priam núkali hlbšie nazrieť do kompozície a výrazových prostriedkov ľudovej lyriky. Prínosom sú najmä tie časti článku, kde sa autorka pokúša vysvetliť a zdôvodniť Kollárove zásahy do ľudových piesní (estetické, tematické, metrické dôvody ap.).

P. Vongrej uverejňuje v zborníku *Litteraria* doktoré doteraz nepublikované rukopisy A. Sládkoviča ako doplnky k dvojväzkovému súboru Sládkovičových prác (Dielo I, II, SKVL, Bratislava 1961), ktoré edične pripravil C. Kraus. Uverejňuje sa tu množstvo Sládkovičových listov, preklad Voltairovej Zairy a básne O swobodě.

Z nejednej stránky je pozoruhodný príspevok V. Turčányho *Hviezdoslavova kratšia epika*. Turčány podáva ucelený pohľad na organický vznik a charakter časti Hviezdoslavovej epickej tvorby. Rozhraničenie tvorby sa mu darí podľa ideovo-tematického členenia a podľa uplatnenia umeleckej metódy: realistické obrázky (napr. Prvý záprah), romantické básne, balady (Margita, Smelá Katka, Studnica, Topoľci, Krivoprážnik, Na Luciu atď.), básne s historickou, prevažne veľkomoravskou tematikou (Rastislav, Pribina, Alžbeta Thurzová), realisticko-romantické rozprávky (Ružová Anička, Janko Hraško, Martinko Klingaš). S príslovečnou vnímavosťou básnika postihuje V. Turčány základné znaky Hviezdoslavovej poetiky (ponechávací princíp, rozlišovací princíp, predstavba systému v dôsledku jednej zmeny vyvolávajúcej rad zmien), vzťah sémantickej a zvukovej zložky pomenovaní (paronomázia, kontrast, homonymia, zvukomalba, metafora), slovosled a sémantická výstavba verša atď. Zovšeobecnením poznatkov dochádza k stanoveniu črt individuálneho jazykového štýlu P. O. Hviezdoslava, pre ktorý je príznačný dynamický vzťah medzi sémantikou a zvukovou stránkou pomenovaní, drobnokresba a vetná členitosť, významová určitosť (oproti Kraskovej mnohovýznamovosti a neurčitosti a oproti Vajanského racionálnosti, „suchosti“) (237). I keď badať snahu V. Turčányho po sústavnosti analýzy Hviezdoslavovej kratšej epiky, nazdávame sa, že cenné výsledky analýzy jazykovo-štyľovej zložky bolo možné ešte viac zosystemizovať.

Záverečnú časť tohto zväzku Litterarií tvorí štúdia M. Darovca *Kontextové postupy v próze D. Tatarku*. Autor rozdeľuje štúdiu na štyri časti. V prvej časti skúma vonkajšiu reč postáv (priamu reč, polopriamu reč ako formu vonkajšej reči postáv), v druhej časti skúma vnútorný monológ (vo forme priamej reči a polopriamej reči), v tretej časti príspevku charakterizuje subjektivizovanú autorskú reč a vo štvrtnej časti sleduje spôsoby prechodov medzi kontextovými postupmi (medzi autorskou rečou a rečou postáv a medzi kontextovými postupmi v reči postáv). M. Darovec analýzou kontextových postupov dochádza k zisteniu, že v Tatarkovej epickej próze vífazia prostriedky autorskej reči, málo sa využíva dialóg, viac monológ (realizovaný i nerealizovaný). Monológ má úvahový charakter a spolu s autorskou rečou vplýva na individuálny štýl Tatarkovej prózy. Spomínané kontextové postupy sa v jednotlivých vývinových etapách Tatarkovej prózy uplatňujú v rôznej miere, odlišujú sa formálne i funkčne, čo M. Darovec dostatočne podčiarkuje, aby ukázal postavenie jednotlivých postupov v Tatarkovej próze i postavenie jeho prózy v slovenskej próze práve s ohľadom na charakter kontextovej výstavby. V týchto súvislostiach podčiarkuje vplyv žánru, obsahových, úvahových zložiek na výber kontextových postupov a napokon i na individuálne zvláštnosti, ktoré nemožno vysvetliť inak ako spisovateľskou individualitou.

Záverom možno konštatovať, že recenzovaný zborník štúdií je obsahovo bohatý a metodicky rôznorodý. Celkove drží krok so svetovou úrovňou čo do analýzy zložiek štruktúry umeleckého diela, čo do zložitosti problematiky literárnej tvorby atď. Treba si len želať, aby naďalej pokračoval v tejto vzostupnej vývinovej línii literárnovedných a štylistických výskumov.

M. Salingová

ROZLIČNOSTI

K pravopisu a skloňovaniu slova banjo. — V Pravidlách slovenského pravopisu a v Slovníku slovenského jazyka sa slovo banjo neuvádza. Spomína sa iba v slovníkoch cudzích slov, a to v *Slovníku cudzích slov a výrazov v slovenčine* od J. M. Pridávka (Praha—Prešov 1939, 78) v podobe *banjo* (v zátvorke za slovom sa uvádza výslovnosť *bandžo*) a v tej istej podobe v *Malom slovníku cudzích slov* od M. Šalingovej (3. vyd., Bratislava 1961, 57; s výslovnosťou *bendžo*). V praxi stretávame sa však nielen s pôvodnou pravopisnou podobou *banjo*, ale aj s písaním podľa výslovnosti. Napr. *A potom — vari vyhrávajú banjá?* (Bradbury — Vilikovský) — *Bendžo a gitara stali sa neodlučiteľnými sprievodcami mladého Američana.* (Kot) Preto bude potrebné ustáliť pravopis tohto slova.

Slovom *banjo* označuje sa hudobný nástroj amerických černochoch. So zreteľom na to, že tu ide o pomenovanie hudobného nástroja u nás vcelku dobre známeho, nemožno mať nejaké námietky proti tomu, aby sa u nás nepoužívala zdomácnená podoba. Práve naopak, je potrebné dať prednosť takejto podobe. V zdomácnenej podobe používame v spisovnej slovenčine početné slová anglického pôvodu, napr. *futbal, handbal, basketbal, džem, hokej, džez, sveter, radar, skúter, džungľa* ap. Aj iné slová, ktoré prešli alebo prechádzajú do nášho jazyka v poslednom čase, sa udomáčuňujú, napr. *judo — džudo* (p. E. Jóna, *Judo*, SR 26, 1961, 181—182), *strip-tease — striptíz* (p. M. Šalingová, *Ako písať slovo „striptíz“?*, SR 28, 1963, 313), *juice — džús* (p. Š. Vragaš, *Ako písať a vyslovovať cudzie slovo juice?*, tamže, 372—373) atď.

Výslovnosť slova *banjo* je *baendžou*, ako sa to uvádza v *Anglicko-českom slovníku* od A. Osíčku a I. Poldaufa (Praha 1956, 35). V tomto slovníku je v úvode *Návod pro hlasatele, řečníky a přednášející, jak vyslovovati anglická slova a zvláště jména místní a osobní v českém textu*. Tu sa zvuk *ae* (zvuk medzi *a* a *e*) káže nahradzovať samohláskou *e*. V našom doklade *bendžo*, ktorý sme vyššie citovali, ide o uplatnenie tejto výslovnosti. Inak prepis tohto slova už nie je problematický. Písané *j* sa v anglických slovách bežne preberá ako *dž*, napr. *jungle — džungľa, jam — džem, jazz — džez, judo — džudo, juice — džús* ap.

Odporúčame teda používať v spisovnej slovenčine zdomácnenú podobu *bendžo*.

Okrem pravopisu a výslovnosti sporná je aj otázka skloňovania tohto slova. M. Šalingová v cit. slovníku uvádza takúto gramatickú charakteristiku: neskl. str. Podľa toho ide o nesklonné podstatné meno stredného rodu. V našom prvom doklade, ktorý sme vyššie uviedli, máme však tvar nom. pl. *banjá*, čiže slovo *banjo* sa tu skloňuje. Nazdávame sa, že tento postup je celkom správny, pretože to zodpovedá snahe spisovnej slovenčiny podriaďovať cudzie slová svojej skloňovacej sústave. Pokiaľ ide o zaradenie do niektorého zo skloňovacích vzorov podstatných mien stredného rodu, slovo *bendžo* patrí do vzoru *mesto*. Hoci je tu pred samohláskou *o* mäkká spoluhláska *dž*, slovo sa plne skloňuje podľa tohto vzoru. Napr. v lok. sg. je tu prípona *-e*, nie *-i* (ktorá je pri podstatných menách str. rodu vzoru *srdce*, kam patria podst. mená str. rodu zakončené na *-e* s predchádzajúcou mäkkou spoluhláskou). Podobne sa skloňujú slová *adagio, arpeggio*,

lečo, bagno (vysl. baňo) atď. Napr. V konzervovanom leče som našiel sklo. (Roháč 1955) — Hnil v bagne. (Frank — Krausová) — Ale ich životní druhovia v bagne boli význační alebo bohatí zajatci. (Tamže) Slovník slovenského jazyka výslovne uvádza tvary lok. sg. *adagie* (vysl. adádže), *arpeggie* (arpedže), *capriccie* (kapričče), *intermezze* (vysl. intermedze) atď. V nom. pl. je pádová prípona -á, v dat. a lok. pl. -ám, -ách: *bendžá, bendžám, bendžách*. Tu by sa zase mohlo zdať, že po predchádzajúcej mäkkej spoluhláske mali byť azda dvojhĺaskové prípony. Treba však brať do úvahy skutočnosť, že tu ide o cudzie slová. Pri slovách cudzieho pôvodu môže byť dlhé á aj po predchádzajúcej mäkkej spoluhláske. Výslovne sa o tom zmieňujú *Pravidlá slovenského pravopisu* (vyd. z r. 1962, str. 37), pričom uvádzajú príklady *cár, cársky, cárizmus, cárrok, lojálny, maják, Ján*. Pravidlá sice neuvádzajú príklady na slová, resp. tvary, v ktorých je dlhé á na začiatku pádovej prípony po predchádzajúcej mäkkej spoluhláske, ale takéto tvary môžeme doložiť: *Za ten čas capricciá lúdili zo strún sláky.* (Žáry) — *Podľa hlavy sa vtedy meralo len väčším šaržám.* (Hysko) Podľa toho tvary *bendžá, bendžám, bendžách* sú správne.

Celkove môžeme teda konštatovať, že pôvodom cudzie slovo *banjo* treba v spisovnej slovenčine používať v podobe *bendžo* a skloňovať ako podstatné meno stredného rodu vzoru *mesto*.

L. Dvonč

Autostop, autostopár. — Do slovnej zásoby slovenčiny dostali sa v poslednom čase niektoré slová, ktoré sa dosiaľ pociťujú ako neologizmy. Je to podstatné meno *autostop* a ďalšie deriváty *autostopár, autostopársky*. Popri týchto slovách nájdeme v dennej tlači i v hovorovom jazyku skrátené podoby *stop, stopár, stopársky* (*stopárska organizácia*). V nasledujúcich riadkoch pokúsime sa vysvetliť tieto slová a zistiť, či sú v spisovnom jazyku správne.

Slovom *autostop* označuje sa nový spôsob turistického cestovania: turisti zastavujú autá a žiadajú vodičov, aby ich odviezli v smere cesty. Od podstatného mena *autostop* je odvodené mužské podstatné meno *autostopár* a ďalej od tohto slova prídavné meno *autostopársky*. S týmito slovami stretávame sa v dennej tlači (doklady sú z denníka *Práca* z r. 1963): *Cesta autostopom u nás nenachádza ohlas. — V Poľsku mali s autostopom hodne ťažkostí. — Niekoľko časopisov sa ostro postavilo proti autostopu. — Dolná hranica autostopárov sa zvýšila na 18 rokov. — Bez stáleho vedenia by nebolo napríklad možné poistenie autostopárov. — Právo na zakúpenie autostopárskej knižky dostal ďalej iba ten... — Stopári vodičovi podávajú svoje knižky (autostopárske preukazy).*

Prezatý novotvar *autostop* priraduje sa k podobným zloženým slovám, ako sú: *autodrožka, autodoprava, autodielňa, autogaráž, autokar, autoklub, autokolóna, automapa, autoolej, autotaxi, autoškola* a i.

Istá zvláštnosť slova *autostop* je v tom, že sa skladá z podstatného mena a citoslovca, i keď táto skutočnosť je akosi zastretá, lebo slovo sme prebrali ako celok. Zložené slová typu *autotaxi* ukazujú, že prvý člen slova často vypadáva a používa sa iba druhá časť zloženiny. Takto sa stáva pôvodné citoslovce substantívom: *Stop zvädza k narušovaniu dopravných predpisov a pod. — Stopom jazdí ktokoľvek, aj za cenu zneužitia.* Príklad z hovorovej reči: „Ako pocestuješ?“ „Nemám peňazí, asi stopom.“ Od neho sa odvodzujú slová *stopár, sto-*

pársky: Daktorý [vodič] pribrzdí svoje vozidlo, nechá bežať stopára takých 50–100 metrov a potom pridá plyn a škodoradostne sa zasmieje. — Avšak aj šoféri by vedeli hovoriť o stopároch rôzneho charakteru. — Sväz mládeže s telovýchovnými jednotami by si mali podať ruky a zorganizovať stopársku organizáciu. — Stopárske knižky sa predávajú v turistických oddieloch.

V slangu bratislavskej mládeže vytvorilo sa pomenovanie *stopík*, ktoré je odvodené od slova *stop* príponou *-ík*. V tlači stretávame sa ešte aj s ďalšou podobou: *autostopovič* (*autostopovička*). Napr. *A v zástupe niekoľko mestsky oblečených mladých ľudí s veľkými plecniakmi na chrbte — autostopoviči a autostopovičky*. Toto pomenovanie je doslovne prevzaté z poľštiny. Tvaroslovne nevyhovuje potrebám nášho spisovného jazyka. Poznamenávame, že v poľštine, podobne ako v slovenčine prípona *-ár* (*autostopár*), má prípona *-ovič* viac-menej slangový nádych.

Pokiaľ ide o pomer podôb *autostop*, *autostopár*, *autostopársky* a *stop*, *stopár*, *stopársky*, ukazuje sa, že slová *stop*, *stopár*, *stopársky* sú v hovorovom štýle frekventovanejšie ako ich plné podoby. Slová *stopár*, *stopársky* sú pritom homonymné so slovami *stopár*, *stopársky*, ktoré sú odvodené od slova *stopa*.

Vzhľadom na zreteľne hovorový ráz podôb *stop*, *stopár*, *stopársky* pokladáme za primeranejšie podoby *autostop*, *autostopár* (*autostopárka*), *autostopársky*.

Ešte poznámka k písaniu začiatočného písmena slova *autostop*. V niektorých dokladoch sa slovo *autostop* píše s veľkým začiatočným písmenom. Napr. V *ankete* sa 95 perc. spýtaných občanov vyslovilo za *Autostop*. — *Zachovať Autostop, alebo nie?* Slovo *autostop* je totiž vlastným menom, ak sa ním označuje organizácia. Napr. v Poľsku sa autostopárska organizácia nazýva *Autostop*. Ako vlastné meno sa píše s veľkým začiatočným písmenom. Inak píšeme slovo *autostop* s malým začiatočným písmenom.

E. Tvrdoň

Chvoje, -a str. — Podstatné mená stredného rodu vzoru *vysvedčenie* majú v početných pádoch prípony s dvojhĺskami, napr. nom. sg. *vysvedčen-ie*, gen. sg. *vysvedčen-ia*, dat. sg. *vysvedčen-iu*, nom. pl. *vysvedčen-ia*, dat. pl. *vysvedčen-iam* atď. Všimnime si podobu pádových prípon pri podstatnom mene, v ktorom sa kmeň končí na spoluhlásku *j*.

Do vzoru *vysvedčenie* patrí napr. podstatné meno *chvoje*, ktoré má pred pádovou príponou spoluhlásku *j*. Uvádza sa v slovníku A. Jánošíka — E. Jónu (*Slovník spisovného jazyka slovenského*, Martin 1946–49, 890) aj v *Slovníku slovenského jazyka* (I. zv., Bratislava 1959, 581), ale v rozdielnej podobe. V matičnom slovníku ako *chvoje*, *-ia str.*, v akademickom slovníku ako *chvoje*, *-a str.* Správna je tu podoba *chvoje*.

Pravidlá slovenského pravopisu v kapitole o používaní a výslovnosti dvojhĺsok *ia*, *ie*, *iu* výslovne uvádzajú, že po spoluhláske *j* nebýva nikdy dvojhĺska *ia* ani dvojhĺska *ie* (porov. vyd. z r. 1962, str. 37–38). Pokiaľ ide o dvojhĺsku *iu*, pri tej sa Pravidlá nezmieňujú o príslušnej krátkej samohláske, ktorá by mala byť namiesto *iu* po spoluhláske *j*. Tejto otázky sme sa dotkli v príspevku o pádových príponách pri druhových privlastňovacích prídavných menách typu *papagáji* (*Ku skloňovaniu prídavných mien typu papagáji*, SR 29, 1964, 59 n.). Ukázali sme, že namiesto dvojhĺsky *iu* treba po spoluhláske *j* používať samo-

hlásku *u* (ktorá inak býva pri krátení dlhých prípon podľa rytmického zákona, napr. *cudziu*, ale *súcu*).

Podľa toho podstatné meno *chvoje* sa skloňuje takto: nom. sg. *chvoje*, gen. sg. *chvoja*, dat. sg. *chvoju*, akuz. sg. *chvoje*, lok. sg. (o) *chvojí*, inštr. sg. *chvojím*. Obvykle sa používa len tvar inštrumentálu.

V doterajších gramatických príručkách sa pri skloňovaní podstatných mien bežne uvádza, že podstatné mená, ktorých kmeň sa končí na spoluhlásku *-j-*, majú v nom., dat., akuz. a lok. pl. prípony *-a*, *-am*, *-ach* namiesto *-ia*, *-iam*, *-iach*, napr. *aleja* — dat. pl. *alejам*, lok. pl. *alejach*, *oje* — nom., akuz. pl. *oja*, dat. pl. *ojam*, lok. pl. *ojach*. Tu ide o samohlásku *a* namiesto dvojhlásky *ia*. Samohláska *e* namiesto dvojhlásky *ie* je v gen. pl. podstatných mien vzoru *žena a mesto*, hoci sa toto pravidlo bežne tak neformuluje (hovoriť sa len o vkladnom *e*), napr. *vojna* — *vojen* (porov. *debna* — *debien*, *sosna* — *sosien*, *lucerna* — *lucerien*), *hajno* — *hajen* (porov. *okno* — *okien*, *ďasno* — *ďasien*). V doterajších príručkách sa nespomína používanie samohlások *a*, *e*, *u* namiesto dvojhlások *ia*, *ie*, *iu* pri skloňovaní podstatných mien stredného rodu vzoru *vysvedčenie*, ktorých kmeň sa končí na spoluhlásku *-j-*. V budúcnosti bude treba sa zmieniť o osobitnom skloňovaní podstatného mena *chvoje* v rámci skloňovania substantív tohto vzoru.

Treba tiež uviesť, že v doterajších príručkách sa používanie krátkych samohlások namiesto dvojhlások po predchádzajúcej spoluhláske *j* nepreberá v úplnosti. Po spoluhláske *j* používajú sa samohlásky *a*, *e*, *u* namiesto dvojhlások *ia*, *ie*, *iu* nielen pri podstatných menách, ale aj pri prídavných menách, číslovkách a slovesách (slovesá sa v príručkách spomínajú).

Z prídavných mien patria sem privlastňovacie prídavné mená typu *papagájí*, o ktorých sme sa už zmienili; napr. gen. sg. mask.-neutr. *papagájeho*, dat. sg. mask.-neutr. *papagájemu*, nom. sg. fem. *papagája*, akuz. sg. *papagáju* ap. (porov. *vtáčieho*, *vtáčíemu*, *vtáčia*, *vtáčiu*). V rámci čísloviek ide o používanie krátkych pádových prípon pri archaickej druhovej číslovke *dvojí*, ktorá sa uvádza v cit. matičnom aj akademickom slovníku. V matičnom slovníku je príklad s krátkou príponou *-eho*: *Mali sme si voliť z dvojeho*. Akademický slovník uvádza: *dvojí*, *-a*, *-e*, kde v nom. sg. fem. a neutr. sú prípony *-a*, *-e* namiesto prípon *-ia*, *-ie*. Pri slovesách ide o prípady ako napr. *doja* (ale *kosia*), *jem*, *ješ*, *je*, *jeme*, *jete*.

L. Dvonč

Vonka a vonku. — V *Pravidlách slovenského pravopisu* od r. 1931 až do r. 1963 uvádzajú sa príslovky *von*, *vonka*, *vonku* v takom poradí, ako by sa v spisovnom jazyku dávala prednosť podobe *vonka* pred formou *vonku*. Pri vypracúvaní týchto hesiel v *Slovníku slovenského jazyka* sa zistilo, že spisovateľská prax je iná: doteraz známe doklady na podobu *vonku* sú vo väčšine. Aj malá anketa medzi jazykovedcami potvrdila, že ten počet dokladov nie je náhodný. Mnohí jazykovedci za spisovnú podobu pokladajú *vonku* a formu *vonka* za príznakovú.

Základom je tu, pravda, príslovka *von*. Z histórie a predhistórie nášho jazyka vieme, že spisovné *von*, *vonku*, *vonka* a nárečové *ven*, *venku*, *vonká* atď. vyvinulo sa z psl. **vъnъ*. Podľa striednic za silný jer je v nárečiach *e* alebo *o*, podobne v iných slovanských jazykoch a nárečiach: v češtine *ven*, v ruštine *von* atď.

Podoba *vonka* je rozšírená o nesamostatnú časť *-ka*, v nárečiach i s dĺžkou *-ká*, podobne ako v iných príslovkách *dneska*, *dnuka*, v nárečiach i *horeka*, *doluka* atď. *Vonku* vyskytuje sa v západoslovenských nárečiach podobne ako

v češtine, kde je i substantívum *venek*, *venku*. A. Bernolák v *Slovári* má heslá *ven*, *venku* so západoslovenskou jerovou striednicou -e- proti stredoslovenskej -o-, ale pozná i formu s -ka (*venka*). Podobne J. Palkovič v česko-nemecko-latinskom slovníku uvádza i slovenskú podobu *venka* so zameneným -e- miesto -o-. V tejto podobe sa dostalo toto slovo i do Jungmannovho slovníka (*venka*) ako slovenský variant a po iných slovníkároch *vonka* uvádza ako slovenské i V. Machek v svojom etymologickom slovníku proti českému *venku*.

L. Štúr v *Nauke reči slovenskej* (95) pokladá *vonká* s dlhým -á podobne ako *dnuká*, *horeká*, *semká*, *dňeská* za spisovné, ale uvádza i podobu *vonku*. Taký stav zachytil i štúrovský slovníkár Š. Jančovič. U iných slovníkárov (u Looša, Pechánya) už sa uvádzajú ako ekvivalenty príslušných nemeckých a maďarských výrazov na otázku kam príslovka *von* (ki, kifelé) a na otázku kde *vonku* (kint, kivil), ako sa ustaľuje v súčasnej spisovnej slovenčine a ako je to i v spisovnej češtine (kam – *ven*, kde – *venku*). U S. Czambela (*Rukoväť* § 225) je len poznámka o nadbytočnom používaní príslovky *von* po slovesách s predponou *vy-* (*vyžeň husi z obilia m. z obilia von*) a v *Skutétyho* vydaniach *Rukováti* dodatok v abecednom ukazovateli, že sa nemajú používať západoslovenské formy *ven*, *venku*, ale *von*, *vonku*.

U slovenských klasikov i v novej literatúre príslovka *von* sa používa v rozličných významoch a funkciách, kde ide o smerovanie v pôvodnom i prenesenom význame znútra do vonkajšieho priestoru, znútra preč ap. Napríklad: *Annulka pozrela v o n oknom.* (Kal.) – *Starý pozrel v o n oblokom.* (Kuk.) – *Majster, poďte v o n!* (Jégé) – *Ženy chodili v o n a dnu.* (Taj.) – *Hrnuli sa v o n, sťa by horelo.* (Urb.) – *V o n sme sa predierali oveľa ľahšie.* (Ondr.) – *Tráva na lúkach tisne sa v o n, vrby a rakyty počínajú pučať pri potokoch.* (Tim.) – *Išli, až sa dostali v o n z dediny.* (Tat.) – „*V o n!*“ *zavreštal, ako najhlasnejšie vedel.* (Min.) – *V o n so žandármi* (Vaj.) – *Ak dnes umenie chceme dostať v o n z estetického kráľovstva.* (A. Mat.)

Menej často, najmä v súčasnej literatúre, používa sa *von* vo význame statickom na otázku kde, t. j. mimo domu, mimo niečoho. Napríklad: *Slovko o pomoci vyklzlo sa mu po druhý raz, mrzel sa, ale už bolo v o n.* (Vaj.) – *V o n sa už bolo stmilo.* (Kuk.) – *A kde je Anča? Kdesi v o n, okolo ohniska.* (Ráz.) – *Tu v o n rada by ešte stál.* (Sládk.) – *Akoby naveky bol vošiel dnu, keď nás videl tu v o n.* (Tim.) – *A obyvatelia zostali trčať v o n.* (Jes.) – *Petrolejová lampa blikala na stole a v o n za dverami postávala tma.* (Ondr.) – *V o n kráľal novembrový večer kysnúcou tmou a kalužami blata.* (F. Král) – *Mnoho, viac než iní, sa učil, v o n i doma.* (A. Mat.) – *Bol som v o n, zamrmľal.* (Krno)

V oboch významoch na otázku kam i kde používa sa forma *vonka*, *vonká*, ale v literatúre zriedka, aspoň podľa materiálu pre *Slovník slovenského jazyka*; na strednom Slovensku však je bežná a normatívne príručky ju uvádzajú ako spisovnú od Štúra až podnes: *Aby sme to, čo v nás dobrého sa skrýva, v o n k á vydali.* (L. Štúr) – *Chrienka vyšiel tiež so svojimi v o n k á.* (J. Mat.) – *Tento vyskočí v o n k á.* (Súpis slov. rozprávok) – *Skľavená stará mať potichu vyjde v o n k a.* (Pláv.) – *Dumá, myslí – v o n k á treskot, pod ním – nad ním slyšať hrmot.* (J. Král) – *V o n k a husto prší.* (Hviezď.) – *V o n k a bola zima.* (Bod.) – *Cez mrázik jesenný strapatých astier v o n k a dych náhle zbelený.* (Kostrá) Atď.

Naproti tomu príslovka *vonku* je doložená len vo význame statickom (na

otázku kde), a to veľmi hojne. Napr.: *V chalúpke malej pradie dievčina a vonku dáždík mrholí.* (J. Kráľ) — *Tažko čakať v noci vonku, ešte ťažšie v pustom domku.* (Botto) — *Hádže háby na seba s chvatom, len aby čím skôr bola vonku.* (Kuk.) — *Maroško, je vonku pekne?* (Ráz.) — *Ale je vonku psi čas.* (Urb.) — *Vonku mrholilo.* (F. Kráľ) Atď.

Hoci materiál, ktorý máme naporúdzi, nie je úplný, je viac-menej náhodne vybraný, predsa len možno uzavierať, že v spisovnej slovenčine príslovka *vonku* sa ušľachťuje v základnom význame statickom (na otázku kde). Menej často sa používa v tomto význame i *von*. Vo význame dynamickom, smerovom používa sa príslovka *von*, menej často i *vonka*. Príslovka *vonka*, *vonká* v oboch významoch má charakter hovorový, ba v podobe *vonká* až nárečový.

E. Jóna

Sympozion — sympóziu. — V súčasnej dobe sa pomerne často používa slovo *sympóziu*. Ide o slovo gréckeho pôvodu, ktoré prekonalo značný vývin významový aj formálny.

Všimnime si najprv jeho významovú stránku. V starom Grécku po vlastných hostinách nasledovalo symposion: pri víne, žartoch, hre na píšťalu, pri tancoch a mimickom umení sa Gréci oddávali neviazanej bujne veselosti, alebo niekedy so spolustolovníkmi besedovali i o vážnych veciach. Aj dva dialógy Platóna a Xenofonta, ktoré podávajú obraz takejto starogréckej zábavy, majú titul Symposion.

Na tento pôvodný význam slova *symposion* nadväzuje aj dnešný význam slova *sympóziu*. Dnes sa slovo *sympóziu* používa na označenie vedeckých konferencií s užšou tematickou problematikou. Treba zdôrazniť, že tu kedysi nešlo o nejaké neviazané korheľské pijatiky, ako sa mylne domnievajú niektorí naši občania, ktorí sa neraz ohradzujujú proti používaniu slova *sympóziu* v dnešnom význame (zdá sa im to „nedôstojné“). Veď aj dnes možno „posedieť pri vínu“ a debatovať pritom o kultúre, umení, vede, politike a pod., pričom takéto posedenie nemožno automaticky kvalifikovať ako nejaké, „nedôstojné“ a či „nemravné“ počínanie. Konečne v jazyku sme neraz svedkami zlepšovania významu jednotlivých slov (ide o tzv. melioratíva), čo vidíme pri slovách *maršal*, *minister*, *znamenity* atď. (opakom je zhoršovanie významu slova, čoho dokladom je napr. slovo *sprotý*). Ukazuje sa teda, že proti používaniu slova *sympóziu* v dnešnom jeho význame nemožno mať nijaké námietky.

Všimnime si ďalej podobu *sympóziu*. Pôvodná podoba, ako sme už spomenuli, je *symposion*. V slovenčine sa táto podoba zmenila najprv na *sympozion*. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 a 1940 ju síce neuvádzajú, ale spomína ju napr. Š. P e c i a r v čl. *O štylistickej diferenciacii jazyka (Poznámky ku skloňovaniu niektorých cudzích slov)*, SR 11, 1943/44, 235; pripomína, že toto slovo sa skloňuje s vynechávaním koncového *-on*, teda podobne, ako sa skloňujú cudzie slová stredného rodu typu *gymnázium* (patriace inak do vzoru „mesto“). Slovo *sympozion* však v spisovnej slovenčine podľahlo ďalšej zmene. Používa sa dnes totiž celkom bežne v latinskej a či latinizovanej podobe *sympóziu*, čiže včlenilo sa medzi uvedené cudzie podstatné mená stredného rodu typu *gymnázium* s koncovým *-um*. Okrem toho podobne ako pri iných cudzích slovách sa tu vyslovuje dlhé *ó* namiesto pôvodného krátkého *o*. Niekoľko príkladov: *Spoločnosť zorgonizovala oscilopolarografické sympóziu*. (Chemické zvesti 1961) — *Spoločnosť československých národopiscov usporiadala v dňoch 16.–18.*

marca 1961 v Liblicích první Mezinárodní symposium o výskume robotnické písně. (Slovenský národopis 1961) — *Mezinárodní symposium o využití matematických metod v poľnohospodárstve sa začalo včera v Prahe.* (Práca 1963) — *Uvedomil som si to na symposium v Leningrade.* (Kultúrny život 1963) — *Symposium OSN v Prahe.* (Rudé právo 1963, slov. vyd.)

S podobným zjavom ako pri slove *sympozium* stretávame sa v slovenčine aj pri niektorých iných slovách cudzieho pôvodu. Treba totiž vychádzať zo známej skutočnosti, že Slovensko patrilo do sféry latinskej kultúry, takže početné slová prechádzali do slovnej zásoby slovenčiny práve prostredníctvom latinčiny. Tak napr. používame v spisovnej slovenčine podobu *Cyprus* namiesto *Kypros* (ktorá je pôvodom grécka), podobne sa používa latinizovaná podoba *Cerberus* namiesto *Kerberos*, *obolus* namiesto *obolos* a pod. (hoci podoby *Kerberos*, *obolos* sa v spisovnej slovenčine tiež pripúšťajú, jednako sa používajú nepomerne zriedkavejšie ako podoby *Cerberus*, *obolus*). Stretávame sa aj s inou úpravou pôvodných gréckych slov na *-on*, resp. *-ón*. Tak napr. slovo *stadion* sa po poslovenčení stalo podstatným menom mužského rodu, pričom koncové *-ón* je dnes neoddeliteľnou časťou korenej morfémy: *štadión* (o tom pozri tiež v cit. čl. Š. Peciarara na str. 235). Slovo *sympozium* po uvedenej zmene však ostáva naďalej podstatným menom stredného rodu.

Pretože sa pri používaní tohto slova prejavujú niekedy rozpaky (či používať podobu *sympozion* alebo *sympozium*), bude potrebné uviesť ho v pravopisnom slovníku Pravidiel slovenského pravopisu.

L. Dvonč

Karel — Karla, Karlove Vary, Karlova Ves, karlista. — Rodné meno *Karol* sa v dnešnej spisovnej slovenčine skloňuje bez vynechávania samohlásky *o* v pádoch okrem nom. sg., napr. gen. sg. *Karola*, dat. sg. *Karolovi*. Kedysi sa však samohláska *o* pri skloňovaní tohto slova vynechávala (ako je to aj dnes pri skloňovaní slov *posol* — gen. sg. *posla*, *orol* — gen. sg. *orla*, *Pavol* — gen. sg. *Pavla* ap.). Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 výslovne uvádzali v gen. sg. podobu *Karla* (str. 150). Od Pravidiel z r. 1940 sa však už používajú podoby *Karola*, *Karolovi* atď. bez vynechávania samohlásky *o*. Pri skloňovaní tohto mena niet dnes nijakých kolísaní. Tak je to aj pri podstatnom mene *karol*, ktoré vzniklo zovšeobecnením podstatného mena *Karol* (p. O. Ducháček, *Od pojmenování k změně významu*, Sborník fil. fak. Brno 1955, A 3, str. 85). Napr. *Nebohýlen před několikaletými měsíci byl zdedil sedemsto karolov.* (Ch. de Coster — Bárťová)

Podoby *Karla*, *Karlovi* atď. sa však aj v dnešnej spisovnej slovenčine používajú, a to pri skloňovaní českého rodného mena *Karel*. Napr. *80 rokov Karla Vika.* (Lud 1963) — *Poznámky ku kniže Karla Kosíka.* (Kultúrny život 1963) — *O literárnom diele Karla Schultza.* (Charous) V slovenskom kontexte treba ich chápať ako citáty z iného jazyka.

Rovnako sa zachováva podoba osobného prívlastňovacieho prídavného mena *Karlov* (a nenahradzuje sa slovenskou podobou *Karolov*) v českých vlastných menách, používaných v slovenskom kontexte. Ponajprv ide o názov *Karlove Vary*. Tento názov sa síce v slovenčine používa v upravenej podobe s príponou *-e* v slove *Karlove* (oproti Š. Peciarovi, ktorý v čl. *České vlastné mená v slovenskom kontexte*, SR 23, 1958, 253 označuje ako správne len podoby *Karlov*, *Františkovy Lázně*, myslíme, že v slovenčine sa už zaužívali čiastočne

poslovenčené podoby *Karlove Vary*, *Františkove Lázně*, podobne aj *Mariánske Lázně*, takže netreba tu vyžadovať pôvodné podoby; podoba *Karlove Vary* sa používa napr. aj v *Slovníku slovenského jazyka* I, str. 679 pri výklade hesla *karlovarský*), čiže je tu v prípone rovnaký stav ako pri domácich osobných prívlastňovacích prídavných menách, napr. *Petrove*, *Jánove*, *Karlove*, aj sa tento názov v spisovnej slovenčine odlišne skloňuje (porov. najmä gen. *do Karlových Var* – *do Karlových Varov*), ale inak sa tu ponecháva pôvodná česká alternácia *e/ø* z tvaru *Karlovy*. Iný podobný prípad je názov *Karlova univerzita* (nie „*Karolova*“), *Karlov most* (porov. napr. *Pravda*, 21. 10. 1963, str. 1), *Karlova Studánka* atď.

Odlišným prípadom je názov *Karlova Ves* (časť Bratislavy), v ktorom máme tiež tvar prívlastňovacieho prídavného mena *Karlova*. Tu nejde o použitie českého vlastného mena v slovenskom kontexte (so zachovaním niektorých pôvodných odlišností), ale o udržanie sa staršej podoby prídavného mena *Karlov* (*Karlova*), ktorá sa i v spisovnej slovenčine používala pred uzákonením podôb *Karola*, *Karolovi* atď. a *Karolov*, *Karlova* atď, prípadne popri nej i ďalej. Sem patria aj miestny názov *Karlová* (v Turci a inde) a priezvisko *Karlovský*, ktoré v inej súvislosti pripomína E. Jóna (p. čl. *Pavol a Pavel*, SR 11, 1943–44, 147).

Z českých miestnych názvov môžeme tu ešte spomenúť názov *Karlín*. Toto meno patrí do série pomenovaní miest na počesť členov habsburskej dynastie (p. V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963, 172). Pretože však pôvod tohto názvu je už málo známy (máme tu na mysli bežného používateľa jazyka), je aj vzťah k rodnému menu *Karel* značne oslabený. Tento názov môžeme už hodnotiť ako nemotivované, izolované slovo.

Zo všeobecných podstatných mien patria medzi takéto osobitné prípady podstatné mená *karlista* (stúpenec francúzskeho kráľa Karola X. alebo aj iných panovníkov s menom Karol) a *karlismus* (hnutie karlistov; SSJ však tieto slová – bežnejšie používané skôr len v historických prácach a románoch – nezaznamenáva).

Všetky prípady, ktoré sme tu uvádzali, sú, pravda, súčasťou dnešnej spisovnej normy a nepocifujú sa azda ako „nenáležité“ alebo „nesprávne“.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Ako sa píše slovo žabykláč? — M. S-ová z Nového Mesta nad Váhom. „Rada by som vedieť, ako sa píše slovo žabykláč (žabikláč)? Videla som ho už napísané s mäkkým i aj s tvrdým y. Všimla som si, že v synovej čítanke je v tomto slove ypsilon, ale v Živote som čítala to isté slovo s mäkkým i. Ako je správne?“

Odpoveď: Spôsob písania tohto podstatného mena určujú *Pravidlá slovenského pravopisu* (pozri vydanie z r. 1962, str. 423). V nich si môžeme nájsť, že slovo *žabykláč* treba písať s ypsilonom. K tomu stačí krátke vysvetlenie. Slovo *žabykláč* je zložené podstatné meno, ktoré sa skladá z dvoch častí. Obe zložky sú podstatné mená, a to podstatné meno *kláč* a podstatné meno *žaby*. *Kláč* je podstatné meno, ktoré označuje to (toho), čo (kto) kole — teda v tomto prípade nástroj, ktorým sa kole; *žaby* je množné číslo podstatného mena *žaba*, a to jeho štvrtý pád. Podstatné meno *žabykláč* pomenúva teda „nástroj, ktorým sa kolú žaby“. Je to hanlivý alebo žartovný názov noža, nožika, aký nosia chlapci priviazaný na motúzku alebo aký si berávame, keď chodievame na hríby. Je to jedným slovom starší alebo nie drahý a pritom mocný nôž (nožík).

Zložené slovo *žabykláč* bolo utvorené tým istým slovotvorným postupom ako podstatné meno *kuryplach*. Aj to má na prvom mieste podstatné meno *kury* a na druhom slovo *plach* (porov. sloveso *plašiť* a slovo *vetroplach*). *Kuryplach* plaší kury, ako *žabykláč* kole žaby. Len v prvom prípade ide o osobu (zriedka zviera) a v druhom ide o nástroj.

Obe podstatné mená sa píšú s ypsilonom vo svojej prvej zložke (*žaby+kláč*, *kury+plach*) a treba ich odlišovať od zložených podstatných mien typu *rozbihuba*, *potrimiska* (-*miskár*), *lapikurkár*; *držgroš*, čo majú na prvom mieste slovesnú časť a tá sa obyčajne stotožňuje s tvarom rozkazovacieho spôsobu (alebo je podľa neho tvorená): *rozbi*, *potri*, *lap(i)*; *drž*.

Nuž správne sa teda uvádza slovo *žabykláč* v čítankách pre naše deti a nesprávne v obrázkovom časopise *Život* v čísle 8 z r. 1963 — napr. v tejto vete: *Mlčky pred neho vyložili škatuľku, písťalu, motúziku, guľky a naostatok Antonov ž a b i k l á č . . .* (malo byť *žabykláč*).

Upozorňujeme, že o tomto pravopisnom probléme bola už i poznámka v rozhlasovej Jazykovej poradni.

Takéto chyby už by nemuseli byť; ak ich ešte stretávame, sú dôkazom ak nie nedbalosti, nuž aspoň nepozornosti a nevšímavosti.

G. Horák

Ako ho omrklo, tak osvitlo. — F. G. z Nitry: „V Pravde z 20. 11. 1963 som čítal článok Gajarský priestupný rok a v ňom takúto vetu: ‚Nejednu noc pre to nezavrel oči, ako ho omrklo, tak osvitlo‘. Nevieť, či je táto veta správna. Obstoja v nej obidve slovesá? Najmä to druhé sa mi nepozdáva. Nie je sloveso osvitnúť autorkin novotvar?“

Odpoveď: Aby sme mohli primeraným spôsobom odpovedať na otázku, treba aspoň celkom nakrátko povedať, o čo v príslušnej časti článku ide. K. sa previnil

a dostal stranický trest. Mrzí, ba trápi ho previnenie, ale najmä dôsledok chybného kroku, stranický trest. A túto neprijemnú osobnú situáciu inž. K. vysvetľuje veta *Nejednu noc pre to nezavrel oči, ako ho omrklo, tak osvitlo*.

Možno predpokladať, že každý, kto tento článok čítal, dobre porozumel vete, ktorá sa stáva námetom našej krátkej úvahy. Nastolená problematická veta je vlastne súvetie; skladá sa z dvoch častí, a to z prvej časti *Nejednu noc pre to nezavrel oči* a z druhej časti *ako ho omrklo, tak osvitlo*. Druhá časť súvetia je vlastne sama súvetím a to len parafrazuje, názornejšie, živšie a literárnejšie podáva to, čo sa už vyslovilo vetou *Nejednu noc pre to nezavrel oči*. Súvetie *ako ho omrklo, tak [ho i] osvitlo* má teda vo vzťahu k prvej vete pomocný ráz, i keď sa to nenaznačuje osobitným slovom, spojkou alebo spojovacím výrazom. Ak by sme mali medzi prvú a druhú časť súvetia doplniť spojku, najvhodnejšia by na to bola vysvetľovacia spojka *totiž*.

Na otázku, či sú slovesá *omrknúť* a *osvitnúť* správne, odpovedáme kladne.

Začneme slovesami *mrkať (sa)* a *svitať*. Tieto dve slovesá pomenúvajú dva protikladné prírodné deje. Sloveso *mrkať (sa)* vyjadruje prechod zo dňa do noci (ubúdanie svetla) a sloveso *svitať* vyjadruje prechod z noci do dňa (pribúdanie svetla). Sú to podobné slovesá ako napr. *pršať*, *blýskať sa*, *hrmieť*, *dniť sa*, *zvečerovať sa*, *zotmievať sa*, *brieždiť sa*. Vyjadrujú taký dej, ktorý nepotrebuje pre svoju úplnosť podmet ani predmet. Predmetové sloveso možno utvoriť len zo slovesa *pršať*, a to pomocou predpony *o-*: *opršať*. Ale namiesto *opršalo ma*, *opršalo ich* atď., čo zaznieva trochu nezvyčajne, povieme *zmokol som*, *zmokli atď*. Sloveso *zmoknúť* je dokonavé stavové sloveso a jeho nedokonavý pár je *moknúť*.

Podobne ako nás môže niekde (napr. v nedeľu v hore) zastihnúť dážď a môžeme *zmoknúť*, tak nás môže na istom mieste zastihnúť i mrkanie alebo svitanie a môžeme tam *omrknúť* alebo *osvitnúť*. Keď povieme o voľakom, že na istom mieste *omrkol (osvitol)*, to skrátene a trochu ľudovo vyjadrujeme, že ho na príslušnom mieste „našlo“ mrkanie alebo svitanie, že ho teda tam zastihla noc alebo východ slnca.

Slovesá *omrknúť* a *osvitnúť* sú takisto stavové ako sloveso *zmoknúť*. Povie sa *omrkol som tam*, *osvitol som tam*, podobne ako *zmokol som tam*. No namiesto *V hore omrkli* (alebo zriedkavejšie *osvitli*) povieme *V hore ich omrklo (osvitlo)*. Naproti tomu sloveso *zmoknúť* takto (predmetovo) použiť nemôžeme. Museli by sme sa vyjadriť menej zvyčajným spôsobom *V hore ich opršalo*.

Slovesá *omrknúť* a *osvitnúť*, ako vidieť, sú pozoruhodné tým, že sa v tej istej podobe používajú aj ako stavové (*omrkol som*, *osvitol som*), aj ako neosobné predmetové *omrklo ma*, *osvitlo ma*. Pričom v oboch prípadoch ide o dej, ktorý je vzhľadom na podmet (*omrkol som*) alebo rovnako i vzhľadom na predmet (*omrklo ma*) externého rázu: dej sa týka zmeny prostredia a tá zasahuje (obklopuje) i príslušnú osobu.

Záver: Slovesá *omrknúť* a *osvitnúť* sú správne utvorené a v spisovnej slovenčine dávno známe (pozri *Slovník slovenského jazyka II*, 564). Autorka článku *Gajarský priestupný rok* (M. Sedláková) si ani jedno z nich neutvorila sama; ani sloveso *osvitnúť* nie je teda jej novotvar. Súvetie: *Nejednu noc pre to nezavrel oči, ako ho omrklo, tak osvitlo* je teda i vo svojom celku, ale i v jednotlivých zložkách, celkom správne.

G. Horák

Ku mne, a či aj ko mne? — J. S., vysokoškolák z Lučenca: „Nedávno večer som sa so svojim priateľom povádil, ako sa vraví, len pre pletku. On povedal, že sa môže hovoriť a písať iba ku mne, a ja, že možno povedať i ko mne, lebo v našom kraji sa táto predložka v spojení ko mne používa veľmi často. No mýli ma trochu, že som v Slovníku slovenského jazyka (ktorý vydala Slovenská akadémia vied) našiel iba predložku k a ku. Tam je len ku mne (ko mne nie). Mal som pravdu, a či ju mal nebodaj môj kamarát?“

Odpoveď: Predložka, ktorá sa v slovenčine spája s tvarom tretieho pádu a pochádza z praslovanskej predložky *kz(n)*, má dnes v spisovnej slovenčine jednak nevokalizovanú podobu *k* (vyslovuje sa pred slovom, ktoré sa začína neznelou spoluhláskou, ako *k*, napr. *k tete*, *k susedovcom*, a pred slovom, ktoré sa začína samohláskou alebo znelou spoluhláskou, sa vyslovuje ako *g*, napr. *k úlu*, *k vode*, *k Lučencu* vyslov: *g úlu*, *g vode*, *g Lučencu*) a jednak vokalizovanú podobu *ku* (vyslovujeme ju ako *ku* — tak, ako ju píšeme, len v spojení *ku mne*; vždy inokedy ako *gu*, napr. *ku kováčovi*, *ku gajdošovi* vyslov: *gu kováčovi*, *gu gajdošovi*). Takto zaznamenávajú predložku *k/ku* *Pravidlá slovenského pravopisu* i *Slovník slovenského jazyka* (pozri I. diel, Bratislava 1959, 657).

Predložku *k* vokalizovanú samohláskou *o* (*ko*) neuvádzajú teda ani *Pravidlá* ani *Slovník slovenského jazyka*. Z toho by mohol niekto priamočiaro uzatvárať, že náš dopisovateľ „fahal za kratší koniec“. Lenže takýto uzáver by bol prenáhlený.

Predložka *k/ku* má totiž vokalizovanú podobu *ko* nielen v okolí Lučenca, odkiaľ pochádza náš dopisovateľ, ale aj inde na Slovensku. Zaznamenávame ju nielen v nárečových zápisoch, ale ju nachádzame i v staršej krásnej literatúre.

Uvedieme niekoľko príkladov: *Keď už hračky všetky preberie, chytí sa do obrázkových knížiek, ošúchaných od častého prezerania, a prichádza ko mne rozpovedať mi všelijaké svoje domysly o tom, čo je tam zobrazené.* (Soltésová, *Zobrané spisy* III., Martin 1923, 13) — *Žena moja, hore hlavu, sem sa ko mne! Ty sa netešíš, že som už doma a že už azda nepôjdem! Sem, hybaj, ko mne!* (Tajovský, *Dielo* III, SVKL, Bratislava 1954, 310) — *Keby som bola pomyslela na teba, na nejakú pomstu, že to azda za to, že by bol ľahostajný ko mne... — azda by som sa bola zachránila.* (Tajovský III, 313) — *Čo chceš a kto ťa sem ko mne posielal, / aby si kriesil biedou zadutého?* (J. Kráľ, *Súborné dielo*, Martin 1952, 228) — *My sme všetci driemali ako dáke kláty. / Táto láska sa ko mne jednému obráti.* (J. Kráľ, 310) — „*Oj Turan, Turan!*“ — *zunie to / tak sladko, tak tajomne, / to zunie vodou i horou — / „Poď, Turan, poď sem ko mne!“* (J. Botto, *Súborné dielo*, SVKL Bratislava 1955, *Báj Turca* 303 i 304) — *Sadni ko mne a smelo / podaj mi sem omelo;* (J. Botto, *Krížne cesty*, 321) — *Podže, milý, podže ko mne, / bo sa srdce trasie vo mne! — Hybaj, hybaj, milý ko mne — / lebo hneďky bude po mne!* (J. Botto, *Žltá Talia* 339)

Bolo by zbytočné uvádzať ďalšie doklady. Aj z týchto niekoľkých vidieť, že predložka *ko* ako vokalizovaný variant predložky *k* (používaný len v spojení *ko mne*) v slovenčine svoje miesto má. Je teraz otázka, aké miesto jej pririeknuť.

Predložka *ko* sa používala v našej staršej krásnej spisbe (a v nej vari častejšie v poézii); ako takú ju v spisovnej slovenčine zaraďujeme medzi zastarané prvky. Naproti tomu v dnešných jazykových prejavoch ju pociťujeme ako prvok familiárneho (domáceho) štýlu, a to najmä preto, že podnes tvorí súčasť mnohých našich nárečí.

Takto bolo treba variant predložky *k — ko* (ktorý možno použiť len v spojení

s osobným zámenom prvej osoby: *ko mne*) zaznamenať i v Slovníku slovenského jazyka.

Náš priateľ z Lučenca mal teda čiastočne pravdu. Popri variantoch *k/ku* jestvuje — pravdaže oveľa obmedzenejši — variant *ko*; v spojení *ko mne* má ráz archaizmu (staršia spisba) alebo familiárneho prostriedku (dnešné prejavy).

Z toho vychodí, že predložku *ko* (*ko mne*) možno síce i dnes používať, ale iba vo voľnejších priateľských besedách; len tu je jej miesto, inde by „kričala“.

G. Horák

Viac-menej. — A. R. z Bratislavy: „Nedávno ma navštívila moja priateľka a skoro v každej vete používala viac-menej. Napr. vo vete „Na výlete boli viac-menej dievčatá ako chlapci“. Bolo tých dievčat tam viac, alebo menej?“

Odpoveď: Výraz *viac-menej* je častica, ktorá dodáva vete, resp. vetnému členu, pri ktorom stojí, významový odtienok nie úplnej istoty, oslabeného tvrdenia, približnosti. Má podobný význam ako slovko *vlastne*, napr. vo vete: *Rokovanie bolo viac-menej formálne*. Nechceme jednoznačne povedať, že rokovanie bolo formálne, ale že bolo temer, vlastne formálne. V takejto funkcii, a s mierou používané, nie je toto spojenie nesprávne. Ak sa však používa v reči príliš často, stane sa krikľavým, nápadným, ošúchaným a nakoniec nefunkčným, takže zbavuje naše vyjadrovanie žiadaného účinku a pôsobivosti. A tomu sa treba v reči cieľavedome vyhýbať. Bezhlavé opakovanie istých obľúbených slov vôbec ne-svedčí o inteligentnom vyjadrovaní sa, skôr o opaku.

V uvedenej vete (*Na výlete boli viac-menej dievčatá ako chlapci*) výraz *viac-menej* neobstojí, je použitý nesprávne, a tak sťažuje porozumenie zmyslu vety; autorka chcela zrejme vetou povedať, že tam bolo viac dievčat ako chlapcov. Z toho, ako výraz *viac-menej* vo vete použila, možno jednoznačne usúdiť, že nepozná jeho význam.

Podľa svojho pôvodu sú obe časti výrazu *viac-menej* tvarmi druhého stupňa od prísloviek *veľa*, *málo*. Sústavným spoločným a mechanickým používaním však tieto tvary zmeraveli a významovo sa vzdialili od svojich príslovkových základov. V súčasnom spisovnom jazyku už treba pokladať výraz *viac-menej* za jeden celok, ktorý sa v systéme slovnej zásoby zaradil medzi častice.

V niektorých prípadoch s výrazom *viac-menej* nie je ešte príslovkový význam miery celkom zotretý. Napr. v tejto vete od Ct. Štítnického: *Zväčša šlo [pri besedách so spisovateľmi] o tých istých ľudí a o krátke, nesystematické a improvizované výpady, viac-menej atrakčné*. Tu možno medzi *viac* a *menej* vsunúť spojku *alebo*, či, teda: *výpady (ktoré boli) viac alebo menej (viac či menej) atrakčné*. Zmysel tu bude takýto: výpady boli niekedy viac, niekedy menej atrakčné. Ale i v tomto prípade je tendencia chápať spojenie *viac-menej*

J. Kačala

Figel s úvodzovkami. — J. S. z Topoľčian: „Slovesá naniest a nanášať v spojeniach naniest problém, naniest požiadavku, nanášať problémy (požiadavky, pripomienky a pod.) nie sú správne. Upozorňovali ste na to pred niekoľkými rokmi aj v rozhlase. No v Pravde z 3. januára tohto roku (1964) som v článku Nedostatky bez „preto“ čítal takúto vetu: ... každý na tomto príklade videl, že kritické pripomienky sa nielen „nanášajú“, ale aj vybavujú správne, nekompromisne, bez ohľadu a funkcie. Zvyk používať nesprávne slová v úvodzovkách po-

zorujem už dlhší čas. Vidím v tom redaktorský figel: slovo sa dá do úvodzoviek a už je — dobré. Ale mne sa ani potom nepozdáva.“

Odpoveď: Slovesá *naniest* a *nanášať* sa správne používajú napríklad v týchto vetách: *Žiaci n a n á š a l i na štvorcovú plochu slabú žltú farbu. Keď ju n a n i e s l i, položili štetce.* Sloveso *naniest* je tu dokonavé, *nanášať* je nedokonavé (tvoria vidovú dvojicu a predpona *na-* má v nich význam „na povrch“). Trocha do inej situácie sa dostane sloveso *naniest*, keď ho použijeme v spojení *naniest vajcia*, napr. *Sliepka n a n i e s l a tridsať vajec a začala kvokať.* Sloveso *naniest* má v takomto prípade — možno povedať — sumárny význam; vyjadruje, že sa vykonalo isté kvantum deja určené jeho výsledkom (sliepka naniesla istý počet vajec). Tu máme do činenia s dvojicou slovík *niest-zniest* a ďalej k slovesu *zniest* je zhrnujúce (*zniest + zniest + zniest...*) sloveso *naniest*. Toto posledné nemá vidový pár (je teda jednovidové).

Na nesprávne používanie slovík *naniest*, *nanášať* (ako hovorí dopisovateľ) sa už dávno upozorňovalo v rozhlasovej rubrike Jazyková poradňa. Príspevok je uverejnený aj v knižnom výbere (*Jazyková poradňa I*, Bratislava 1957, 111–112). Tu sa uvádzajú napr. tieto spojenia na správne použitie slovík *naniest*, *nanášať*: *sliepka n a n e s i e vajec; n a n á š a ť púder na tvár; úsečky sa n a n á š a j ú v geometrii na priamku; voda n a n e s i e nánosy piesku, štrku a bahna.* Namiesto nesprávneho spojenia „*naniest*, *nanášať problémy*“ autor príspevku (Š. P e c i a r) uvádza tieto správne náhrady: *predniest, nastoliť, nadhodiť, ukázať (problém), prísť s problémom.* — Nevhodnosť slovík *naniest*, *nanášať (problémy, kritiku, kritické pripomienky)*, ako vidieť, všeobecne uznávame. Uznáva ju i autor spomínaného novinového článku, lebo sloveso *nanášať* dal do úvodzoviek (...*kritické pripomienky sa nielen „n a n á š a j ú“, ale aj vybavujú správne, nekompromisne, bez ohľadu na osoby a funkcie...*). Lenže sloveso *nanášať* predsa v danej súvislosti používa, i keď v úvodzovkách. To síce môže robiť zdanie, že autor cituje návyk z menej starostlivého administratívneho štýlu (pozri jednu z funkcií úvodzoviek v Pravidlách, 3 vyd. z r. 1962, str. 118), ale pomerná častot takéhoto postupu v dennej tlači kritickú výčitku celkom odôvodňuje.

Nesprávne slová a slovné spojenia nestačí dávať do úvodzoviek. Pozorným sledovaním dennej tlače sme zistili, že tu naozaj už ide o neprimeranosť (naš dopisovateľ vraví o redaktorskom figli), na ktorú treba upozorniť. Autor sa mal v uvedenej vete zaobísť bez predpokladaného citovania, takto: ...*kritické pripomienky sa nielen vyslovujú (nastolujú atď.), ale aj vybavujú...* Pozorní čitatelia novín nám takéto obchádzanie lexikálnej normy (pomocou úvodzoviek) potvrdia.

G. Horák

slavskom sneme r. 1741. Moderným dejinám je venovaná štúdia L. Holotika *Vznik československého štátu r. 1918 a Slováci* a L. Liptáka, *Úloha nemeckej menšiny na Slovensku v rokoch II. svetovej vojny*. Napokon štúdia V. Urbancovej *Klasifikácia slovenského orného náradia je venovaná národopisným otázkam*.

Recenzná časť prináša zprávu L. Holotika o činnosti slovenských historikov v rokoch 1959–1962 a zpráva o IV. sjazdu historikov.

VSAV 1964, str. 256, francúzsky, nemecký a anglický súhrn, viaz. Kčs 28,50.

BIBLIOGRAFIE JAZYKOVĚDY A LITERÁRNÍ VĚDY je vydávána jako samostatná řada časopisu *Novinky literatury, SPOLEČENSKÉ VĚDY*, v Bibliografickém středisku společenských věd Státní knihovny ČSSR. — Filologická bibliografie plní dvojí funkci: A. Zaznamenává a anotuje ve spolupráci s příslušnými ústavy článkovou a knižní literaturu ideologickou, teoretickou a přehledovou, a to naši (v přísném výběru), a především zahraniční; B. Zaznamenává na základě jednotné evidence veškeré přírůstky zahraniční filologické literatury, získané knihovnami a odbornými pracovišti.

Novinky literatury, SPOLEČENSKÉ VĚDY, řada Jazykověda — Literární věda, vycházejí 10× ročně, předplatné je 40 Kčs, objednávky vyřizuje PNS.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 29, 1964, číslo 2. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka dr. Zuzana Višnyiová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II/3. — V-15*31540.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Kčs 4,—